

CMC JOURNAL

(MULTI-DISCIPLINARY PEER REVIEWED)

Volume No.: 2 , Issue: 1, ISSN: 2795-1588

Chautara Multiple Campus

Research Management Cell
Chautara, Sindhupalchok

CMC JOURNAL

(Multi-disciplinary Peer Reviewed)

Volume No.: 2 , Issue: 1, ISSN: 2795-1588

Advisory Board

Mr. Krishna Raj Shrestha
Mr. Punya Prasad Neupane
Mr. Subhash Karmacharya
Mr. Gauri Pradhan
Prof. Kapil Shrestha
Dr. Purna Silwal
Mr. Gyan Mani Adhikari

Chief Editor

Mr. Jagat Mani Soti

Editorial Board

Mr. Jashmin Lama
Mr. Basanta Raj Dangal
Mr. Shreeniwash Paudel
Mr. Kamal Paudel
Mr. Parmeswor Paudel

Design

Jugal Printers, Bagbazar, Kathmandu

Publisher

Chautara Multiple Campus

Research Management Cell
Chautara, Sindhupalchok
Email: chautaracampus@yahoo.com
Website: www.chautaramultiplecampus.com
Phone: 011-320442/620342

From the Editorial...

We are duly elated to bring out CMC Journal-2022/23. This is a Culmination of different personalities of CMC at various fields. Undoubtedly, this journal would serve the readers of all sectors with great interest. this herculean task of reviewing this peer reviewed journal would not have been possible without the sincere support of Dr. Dawa Lama, Mahendra Ratna Campus, Kathmandu, Dr. Rishi Ram Rijal, Mahendra Ratna Campus, Kathmandu, Mr. Gyanmani Adhikari, Central Department of Management, Kritipur who dipped their oars into the turbulent water of the journal and have sailed to the shore of publication. We are really thankful to our respected campus chief, advisory members of CMC Journal for entrusting us with the responsibility of publishing this edition.

We Sincerely hope that you all readers will enjoy reading this edition. Furthermore, this edition can be effective stepping stone for those who are going to carryout different research works in various fields which are solely relevant to the different articles of this volume. We value your feedback and suggestions for improving our production, so don't feel hesitation to express your opinion to any of the editorial board.

Regards,

Editorial Board

Chautara Multiple Campus
Sindhupalchok

Message from Chairman

Dear Readers, Namaste!

I am immensely delighted to welcome you to the most recent edition of our prestigious campus's journal publication. As the Chairman of Chautra Multiple Campus, I am honoured and feel proud to witness this significant milestone in our academic journey of the campus.

As we have emerged from the shadows of the COVID-19 pandemic, we reflect on the lessons we have learned and the strength we have gained. In addition, the journal you are holding in your hands is an evidence to our resilience and the indomitable spirit of our campus network. Within these pages, you will find a compilation of insightful research papers, thought-provoking findings and conclusion, and creative expressions that showcase the intellectual prowess of our academic personalities.

Going forward, we must continue to build on the lessons learned during the pandemic as we navigate the post-COVID era. To create a comprehensive educational experience, we must maximize the potential of technology and combine it with the richness of face-to-face encounters. We can encourage critical thinking, creativity, and resilience in our students through such integration, preparing them to take on the challenges of the future. Despite of these challenges, bringing out a journal is really an exemplary step of CMC team and this step plays significant role in providing an opportunity of expression to the creative minds of different dimensions. This platform will definitely become breakthrough in their professional lives to showcase their intellectuality and creativity.

As we embark on this new chapter in our journey, I am confident that the Chautra Multiple Campus community will continue to thrive and make significant contributions to society. Together, we shall build a brighter and more inclusive future, where education remains a beacon of hope and transformation.

I encourage you, dear readers, to immerse yourself in the richness of the knowledge contained within this journal. May this journal inspire you, provoke your thoughts, and ignite your passion for learning. Eventually, I congratulate for the decision of bringing out CMC JOURNAL to the campus chief, assistant campus chief, teachers, students, and non-teaching staffs who are contributing a lot for its publication and wish them very best for all their future endeavours.

With warm regards

Er. Gambhir Lal Shrestha

Chairman

Chautra Multiple Campus, Sindhupalchok

Message from Chiefs Desk

With great pleasure, we announce that the faculty of Chautara Multiple Campus will publish the "CMC Journal" for the academic years 2022–2023 for the second time. In reality, publishing a journal is a challenging work, but our endeavor is the product of the faculty members' united efforts.

The Chautara Multiple Campus (CMC) is rightly proud of its reputation; we have a committed staff, a caring neighborhood, and driven students, and our pioneering efforts are based on our core values and aim to foster excellence among the students. We have created a wide range of higher education possibilities in the short time that it has existed to enable inventive brains to successfully navigate a competitive world. Both bachelor's and master's degree programs have been successfully completed by many batches under the guidance of our team. The University Grants Commission (UGC) recently included the campus to its list of potential candidates for accreditation, which will help to secure its long-term viability.

I have high hopes that the release of "CMC Journal" will bring together the efforts of many brilliant faculty, staff, and students in a form that is truly unified, which will demonstrate the collaboration of various bright lecturers from various campus departments.

Finally, I want to extend a special thank you to all the academic figures who are striving to improve the caliber and academic life of the prestigious campus.

Best Regards,

Nagendra Prasad Dangal

Campus Chief

Chautara Multiple Campus, Sindhupalchok

Table of Content

Variation in Air Quality Index during the Lockdown Period at Two Air Quality Monitoring Stations in Kathmandu Basanta Raj Dangal, Lecturer, Chautara Multiple Campus	1-14
पुरुष, वचन र आदरका आधारमा छन्त्याल, चेपाङ र नेपाली भाषा डा. दुर्गाप्रसाद दाहाल, उपप्राध्यापक, महेन्द्ररत्न क्याम्पस, ताहाचल	15-24
चुली उपन्यासमा सांस्कृतिक पर्यावरण जगतमणि सोती, उपप्राध्यापक, चौतारा बहुमुखी क्याम्पस	25-34
Teachers' Perspectives on Their Stability and Promotion Kamal Paudel, Lecturer, Chautara Multiple Campus	35-44
IMPACT of CORONAVIRUS (COVID-19) on EDUCATION and TECHNOLOGY Laxmi G.C., Sanothimi Campus, Tribhuvan University	45-48
हंसपुरे सुवेदीको समालोचकीय प्रवृत्ति लोकराज भण्डारी (दर्शनाचार्य)	49-55
Parental Encouragement in Academic Achievement of Secondary School's Students Nagendra Prasad Dangal, Campus Chief, Chautara Multiple Campus	56-64
Exploring Practice Teaching in Early Grades Rekha Katuwal, Lecturer, Chautara Multiple Campus	65-72
मधेसतिर कथामा नारीवाद सञ्जय खतिवडा, उपप्राध्यापक, खुला विश्वविद्यालय	73-80
CASH MANAGEMENT PRACTICE OF NEPAL AIRLINES CORPORATION: A CASE STUDY Sanjaya Paudel, Lecturer, Chautara Multiple Campus,	81-88
Service quality and its impact upon customer satisfaction: An analysis of NIC Asia Bank and Nepal SBI Bank Ltd. Shreeniwash Paudel, Assistant Professor, Chautara Multiple Campus	89-96
वेदकालीन सामाजिक व्यवस्थाको अध्ययन परमेश्वर पौडेल, उप प्राध्यापक चौतारा बहुमुखी क्याम्पस	97-104
ककनी क्षेत्रमा पर्यटन विकासको वर्तमान अवस्था र त्यसको प्रभाव तेजप्रसाद सिग्देल, उप-प्राध्यापक, शिक्षा शास्त्र केन्द्रीय विभाग, त्रि.वि कीर्तिपुर	105-112
समय त्रासदी उपन्यासमा पारिस्थितिक नारीवाद उद्धवदेव भट्ट, उपप्राध्यापक, सुदूरपश्चिम विश्वविद्यालय	113-117

Variation in Air Quality Index during the Lockdown Period at Two Air Quality Monitoring Stations in Kathmandu

■ Basanta Raj Dangal, Lecturer, Chautara Multiple Campus, Email: brdangal@gmail.com

Abstract

The impact on air quality of two specific stations in Kathmandu Valley, after the Government of Nepal imposed the lockdown to control COVID-19 in all over Nepal, including Kathmandu Valley, has been studied. From January to June, the ambient particulate matter concentrations of PM 2.5 and PM 10 at Ratnapark and the US Embassy, Maharajgunj monitoring stations were interpreted using various statistical methods to learn about relation between these two pollutant parameters during and before lockdown and average difference between air pollution during and pre-lockdown period. The major finding of this paper is the relation between PM 2.5 and PM 10 by calculating the correlation coefficient and regression equation for lockdown and pre-lockdown periods, where these two are more correlated during lockdown time. This study shows the concentration of particles in the air has been significantly decreased, and there is an improvement in air quality in terms of particulate matter in lockdown in contrast to pre-lockdown. The air pollution caused by particulates is due to vehicles and industry; there are many more human activities responsible for particle pollution in the air. Thus, air pollution cannot be completely controlled; it can only be minimized.

Keywords: Air pollution, Particle Pollution, Lockdown, Air Quality Index (AQI), PM 2.5, PM 10

Introduction

The COVID-19 pandemic began on December 31, 2019, in Wuhan, China, and has since spread throughout the world. This pandemic affected human life in every possible way, causing the loss of thousands of human lives (WHO, 2020). Considering this challenging situation, the Nepal government also imposed a nationwide lockdown from March 24, 2020, to the next three weeks, which lasted more than six months. During this time, everyone suffers in diverse ways due to the suspension of all industrial and social activities, which causes an economic problem for the general public (MOHP, 2020). Even while it created various problems for humankind, it also benefited nature by enhancing its state, particularly the purity of the air.

Air Pollution

The term "air" means the mixture of various gases that make up Earth's atmosphere. Nitrogen, oxygen, argon, and carbon dioxide are the most abundant gases in the air, with concentrations of 78.09%, 21.95%, 0.93%, and 0.04%, respectively, and many other gases have minimal concentrations (Wikipedia, 2020). If this atmosphere changes from its normal condition to something worse, we introduce the term 'air pollution.' Air pollution is the presence of contaminants or polluting substances in the air that interfere with human health and welfare or produce other harmful environmental effects. Air pollution is caused by the burning of fuels, by products of industry, coal and fuel-based power plants, vehicles, and the fumes of the chemical industry, which are human-caused sources of pollution. The air contains pollutants like particulate matter, biological molecules, and gases like carbon monoxide (CO), ammonia (NH₃), nitrogen dioxide (NO₂), methane (CH₄), chlorofluorocarbon (CFC), etc. Also, ozone gas is responsible for air pollution, which is produced by the chemical reaction of pollutant molecules in the presence of sunlight. Air pollution is hazardous for all living things and the natural environment. The most visible pollutants in our surroundings are dust particles (Vallero, 2008).

Many respiratory system diseases, heart disease, lung cancer, and other pollution-related health problems are caused by air pollution. Not only does it affect human health, but it is also equally responsible for the destruction of nature. It can damage agricultural production due to a lack of suitable environments for crops and plants, which lowers the people's economic strength. Nowadays, air pollution is the biggest problem in the world, and everyone should be aware of this. Because of the increasing population and demand for fossil and nuclear fuels, it may become a significant problem for humans in the future. The air pollution will be controlled only by conserving fuels and increasing the use of optional power sources like solar, wind, hydro energy, etc. (Vallero, 2008). People should know about the quality of the air in their surroundings and must be concerned about that.

Air Quality Index

An air quality index is the parameter used by governments to provide information to the public about how polluted the surrounding air is currently. The higher the AQI value, the greater the risk to public health. An AQI is calculated based on different pollutants in different countries. The main pollutants that are measured for calculating the value of the AQI are ground level ozone, particulate matter, carbon monoxide, sulfur dioxide, and nitrogen dioxide. Ozone (O₃) molecules are very harmful pollutants present in the air. Depending on where it is found in the atmosphere, the ozone layer can be beneficial or harmful. Only ground level ozone is harmful to the environment, but ozone present in the stratosphere protects the earth from ultraviolet radiation from the sun. Particulate matter is also known as particle pollution. This term refers to pollutants, a mixture of dust particles and liquid droplets in the air. The solid particles can be dust, smoke, or other large particles. Particle pollution puts people with heart and lung problems, the elderly, and children at greater risk. There are two types of particulate matter: PM 2.5 and

PM 10. PM 10 are dust particles with a diameter of 2.5 to 10 micrometers, which are produced by crushing and grinding operations and dust stirred up by vehicles on the road. PM 2.5 are fine particles with a diameter of 2.5 micrometers or less that can only be seen through an electron microscope and are produced by all types of combustion, including motor vehicles, power plants, forest fires, and some industrial processes, among others. Gases like carbon monoxide, nitrogen dioxide, sulfur dioxide, etc. are present in the air from several types of chemical industries and vehicles (US EPA, 2020).

The US-EPA establishes AQI National Ambient Air Quality Standards (NAAQS) to report daily air quality conditions. This value is categorized into various levels from 0 to 500. The lower value indicates good air quality, and as the value increases, the quality of the air starts to get worse. The AQI is divided into six distinct categories with six distinct colors. Green is for good air quality, and maroon is for hazardous air quality. This color makes it easy for people to understand the quality level of the air. The various levels of AQI are shown below in the figure (Rosen, 2020).

Since 2016, the Nepalese government has also begun to keep track of various parameters of the air quality index via air quality monitoring stations. The data collected from these stations adheres to US-EPA standards (Air Quality Monitoring Nepal, 2020).

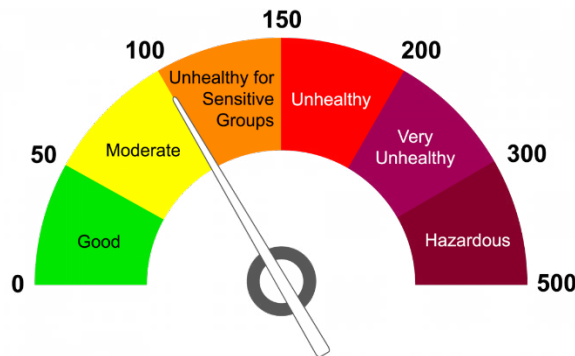

Fig (i) AQI basics (Rosen, 2020)

This research work aimed to know about comparative overview between two pollutant parameters PM 2.5 and PM 10 during and before lockdown and average difference between air pollution during and pre-lockdown period in two highly populated stations of Kathmandu: Ratnapark and US Embassy, Maharajgunj. This study gives the opportunity to improve air quality imposing various policies in future to decrease air pollution. This study may not be completely accurate because of some limitation during doing this work. The secondary data is taken which is available at different website such that some data are missing and that can mislead actual results. Limited time data taken and only the two data parameters (i.e., PM 10 and PM 2.5) are taken. There are also many more parameters, which play a significant role in air pollution.

Literature Review

This chapter gives brief knowledge about previous work done by researchers in measuring air quality. Some of the popular research works are given below:

Salcedo et al. performed time series analysis of air pollution data variation in the mean and periodical components based on a step wise approach to time series analysis taking average concentration of strong acidity (SA) and black smoke (BS) in the Oporto area. They found that the periodic components represent 5% of the total variance for SA series and 15% for BS series which reflects BS was more responsible for air pollution of sampling site (Salcedo et al., 1999). Sharma et al. interpreted the air quality data using air quality index of different areas of Kanpur, India by using maximum operator concept to determine overall AQI and pollutants like PM 10, SO₂, O₃, NO₂, CO and suspended particulate matter. They found that the air quality gets worse in winter months as well as summer months (March, April, and May) because of dusty winds resulted in high SPM and in rainy season air quality was improved (Sharma et al., 2003). Mendez-Espinosa et al. observed the air quality variation of northern South America during lockdown using data from surface measurement and satellite and modeled data of NO₂, PM 10 and PM 2.5. The short-term decrease of concentration of NO₂, PM 10 and PM 2.5 during strict lockdown is 60%, 40% and 44% respectively and 62%, 58% and 69% during relaxed lockdown whereas long term reduction is 50%, 32% and 9% respectively during strict lockdown. Lockdown brought the Air quality improvements in that region in the range of WHO guidelines (Mendez-Espinosa, 2020). Lian et al. studied impact of lockdown on air quality of Wuhan city during COVID-19 analyzing satellite data. The AQI of Wuhan city decreased significantly, higher decrease in city with high population density. The NO₂ concentration was decreased but O₃ concentration was increased (Huang et al., 2020). Briz-Redon et al. had studied changes in air pollution of Spain during COVID-19 lockdown. The study analyzed the change in CO, SO₂, PM 10, O₃ and NO₂ in short term lockdown and observed reduction of concentration of all pollutants excepts O₃ which is increased (Briz-Redon et al., 2020).

Ropkins and Tate observed the air quality trends in the UK during COVID-19 lockdown using breakpoint/segment methods for time series data of air pollution. The concentration of NO, NO₂ and NO_x was decreased by 32% to 50% at roadsides whereas concentration of O₃ was increased by 20% on average and the change-point indicated lockdown had no major effect on particulate variation in UK (Ropkins & Tate, 2020). Mahato et al. studied the effect of lockdown on air quality of Delhi by taking ambient air quality data of seven pollutant parameters (PM 10, PM 2.5, CO, NO₂, SO₂, O₃ and NH₃) from 34 monitoring stations. And they found that during lockdown concentration of PM 10 and PM 2.5 was decreased by half in compared to before lockdown and other parameters were also decreased in comparison to pre-lockdown (Mahato et al., 2020). Yan et al. analyzed the primary pollutants and air quality of Shanghai based on Shanghai energy statistical yearbook and air quality statistics. They used comprehensive pollution index analysis

method, grey correlation analysis method and Euclid approach degree method to describe the air quality of Shanghai and found air is more polluted during winter, specially, concentration of PM 2.5 and O₃ because of peak period of industrial energy use and residential heating (Yan et al., 2020). Bishoi et al. used the US-EPA method and factor analysis method to compare the air quality index of urban environment. They observed that there is significant difference between NAQI and EPAQI, but NAQI followed the trends of EPAQI when plotted against time. They used an index to rank air pollution during various seasons where higher value of the index for more pollution (Bishoi et al., 2020).

Methodology

For this study, the Air Quality Index value of particle pollution parameters PM 2.5 and PM 10 are collected from secondary sources. Analyzing big areas is challenging work., so, only two station of Kathmandu valley are taken, Ratnapark monitoring station data are taken from 1st Jan 2020 to 24th June 2020 and US Embassy, Maharajgunj station data are taken from 1st Jan 2020 to 4th June 2020 in between this lockdown implemented date 24th March 2020 lies.

Study Area

Two air quality monitoring stations in Kathmandu valley are taken, from Kathmandu district. They are Ratnapark and US Embassy, Maharajgunj air quality monitoring station situated in Kathmandu valley, the most populated area. These stations' locations are given in following images:

Fig. 3.1 Location map and monitoring station image of Ratnapark (Air Quality Monitoring Nepal, 2020)

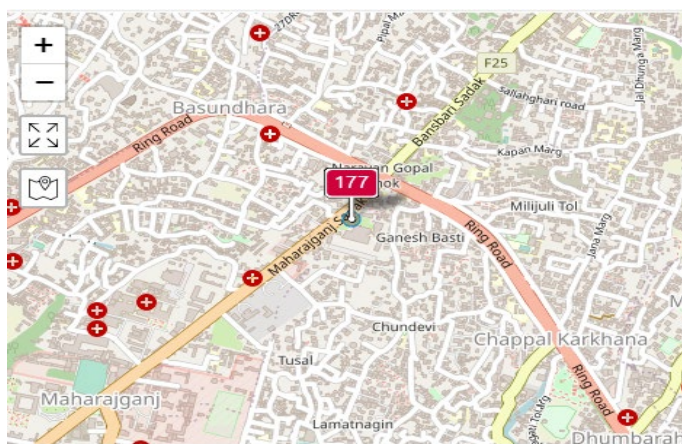

Fig. 3.2 Location map of air quality monitoring station of US Embassy, Maharajgunj (The World Air Quality Index project, 2020)

Data collection and Analysis

These data are collected from Government of Nepal, Population and Environment Ministry website (Air Quality Monitoring Nepal, 2020). The data collected are for air quality index of two parameters PM 2.5 and PM 10 for different dates. To treat the data different statistical calculations are used. Different statistics like mean, standard deviation, correlation, regression, and hypothesis testing were used to overview the variation of two periods. Mean, standard deviation, Correlation and Regression co-efficient are used to describe nature of given data (Witte & Witte, 2017) and the Wilcoxon signed rank test (Corder & Foreman, 2009) is nonparametric statistical technique which is used for hypothesis testing of two sample that are paired. This work is more concerned with observing and analysis of changes than modeling and predicting the future. All the statistical calculations and graphs here plotted were done in python using the SciPy function and matplotlib.

Results and Discussion

The AQI value of different particulate matters of year 2020 were taken for analysis of air pollution from two different station to know about condition of air pollution in Kathmandu valley. The lockdown started from 24th March 2020, so the data taken is from 1st January to this date and same amount of data after this date. The data here used is obtained from the Government of Nepal, Ministry of Population and Environment, Department of Environment Air Quality Monitoring site and from open source (Air Quality Monitoring Nepal, 2020) & (The World Air Quality Index project, 2020)

The Air Quality Index

The daily AQI values provided by Ratnapark Monitoring System, Ratnapark and US Embassy monitoring System, Maharajgunj were plotted in two separate graphs. The green vertical line is the date of the implement of the lockdown.

Fig. 4.1 represents the graph of the daily AQI values, as per Ratnapark Monitoring Station. It is evident from the graph that the graph for the initial days of the lockdown is similar to that before lockdown. It is to be noted that the straight lines indicate the dates for which the data were not available. However, a gradual decline in the AQI value can be observed after about two weeks from the lockdown. Prior to the lockdown, the maximum daily average concentration of PM 2.5 and PM 10 were calculated as 201 and 107 respectively, while those during the lockdown were 155 and 62. The minimum values of the PM 2.5 and PM 10 were 63 and 24 in the pre-lockdown days and those during the lockdown were 22 and 9, respectively. As such, PM 2.5 was reduced by 50.82%, while PM 10 was reduced by 67.34%. Thus, it would suffice to conclude the effects in PM 2.5 and PM 10 have a direct impact on one another, meaning, the increment of one also suggests an increment in the other particle.

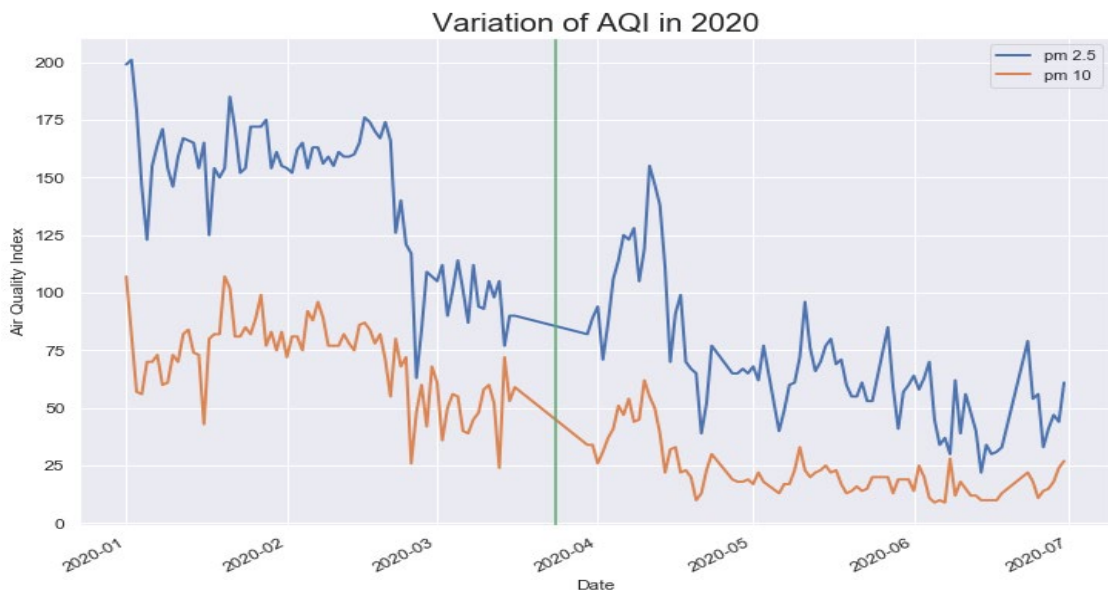

Fig (4.1) Air Quality Index variation in different date of 2020 on Ratnapark

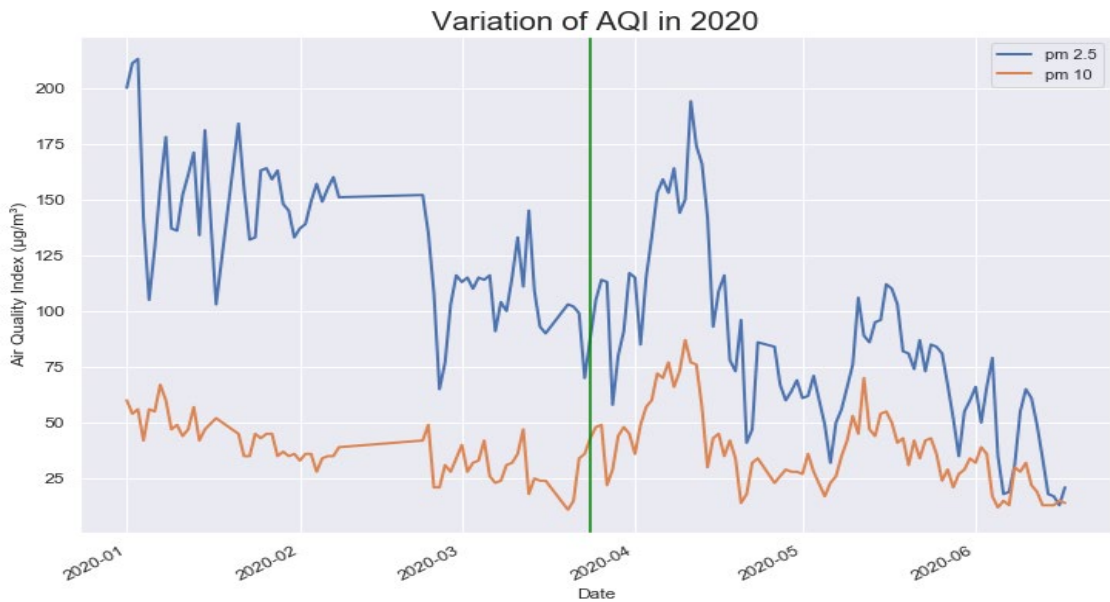

Fig (4.2) Air Quality Index variation in different date of 2020 on US Embassy, Maharajgunj

Fig 4.2 is the graph plot between the same parameters in the US Embassy Monitoring System, Maharajgunj which follows a similar pattern to fig. 4.1. The initial few days of lockdown are not much different to the days before the lockdown was imposed. The straight lines during mid-February represent the missing data during those dates from that station and vertical green line for lockdown date. The maximum daily average concentration of PM 2.5 and PM 10 for the before lockdown period are 213 and 67 and during lockdown period are 194 and 87 respectively meanwhile minimum values of these parameters are 65 and 21 before lockdown and 32 and 14 during lockdown, respectively. The concentration of PM 2.5 is reduced by 31.38% and PM 10 has almost the same concentration in lockdown period in comparison to before. The pattern of increasing and decreasing concentration of both PM 2.5 and PM 10 is similar.

Statistical Calculation of AQI

In this section, the general statistical calculations like mean, standard deviation, quartiles (25%, 50% (i.e., median), 75%) are calculated. These calculated values are tabulated in table 1:

Table 4.1. Different statistical value of AQI

	Ratnapark				US Embassy			
	PM 2.5		PM 10		PM 2.5		PM 10	
	Before	During	Before	During	Before	During	Before	During
Count	76	76	76	76	66	66	66	66
Mean	143.092	70.368	70.76	23.11	131.924	90.5	38.12	41.45
Standard Deviation	31.812	28.441	17.64	12.22	32.13	36.6	11.73	16.79
First Quartile	113.50	53.75	58.75	14	108.25	66	31.25	29
Median	154	65	74.50	20	133	83	36	37.5
Third Quartile	165	80.50	82	26.50	154.25	109.75	46.50	48.75

In this table the mean value of AQI tells air quality of this area considering PM 2.5 is unhealthy before lockdown and falls to satisfactory region with implementation of lockdown and that of PM 10 is satisfactory before lockdown and with lockdown that value comes good level.

Correlation and Regression of PM 2.5 and PM 10

The correlation calculation gives how much linearly related these two-pollutant matter during and before lockdown. As shown in fig.4.3 and fig.4.4, Spearman rank correlation coefficient (R_s) before lockdown is 0.624 and during lockdown is 0.782 tells that PM 2.5 and PM 10 more linearly related during lockdown period than before in Ratnapark. And the regression equations for these two parameters before and during lockdown period is $y = 0.37x + 17.23$ and $y = 0.36x - 2.30$, respectively. Similarly, for US Embassy, Maharajgunj, as shown in the fig. 4.5 and fig. 4.6, Spearman rank correlation coefficient (R_s) before lockdown is 0.521 and during lockdown is 0.809 tells that PM 2.5 and PM 10 have more linear relation in during lockdown than before. The regression line equation for these two parameters before and during lockdown is $y = 0.20x + 11.81$ and $y = 0.37x + 7.48$. These regression lines show there is a more linear relationship between these two pollutants during lockdown period than before.

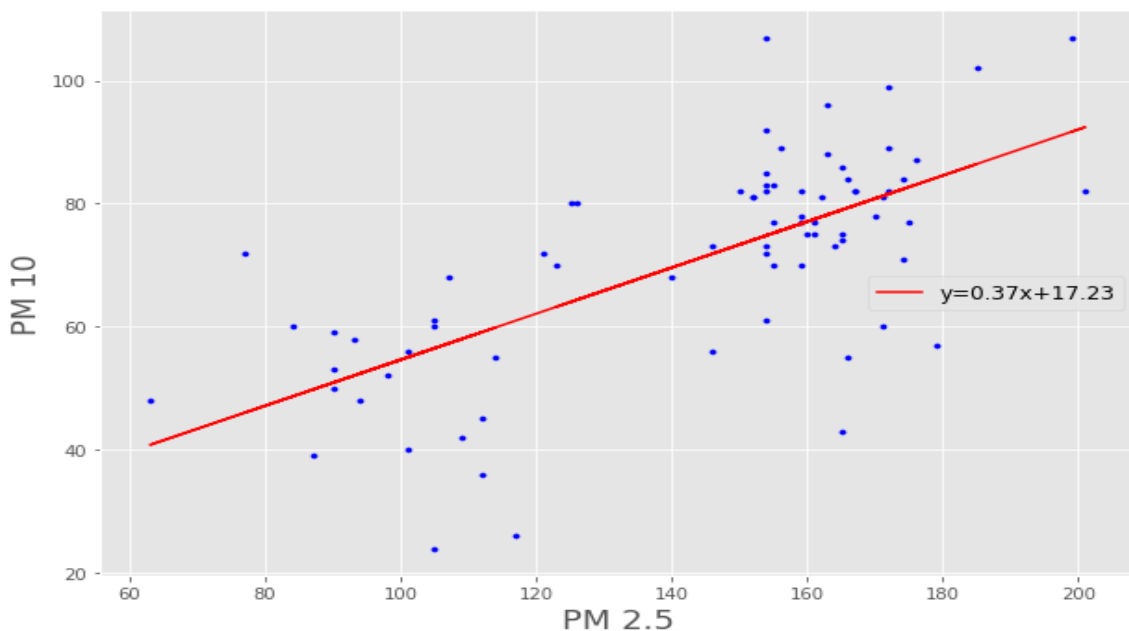

Fig 4.3. Regression of PM 2.5 and PM 10 before lockdown in Ratnapark

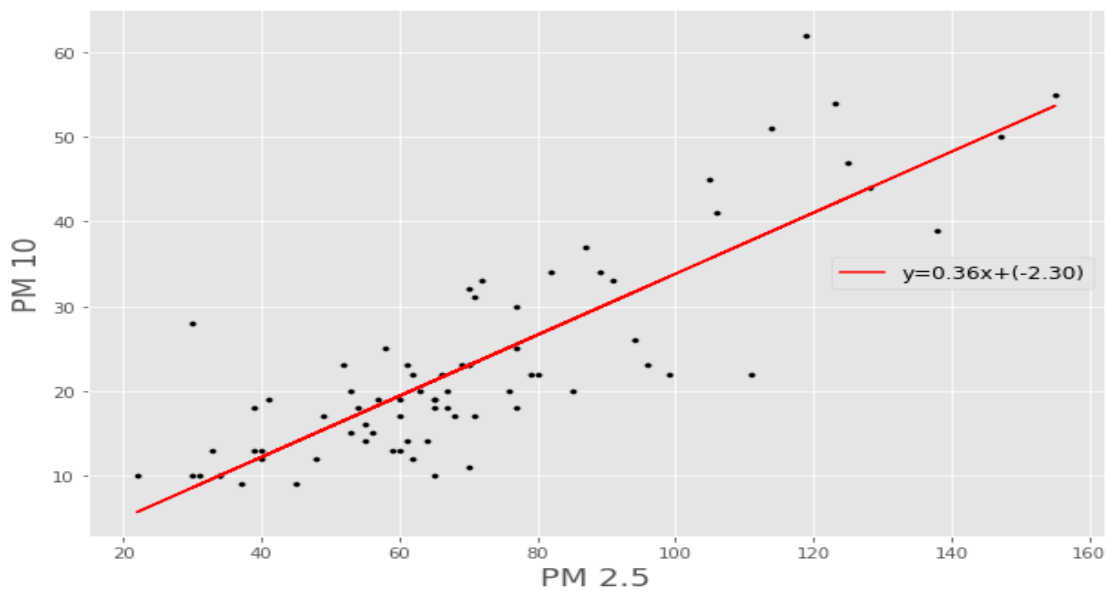

Fig 4.4. Regression of PM 2.5 and PM 10 during lockdown in Ratnapark

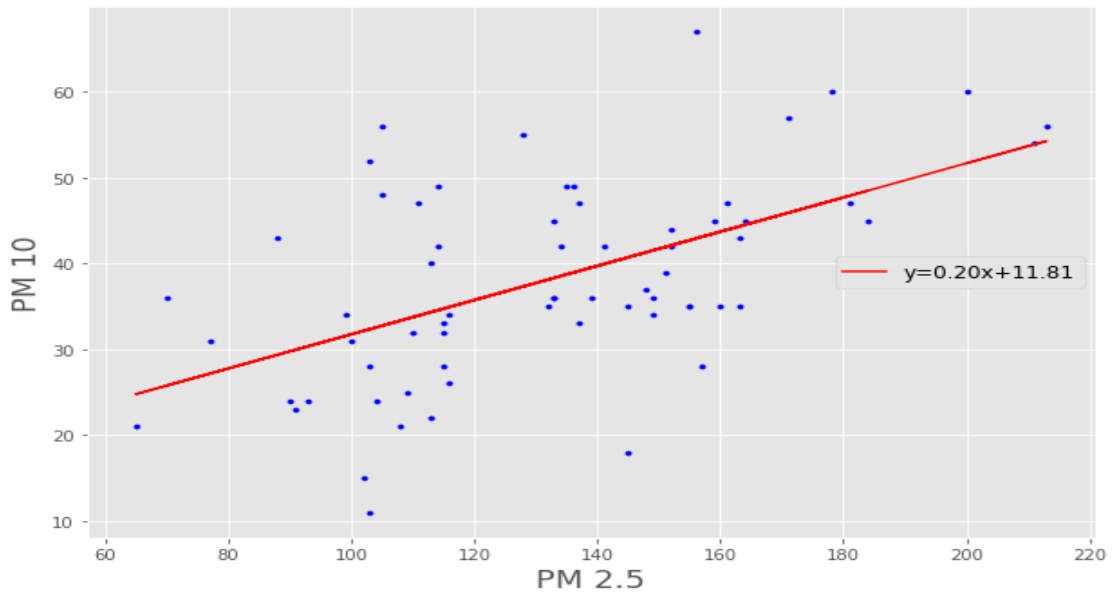

Fig 4.5. Regression of PM 2.5 and PM 10 before lockdown in US Embassy, Maharajgunj

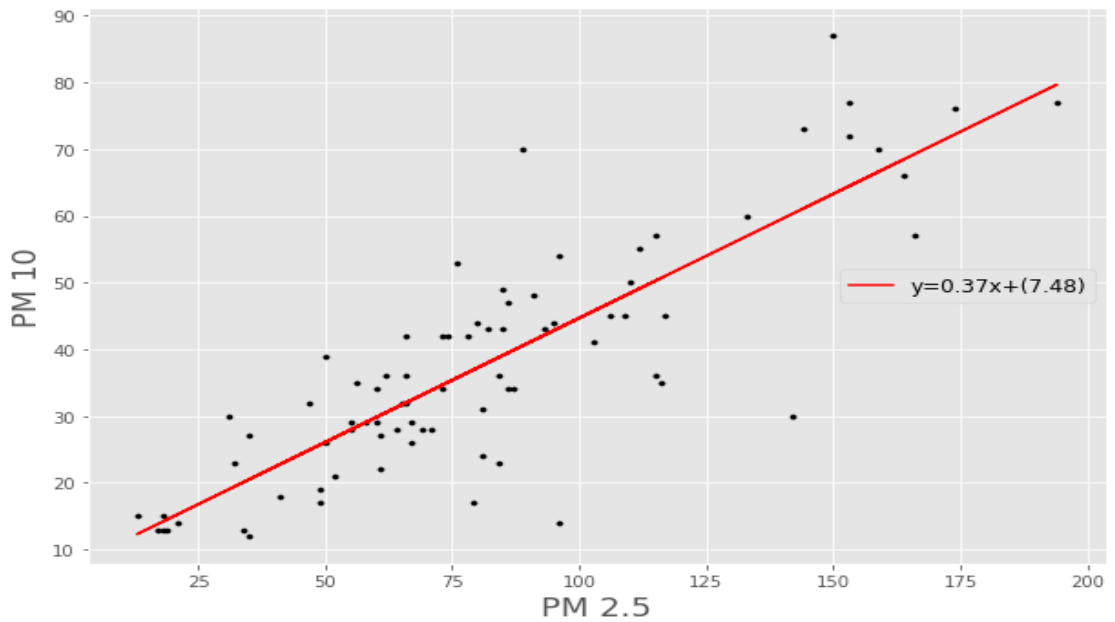

Fig 4.6. Regression of PM 2.5 and PM 10 during lockdown in US Embassy, Maharajgunj

Test for Validation of Result

The Wilcoxon signed ranks test is done to determine whether the change on AQI of PM 2.5 and PM 10 occurred or not. In this test, the AQI value of PM 2.5 and PM 10 of study period is taken. The main reason to do this study is to find our study has equal or different distribution in the two period i.e., before and during lockdown and chosen this test because of sample size ($n > 30$).

a) State null hypothesis and research hypothesis:

Here the null hypothesis states that there is no change in air quality index before and after lockdown and research hypothesis states that there is significant difference between mean of these two. These hypotheses are two-tailed, and they indicate statistical difference between two data.

Null hypothesis is,

$$H_0: \mu_D = 0$$

Research hypothesis is,

$$H_1: \mu_D \neq 0$$

b) Set the level of significance:

The level of risk (significance), also called α is set at 0.05. That means there is 95% chance of finding difference between two data.

c) Comparing obtained p-value with α :

The calculated p-value can be compared to the chosen value of α (i.e., 0.05) to determine whether null hypothesis can be accepted or rejected. If p-value is greater than α , then must accept the null hypothesis otherwise accept the research hypothesis.

d) Decide the result:

For the Ratnapark air quality monitoring station, the obtained p-value for PM 10 is $p = 3.58 \times 10^{-14}$ and which is smaller than the set value of α (0.05). So, we reject the null hypothesis and accept research hypothesis which tells there is change in air quality before and during lockdown for AQI of PM 10.

Also, the p-value for PM 2.5 is $p = 3.74 \times 10^{-15}$ and which is also smaller than the set value of α (0.05). In this case null hypothesis is rejected and research hypothesis which supports there is difference is accepted. It also supports the air quality is improved during lockdown for AQI of PM 2.5.

For US Embassy air quality monitoring station, Maharajgunj, the obtained p-value for PM 10 is $p = 0.1013$ and which is greater than the set value of $\alpha (0.05)$. So, we accept the null hypothesis and reject the research hypothesis which tells there is no mean difference before and during lockdown for AQI of PM 10 (i.e., no significant change in daily average value of PM 10).

Also, the p-value for PM 2.5 is $p = 6.24 \times 10^{-11}$ and which is smaller than the set value of $\alpha (0.05)$. In this case null hypothesis is rejected and research hypothesis which supports there is difference is accepted. It supports the air quality is improved during lockdown for AQI of PM 2.5.

Conclusion

In both stations, the daily average of PM 2.5 is found to be higher during lockdown than during the normal period. Also, the value of PM 10 is found to have significantly improved in Ratnapark station during lockdown, whereas this value remains almost the same as before at the US Embassy monitoring station, Maharajgunj. The drop in AQI values at these two stations only started in mid-April, although lockdown started at the end of March 2020. The AQI was below national air quality standards on the majority of the lockdown days. These PM 2.5 and PM 10 values are more linearly related during the lockdown period than before, indicating that the closure of economic industries and the reduction in the number of vehicles on the road play a significant role in the improvement of both parameters. Hypothesis testing is done for these two parameters separately in the lockdown period, and before that, it shows PM 2.5 has significant improvement during the lockdown period for both stations, but PM 10 has improvement only in Ratnapark station, whereas in the US Embassy, Maharajgunj there is no vital change. From this work it has been concluded that the variation of two different parameters is strongly affected by the implementation of the lockdown in both the stations with decrease in value of AQI index in normal days. But in some cases, it has been similar to the data of prior lockdown period is due to reason other than vehicle pollution. This study suggests industrial and vehicular pollution are not the only causes of particle pollution. Controlling these pollutants can help to improve air quality in some ways, but not entirely. The small fluctuation in AQI before lockdown may be the result of rainfall during that time. In conclusion, while the COVID-19 pandemic has temporarily improved air quality in Kathmandu Valley, controlling only vehicle and industrial pollution is insufficient to reduce air pollution; collaborative human efforts are needed to address the underlying sources of air pollution.

References

- Bishoi, B., Prakash, A., & Jain, V. (2009). *A Comparative Study of Air Quality Index Based on Factor Analysis and US-EPA Methods for an Urban Environment*. *Aerosol and Air Quality Research*, 9(1), 1–17.
- Briz-Redon, A., Belenguer-Sapina, C., & Serrano-Aroca, A. (2021). *Changes in air pollution during COVID-19 lockdown in Spain: A multi-city study*. *Journal of Environmental Sciences-china*, 101, 16–26.
- Corder, G. W. & Foreman, D. I. (2009). *Nonparametric Statistics for Non-Statisticians*. Wiley, New Jersey
- Lian X., Huang, J., Huang, R., Liu, C., Wang, L., & Zhang, T. (2020). *Impact of city lockdown on the air quality of COVID-19-hit of Wuhan city*. *Science of the Total Environment*, 742, 140556.
- Mahato, S., Pal, S., & Ghosh, K. (2020). *Effect of lockdown amid COVID-19 pandemic on air quality of the megacity Delhi, India*. *Science of the Total Environment*, 730, 139086.
- Mendez-Espinosa, J. F., Rojas, N. Y., Vargas, J., Pachon, J. E., Belalcazar, L. C., & Ramirez, O. (2020). *Air quality variations in Northern South America during the COVID-19 lockdown*. *Science of the Total Environment*, 749, 141621.
- Ropkins, K., & Tate, J. (2021). *Early observations on the impact of the COVID-19 lockdown on air quality trends across the UK*. *Science of the Total Environment*, 754, 142374.
- Salcedo, R., Ferraz, M. A., Alves, C., & Martins, F. (1999). *Time-series analysis of air pollution data*. *Atmospheric Environment*, 33(15), 2361–2372.
- Sharma, M., Pandey, R., Maheshwari, M., Sengupta, B., Shukla, B. P., Gupta, N., & Johri, S. (2003). *Interpretation of air quality data using an air quality index for the city of Kanpur, India*. *Journal of Environmental Engineering and Science*, 2(6), 453–462.
- Vallero, D. A. (2008). *Fundamentals of Air Pollution*. Elsevier, 4th ed.
- Witte, R. S. & Witte, J. S. (2017). *Statistics*. Wiley, Hoboken, 11th ed.
- Yan, Y., Li, Y., Sun, M., & Wu, Z. (2019). *Primary Pollutants and Air Quality Analysis for Urban Air in China: Evidence from Shanghai*. *Sustainability*, 11(8), 2319.

पुरुष, वचन र आदरका आधारमा छन्त्याल, चेपाङ र नेपाली भाषा

डा. दुर्गाप्रसाद दाहाल, उपप्राध्यापक, महेन्द्ररत्न क्याम्पस, ताहाचल

लेखसार

यहाँ छन्त्याल, चेपाङ र नेपाली भाषालाई वचन, पुरुष र आदरका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ। छन्त्याल र चेपाङ भाषाको वचनको प्रभाव कर्तामा मात्र परेको देखिन्छ, यिनीहरूमा नेपाली भाषामा जस्तो वचनको प्रभाव क्रियामा परेको देखिँदैन। यसले गर्दा छन्त्याल र चेपाङ भाषीले नेपाली भाषाको प्रयोग गर्दा वचनका आधारमा क्रियाको सङ्गतिको प्रयोगमा कठिनाइ अनुभव गर्दछन् अर्थात् उनीहरूले नेपाली भाषाको अभिव्यक्तिमा वचनका आधारमा क्रियाको सङ्गतिमा त्रुटि गर्न सक्ने देखिन्छ। यसैगरी छन्त्याल र चेपाङ भाषामा पुरुषको प्रभाव कर्तामा मात्र सीमित रहेको देखिन्छ, नेपाली भाषामा जस्तो पुरुषको प्रभाव क्रियामा परेको देखिँदैन। यसकारण छन्त्याल र चेपाङ मातृभाषीहरूले नेपाली भाषाको प्रयोगमा पुरुषगत क्रियाको सङ्गतिको प्रयोगमा जटिलता अनुभव गर्दछन् अर्थात् उनीहरूले नेपाली भाषाको अभिव्यक्तिमा पुरुषको आधारमा क्रियाको सङ्गतिमा त्रुटि गर्न सक्ने देखिन्छ। छन्त्याल र चेपाङ भाषाको अभिव्यक्तिमा नेपाली भाषामा जस्तो आदरको तहमा विभेद पाइँदैन त्यसैले यिनीहरूले नेपाली भाषाको प्रयोगमा आदरगत प्रयोगमा कठिनाइ अनुभव गर्दछन् अर्थात् उनीहरूले नेपाली भाषाको अभिव्यक्तिमा आदरगत प्रयोगमा त्रुटि गर्ने सम्भावना देखियो।

विशेष शब्द : आदरार्थी, पहिलो भाषा, दोस्रो भाषा, मातृभाषाको व्याघात, वर्णविन्यास, सङ्गति, सम्भाव्य त्रुटि।

तिषय प्रवेश

नेपाल बहुभाषिक देश हो। यहाँ राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार १२४ भन्दा बढी भाषा बोलिन्छन्। नेपालको संविधान, २०७२ मा भाषाको सन्दर्भमा केही व्यवस्थाहरू गरिएको छ। नेपालको संविधान, २०७२ को भाग १ धारा ६ र ७ का साथै भाग ३ को धारा ३१ र ३२ मा भएका भाषासम्बन्धी व्यवस्था महत्वपूर्ण रहेका छन्। नेपालमा बोलिने सबै मातृभाषाहरू राष्ट्रभाषा हुन् भनेर नेपालको संविधान, २०७२ को धारा ६ मा व्यवस्था गरिएको छ भने धारा ७ मा देवनागरी लिपिमा लेखिने नेपाली भाषा नेपालको सरकारी कामकाजको भाषा हुनेछ भनिएको मात्र नभई नेपाली भाषाको अतिरिक्त प्रदेशले आफ्नो प्रदेशभित्र बहुसंख्यक जनताले बोल्ने एक वा एकभन्दा बढी अन्य राष्ट्रभाषालाई कानून बमोजिम प्रदेशको सरकारी कामकाजको क्भाषा निर्धारण गर्न सक्नेछ पनि भनिएको छ।

नेपालको संविधान २०७२ को धारा ३१.मा नेपालमा बसोबास गर्ने प्रत्येक नेपाली समुदायलाई आफ्नो मातृभाषामा माध्यमिक तहसम्म शिक्षा प्राप्त गर्न र कानूनबमोजिम विद्यालय तथा शैक्षिक संस्था खोल्ने र सञ्चालन गर्ने हक हुनेछ भनेर भनिएको छ। नेपालको संविधान २०७२ को धारा ३२ मा भाषा तथा संस्कृतिको

हकसम्बन्धी यस्तो व्यवस्था गरिएको छ :

- (१) प्रत्येक व्यक्ति र समुदायलाई आफ्नो भाषा प्रयोग गर्ने हक हुनेछ ।
- (२) प्रत्येक व्यक्ति र समुदायलाई आफ्नो समुदायको सांस्कृतिक जीवनमा सहभागी हुन पाउने हक हुनेछ ।
- (३) नेपालमा बसोबास गर्ने प्रत्येक नेपाली समुदायलाई आफ्नो भाषा, लिपि, संस्कृति, सांस्कृतिक सभ्यता र सम्पदाको संरक्षण र संवर्धन गर्ने हक हुनेछ ।

नेपालको संविधान २०७२ ले नेपालका सबै मातृभाषाको माध्यमबाट माध्यमिक तहसम्म शिक्षा लिन पाउने व्यवस्था गरेपनि व्यवहारमा त्यो कतै कतै आधारभूत तह (कक्षा १ देखि ५सम्म) सम्म आंशिक रूपमा मात्र कार्यान्वयन भएको देखिन्छ । पाठ्यसामग्री निर्माणको तहमा केही भाषाहरूको कक्षा १ देखि ५ सम्म तयार गरिए तापनि यसको पूर्ण कार्यान्वयन हुन सकेको देखिँदैन अर्थात् नेपालमा बोलिने सबै मातृभाषा शिक्षाको माध्यम बन्न सकेको छैन । यसरी यसको पूर्ण कार्यान्वयन नभएसम्म मातृभाषामा शिक्षा पाउने नागरिकको हक केवल सिद्धान्त र संविधानमा मात्र सीमित हुने देखिन्छ । अझ सरकारी कामकाजको भाषाको रूपमा त नेपालमा हालसम्म नेपाली भाषा मात्र नै प्रयोग हुँदै आएको छ । त्यसैले अहिले पनि अधिकांश मातृभाषीका लागि नेपाली भाषा नै शिक्षा र सरकारी कामकाजको माध्यम बनेको छ । त्यसैले नेपाली भाषा नै आजको सन्दर्भमा नेपालका विभिन्न मातृभाषीका लागि प्रयोग गर्नुपर्ने आधारभूत आवश्यकता बनेको देखिन्छ । यसरी नेपालीलाई दोस्रो भाषाका रूपमा प्रयोग गर्ने विभिन्न मातृभाषीले नेपाली भाषाको अभिव्यक्तिलाई आफ्नो मातृभाषा अनुकूल बनाएर प्रयोग गर्नु स्वाभाविक देखिन्छ । उनीहरूले नेपाली भाषाको सचेत प्रयोगमा मात्र आफ्नो मातृभाषाको प्रभावलाई न्यूनीकरण गर्ने गर्दछन् । भाषा सिकाइका सन्दर्भमा मातृभाषाको व्यवस्थाले दोस्रो भाषाको सन्दर्भमा निकै महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको हुन्छ । पहिलो भाषा (मातृभाषा) र दोस्रो भाषाहरू बीच उच्चारणगत, वर्णविन्यासगत, व्याकरणगत, शब्दार्थगत तथा शैलीगत भिन्नताले गर्दा ती क्षेत्रमा विविध किसिमका त्रुटिहरू दोस्रो भाषा सिकाइका क्रममा हुने गर्दछन् । यी भिन्नतामध्ये यहाँ व्याकरणगत भिन्नताअन्तर्गत वचन, पुरुष र आदरका भिन्नताका कारण दोस्रो भाषा प्रयोगमा हुने त्रुटि पूर्वानुमान गर्न सकिन्छ भन्ने दृष्टिकोण अङ्गालिएको छ । पहिलो भाषासँग मिल्दो दोस्रो भाषाको विशेषता सिक्न सजिलो भए पनि नमिल्दा विशेषता सिक्नका लागि सचेत अभ्यास आवश्यक देखिन्छ ।

यस लेखमा छन्त्याल र चेपाङ भाषासँग नेपाली भाषाको वचन, पुरुष र आदरगत तुलना गरिएको छ । वि.सं. २०६८ को जनगणना अनुसार नेपालका ४,२८३ जनसङ्ख्याले छन्त्याल भाषालाई मातृभाषाका रूपमा प्रयोग गर्दछन् । पूर्वाञ्चल क्षेत्रमा ६१, मध्यमाञ्चलमा ५१३, पश्चिमाञ्चलमा ३२५१, मध्यपश्चिमाञ्चलमा ४२३ र सुदूर पश्चिमाञ्चलमा ३५ जनाले छन्त्याल मातृभाषा बोल्ने गरेको वि.सं. २०६८ को जनगणनामा उल्लेख गरिएको छ । यस भाषामा साहित्यिक कृतिहरू सिर्जना भएको पाइँदैन । यिनीहरूले आफ्नो मातृभाषामा शिक्षा लिने अवसर पनि प्राप्त गरेको देखिँदैन । वि.सं.२०६८ को जनगणना अनुसार नेपालका ४८,४७६ जनसङ्ख्याले चेपाङ भाषालाई मातृभाषाका रूपमा प्रयोग गर्दछन् । पूर्वाञ्चल क्षेत्रमा १३६, मध्यमाञ्चलमा ४६,३८९, पश्चिमाञ्चलमा १,९२५, मध्यपश्चिमाञ्चलमा २६ र सुदूर पश्चिमाञ्चलमा ० जनाले चेपाङ मातृभाषा बोल्ने गरेको वि.सं. २०६८ को जनगणनामा उल्लेख गरिएको छ । धादिङ, मकवानपुर, चितवन, गोर्खामा बस्ने चेपाङहरूले बोल्ने यस भाषामा साहित्यिक कृतिहरू सिर्जना भएको पाइँदैन । चेपाङ भाषीले पनि आफ्नो मातृभाषामा शिक्षा प्राप्त गर्ने अवसर

पाएका छैनन् । चेपाङहरूले नेपाली भाषालाई माध्यम भाषा बनाएर आफ्नो शैक्षिक यात्रा पूरा गर्नुपर्ने अवस्था छ । यसरी छन्त्याल र चेपाङ दुवै मातृभाषीले नेपाली भाषाका माध्यमबाट शिक्षा आर्जन गर्नुपर्ने आजको सन्दर्भमा यहाँ छन्त्याल र चेपाङ मातृभाषीका लागि नेपाली भाषाको पुरुष, वचन र आदरगत प्रयोगमा के कस्ता समस्या देखा पर्दछन् ? तिनीहरूको कारण पहिचान गर्नका लागि 'पुरुष, वचन र आदरका आधारमा छन्त्याल, चेपाङ र नेपाली भाषा' शीर्षकको यो अध्ययनमा पुरुष, वचन र आदरका आधारमा छन्त्याल, चेपाङ र नेपाली भाषाको तुलना गरी त्यसमा देखिने भिन्नताका कारण उनीहरूले नेपाली भाषाको अभिव्यक्तिमा गर्ने सम्भाव्य त्रुटिहरूको पूर्वानुमान पनि गरिएको छ ।

समस्याकथन

नेपाली भाषामा दोस्रो भाषाका रूपमा शिक्षण सिकाइ अवस्थाका बारेमा गहन अध्ययन अनुसन्धान आजको टडकारो आवश्यकता रहेको सन्दर्भमा उनीहरूको भाषिक व्यवस्था पहिचान गरी नेपाली भाषासँग तुलना गर्दै कठिनाई क्षेत्रहरू पहिचान गरी त्यसलाई निराकरण गर्ने दिशामा अघि बढ्नुपर्ने देखिन्छ । यसै सन्दर्भमा छन्त्याल र चेपाङ वक्ताहरूले नेपाली भाषाको अभिव्यक्तिमा वचन, पुरुष र आदरगत त्रुटिहरू किन गर्छन् ? यस्ता त्रुटिहरू उनीहरूको मातृभाषाको व्यवस्थाभन्दा भिन्न भाषाको सिकाइले पनि हुन सक्छ भनी त्यस्ता त्रुटिको निराकरणका लागि छन्त्याल र चेपाङ भाषाका वचन, पुरुष र आदर व्यवस्थासँग नेपाली भाषाको वचन, पुरुष र आदरको तुलनात्मक अध्ययन भने खासै गरिएको देखिँदैन । यसरी छन्त्याल र चेपाङ भाषासँग नेपाली भाषाको वचन, पुरुष र आदरका आधारमा तुलनात्मक अध्ययन गरी यिनीहरूका बीचमा देखिने व्यवस्थागत भिन्नताका कारणले उनीहरूले नेपाली भाषाको वचन, पुरुष र आदरको अभिव्यक्तिमा गर्ने सम्भाव्य त्रुटिको पहिचान गर्नु यस अध्ययनको प्रमुख समस्या हो । यस अध्ययनको समस्याकथनलाई निम्नानुसार बुँदामा प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

- (क) वचनका आधारमा छन्त्याल, चेपाङ र नेपाली भाषाको व्यवस्था कस्तो छ ?
- (ख) पुरुषका आधारमा छन्त्याल, चेपाङ र नेपाली भाषाको व्यवस्था कस्तो छ ?
- (ग) आदरका आधारमा छन्त्याल, चेपाङ र नेपाली भाषाको व्यवस्था कस्तो छ ?
- (घ) वचन, पुरुष र आदरका आधारमा छन्त्याल र चेपाङ भाषीले नेपाली भाषामा गर्ने सम्भाव्य त्रुटि के कस्ता हुन्छन् ?

उद्देश्य

यस अध्ययनका उद्देश्यहरू निम्नानुसार छन् :

- (क) वचनका आधारमा छन्त्याल, चेपाङ र नेपाली भाषाको व्यवस्था तुलना गर्नु,
- (ख) पुरुषका आधारमा छन्त्याल, चेपाङ र नेपाली भाषाको व्यवस्था तुलना गर्नु,
- (ग) आदरका आधारमा छन्त्याल, चेपाङ र नेपाली भाषाको व्यवस्था तुलना गर्नु र
- (घ) छन्त्याल र चेपाङ भाषीले नेपाली भाषामा गर्ने वचन, पुरुष र आदरगत सम्भाव्य त्रुटिको पूर्वानुमान गर्नु ।

अध्ययन विधि

यो अध्ययन गुणात्मक ढाँचाको रहेको छ । छन्त्याल र चेपाङ मातृभाषीबाट वचन, पुरुष र आदरगत वाक्यहरू स्थलगत अध्ययनका आधारमा सङ्कलन गरी नेपाली भाषाको वचन, पुरुष र आदर व्यवस्थासँग तुलना गरी तिनीहरूको बीचको भिन्नता पहिचान पछि त्यसका आधारमा सम्भाव्य त्रुटिको पूर्वानुमान गरिएको छ ।

व्याख्या विश्लेषण

यहाँ वचन, पुरुष र आदरका आधारमा छन्त्याल, चेपाङ र नेपाली भाषाको व्यवस्थाको विश्लेषण गरिएको छ ।

वचनका आधारमा छन्त्याल, चेपाङ र नेपाली भाषा

५.१.१ वचनका आधारमा छन्त्याल र नेपाली भाषा : वचन नाम पदको सङ्ख्या बुझाउने व्याकरणिक अभिलक्षण हो (यादव र रेग्मी, २०५९, पृ.१९९) । नेपाली व्याकरणमा दुई ओटा वचनहरू छन्, एउटालाई जनाउने एक वचन र एकभन्दा बढीलाई जनाउने बहुवचन (शर्मा, २०७१, पृ. ४७९) । वचनका आधारमा छन्त्याल र नेपाली भाषाका व्यवस्थालाई निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

छन्त्याल भाषा

ना भ्या थुम ।

न्हि भ्या थुम ।

खिस किताब पढी ।

थमास किताब पढी ।

नेपाली भाषा

म चिया पिउँछु ।

हामी चिया पिउँछौं ।

उसले किताब पढ्यो ।

उनीहरूले किताब पढे ।

माथिको वाक्यमा छन्त्याल भाषाको 'ना' (म) ले एकवचन र 'न्हि' (हामी) ले बहुवचन बुझाएको देखिन्छ । यसैगरी 'खि' (ऊ) ले एकवचन र 'थमा' (उनीहरू) ले बहुवचन बुझाएको छ । छन्त्याल भाषामा 'थुम' ले 'पिउँछु' (एकवचन) र 'पिउँछौं' (बहुवचन) दुवैलाई बुझाएको देखिन्छ । त्यस्तै 'पढी' ले 'पढ्यो' (एकवचन) र 'पढे' (बहुवचन) दुवैलाई बुझाएको देखिन्छ । वचनको ध्यान प्रायः संज्ञा, सर्वनाम तथा क्रियामा राखिन्छ तर संस्कृत आदि केही प्राचीन भाषाहरूमा तथा हिन्दी आदिमा विशेषणमा पनि यसलाई ध्यान दिइन्छ (तिवारी, सन् १९९५/९६, पृ. २३९) । छन्त्याल भाषाको वचनको प्रभाव केवल कर्तामा पाइयो । क्रियामा वचनको प्रभाव परेको देखिएन । अर्थात् नेपाली भाषामा भैं छन्त्याल भाषाको क्रिया वचनका आधारमा रूपायन भएको पाइएन ।

वचनका आधारमा चेपाङ र नेपाली भाषा :

वचनले सङ्ख्यालाई बुझाउँछ (शर्मा, २०७१, पृ. ४७९) । नेपाली भाषाका सन्दर्भमा हेर्दा एक बुझाउने एक वचन र एकभन्दा धेरै बुझाउने बहु वचन गरी कुनै नाम पदका दुई मात्र व्याकरणिक भेद हुन सक्छन् (यादव र रेग्मी, २०५९, पृ. १९९) । वचनका आधारमा चेपाङ र नेपाली भाषाका व्यवस्थालाई निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

चेपाङ भाषा

डा फुयाङ आलनाङ ।

नेपाली भाषा

म वन जान्छु ।

डाइ फुयाड आलनाड ।
डा जोडना ।
डाइ जोडना ।

हामी वन जान्छौं ।
म दौडन्छु ।
हामी दौडन्छौं ।

माथिका वाक्यमा चेपाड भाषाको 'डा' (म) ले एकवचन र 'डाइ' (हामी) ले बहुवचन बुझाएको छ अर्थात् 'इ' प्रत्यय लागेर चेपाड भाषाको सर्वनाममा बहुवचन बनेको पाइन्छ । त्यस्तै चेपाड भाषामा 'आलनाड' ले 'जान्छु / जान्छौं' दुवैलाई अनि 'जोडना' ले 'दौडन्छु' र 'दौडन्छौं' दुवैलाई बुझाएको छ । एकवचनमा ओकारान्त रहेका सङ्ख्येय नामसँग आउने विशेषण (भेदक सहित) बहुवचन जनाउँदा आकारान्त हुन्छ (अधिकारी, २०७९, पृ. ५३) । एउटै क्रिया रूपले एक वचन र बहु वचन दुवै बुझाएको हुनाले चेपाड भाषाको क्रियामा एकवचन र बहुवचनगत भेद पाइएन अर्थात् नेपाली भाषामा भैं चेपाड भाषाको क्रिया वचनका आधारमा रूपायन भएको पाइएन ।

यसरी छन्त्याल र चेपाड भाषामा वचनको प्रभाव कर्तामा मात्र सीमित देखियो , नेपाली भाषामा भैं छन्त्याल र चेपाड भाषामा वचनको प्रभाव क्रियामा परेको पाइएन । यसले गर्दा छन्त्याल र चेपाड भाषीहरूले नेपाली भाषाको प्रयोगमा वचनका आधारमा क्रियाको सङ्गति मिलाउन नसकी निम्नानुसारको त्रुटि गर्ने सम्भावना देखियो ।

सम्भाव्य त्रुटि

हामी घर जान्छु ।
उनीहरूले काम गऱ्यो ।

म घर जान्छौं ।
उसले काम गरे ।

पुरुषका आधारमा छन्त्याल, चेपाड र नेपाली भाषा

पुरुषका आधारमा छन्त्याल र नेपाली भाषा : भाषिक प्रयोगमा सहभागिताका विभिन्न स्थिति व्यक्त गर्ने व्याकरणिक अभिलक्षण पुरुष हो (यादव र रेग्मी, २०५९, पृ २०१) । पुरुषका आधारमा क्रियाको रूपहरूमा परिवर्तन हुन्छ तर यो कुरा संसारका सबै भाषाहरूमा पाइँदैन (तिवारी, सन् १९९५/९६, पृ. २३८) । वक्ता व्यक्तिलाई बुझाउने प्रथम पुरुष, श्रोता व्यक्तिलाई जनाउने द्वितीय पुरुष र अन्य व्यक्तिलाई जनाउने तृतीय पुरुष (शर्मा, २०७१, पृ. ४८०) । पुरुषका आधारमा छन्त्याल र नेपाली भाषाका व्यवस्थालाई निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

प्रथम पुरुष

छन्त्याल भाषा
ना स्कूल ह्याम ।
न्हि स्कूल ह्याम ।

नेपाली भाषा
म स्कूल जान्छु ।
हामी स्कूल जान्छौं ।

प्रथम पुरुषलाई वक्ता सन्दर्भ पनि भनिन्छ । वक्ताका लागि आउने 'म' र 'हामी' ले प्रथम पुरुष जनाउँछन् (अधिकारी, २०७९, पृ. ९८) । छन्त्याल भाषामा 'ना' ले 'म' र 'न्हि' ले 'हामी'लाई बुझाएको छ । छन्त्याल भाषामा प्रथम पुरुषका लागि अर्थात् म (ना) र हामी (न्हि) का लागि एउटै क्रिया 'ह्याम' को प्रयोग भएको देखिन्छ ।

द्वितीय पुरुष

छन्त्याल भाषा

न्हि स्कूल ह्याम ।

न्हि स्कूल ह्याम ।

न्हि स्कूल ह्याम ।

नेपाली भाषा

तँ स्कूल जान्छस् ।

तिमी स्कूल जान्छौ ।

तपाईँ स्कूल जानुहुन्छ ।

छन्त्याल भाषामा द्वितीय पुरुषका लागि अर्थात् न्हि (तँ /तिमी /तपाईँ) का लागि एउटै क्रिया 'ह्याम' को प्रयोग भएको देखिन्छ । द्वितीय पुरुषमा श्रोता वक्ताको विषय बन्छ । त्यसैले यसलाई श्रोता सन्दर्भ पनि भनिन्छ (अधिकारी, २०७९, पृ.९९) ।

तृतीय पुरुष

छन्त्याल भाषा

खि बजार ह्याम ।

थमा बजार ह्याम ।

नेपाली भाषा

ऊ बजार जान्छ ।

उनीहरू बजार जान्छन् ।

छन्त्याल भाषामा 'खि' ले 'ऊ' र 'थमा' ले 'उनीहरू' बुझाएको छ । छन्त्याल भाषामा तृतीय पुरुषका लागि 'खि' (ऊ.) का लागि र 'थमा' (उनीहरू) का लागि एउटै क्रिया 'ह्याम' को प्रयोग भएको देखिन्छ । तृतीय पुरुषमा वक्ता र श्रोता बाहेकको कथ्य विषय व्यक्त हुन्छ । यसलाई अन्य सन्दर्भ पनि भनिन्छ (अधिकारी, २०७९, पृ. ९९) ।

छन्त्याल भाषामा सर्वनामका तहमा पुरुषगत विभेद देखिएको पाइयो तर क्रियाको स्तरमा पुरुषगत भिन्नता देखिएको पाइएन । 'ह्याम' क्रियाले नै छन्त्याल भाषामा जान्छु (प्रथम पुरुष), जान्छस् (द्वितीय पुरुष) र जान्छ (तृतीय पुरुष) बुझाएको हुनाले छन्त्याल भाषाको क्रियामा प्रथम पुरुष, द्वितीय पुरुष र तृतीय पुरुषगत भेद पाइएन अर्थात् नेपाली भाषामा भँ छन्त्याल भाषाको क्रिया पुरुषका आधारमा रूपायन भएको पाइएन ।

५.२.२ पुरुषका आधारमा चेपाङ र नेपाली भाषा : अभिव्यक्तिमा संलग्न सहभागीको प्रकृतिलाई जनाउने व्याकरणात्मक कोटिलाई पुरुष भनिन्छ । यो विशेषतः सर्वनामसँग सम्बन्धित हुन्छ (अधिकारी, २०७९, पृ.९८) । पुरुषका आधारमा चेपाङ र नेपाली भाषाका व्यवस्थालाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

प्रथम पुरुष

चेपाङ भाषा

डा बाहानाड ।

डाइ बाहानाड ।

नेपाली भाषा

म जान्छु ।

हामी जान्छौं ।

द्वितीय पुरुष

चेपाङ भाषा

वा बाहानाड ।

वाइ बाहानाड ।

नेपाली भाषा

तिमी जान्छौ ।

तिमीहरू जान्छौ ।

तृतीय पुरुष

चेपाड भाषा

नु जोडना ।

नुइ जोडना ।

नेपाली भाषा

ऊ दौडन्छ ।

उनीहरू दौडन्छन् ।

चेपाड भाषामा 'डा' (म) र 'डाइ' (हामी) प्रथम पुरुषका लागि, 'वा' (तिमी) र 'वाइ' (तिमीहरू) द्वितीय पुरुषका लागि प्रयोग गरिन्छन् भने 'नु' (ऊ) र 'नुइ' (उनीहरू) तृतीय पुरुषका लागि प्रयोग गरिन्छ । यस्तै 'वाहानाड' ले चेपाड भाषामा प्रथम पुरुष, द्वितीय पुरुष र तृतीय पुरुष सबैलाई बुझाएको पाइन्छ । यसरी चेपाड भाषामा सर्वनामका तहमा पुरुषगत विभेद देखिएको छ तर क्रियाको स्तरमा पुरुषगत भिन्नता देखिएको पाइएन । चेपाड भाषाको क्रियामा प्रथम पुरुष, द्वितीय पुरुष र तृतीय पुरुषगत भेद पाइएन अर्थात् नेपाली भाषामा भन्ने चेपाड भाषाको क्रिया पुरुषका आधारमा रूपायन भएको पाइएन ।

यसरी छन्त्याल र चेपाड भाषामा सर्वनामका तहमा मात्र पुरुषगत विभेद देखिएको छ तर क्रियाको स्तरमा पुरुषगत विभेद देखिएको पाइएन । यसले गर्दा यिनीहरूले नेपाली भाषाको प्रयोगमा पुरुषका आधारमा क्रियाको सङ्गति मिलाउन नसकी निम्नानुसारको त्रुटि गर्ने सम्भावना देखियो ।

सम्भाव्य त्रुटि

म बजार जान्छु ।

तिमी स्कूल जान्छ ।

ऊ स्कूल जान्छु ।

आदि

आदरका आधारमा छन्त्याल र चेपाड र नेपाली भाषा

५.३.१ आदरका आधारमा छन्त्याल र नेपाली भाषा : आदर मुख्यतः श्रोता (द्वितीय पुरुष) र अन्य सन्दर्भ (तृतीय पुरुष) मा व्यक्त हुन्छ । यसका लागि श्रोता र सन्दर्भमा आदरार्थी सर्वनाम र अन्य सन्दर्भमा चाहिँ सर्वनामका साथै आदर जनाउने नामको प्रयोग हुन सक्छ (अधिकारी, २०७९, पृ. १०२) । नेपाली व्याकरणमा आदर जनाउने वाक्यलाई आदरार्थी वाक्य र आदर नजनाउने वाक्यलाई सामान्यार्थी वाक्य भनिन्छ (शर्मा, २०७१, पृ. ४८१) । आदरका आधारमा छन्त्याल र नेपाली भाषामा पाइने व्यवस्थालाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

छन्त्याल भाषा

न्हि म्याग्दीरी ह्याला ।

न्हि म्याग्दीरी ह्याला ।

न्हि म्याग्दीरी ह्याला ।

खि म्याग्दीरी ह्याला ।

खि म्याग्दीरी ह्याला ।

खि म्याग्दीरी ह्याला ।

नेपाली भाषा

तँ म्याग्दी गइस् ।

तिमी म्याग्दी गयौ ।

तपाईँ म्याग्दी जानुभयो ।

ऊ म्याग्दी गयो ।

उनी म्याग्दी गए ।

उहाँ म्याग्दी जानुभयो ।

माथिका वाक्यमा छन्त्याल भाषाको 'न्हि' ले तँ, तिमी, तपाईंलाई बुझाएको देखियो भने 'खि' ले ऊ, उनी, उहाँलाई बुझाएको पाइयो । यसरी छन्त्याल भाषामा द्वितीय र तृतीय पुरुषवाचक सर्वनाममा आदरका विभिन्न तहगत व्यवस्था भएको पाइएन । यसरी माथिकै वाक्यमा छन्त्याल भाषाको क्रिया ' ह्याला' ले गइस्, गयो र जानुभयो मात्र नभई गयो र गएलाई पनि बुझाएकाले छन्त्याल भाषाको द्वितीय र तृतीय पुरुष दुवै क्रियामा आदरगत विभेद रहेको पाइएन । छन्त्याल भाषाका सर्वनाम र क्रिया आदरका आधारमा रूपायन भएको पाइएन अर्थात् अनादर र आदर बुझाउनका लागि छन्त्याल भाषामा एकै प्रकारका क्रियाको प्रयोग भएको पाइयो । छन्त्याल भाषामा नेपाली भाषामा भैं सर्वनाम र क्रिया दुवैमा आदरगत विभेद पाइएन ।

आदरका आधारमा चेपाङ र नेपाली भाषा :

आदरार्थीलाई यसमा निहित आदरको मात्रा अनुसार पाँच तहमा देखाउन सकिन्छ: मध्यम आदर, उच्च आदर, विशेष आदर, उच्चतर आदर र उच्चतम आदर (अधिकारी, २०७९, पृ. १०२) । आदरका आधारमा चेपाङ र नेपाली भाषामा पाइने व्यवस्थालाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

चेपाङ भाषा

नाङ जोडना ।

नाङ जोडना ।

नाङ जोडना ।

नु जोडना ।

नु जोडना ।

नु जोडना ।

नेपाली भाषा

तँ दौडन्छस् ।

तिमी दौडन्छौ ।

तपाईँ दौडनुहुन्छ ।

ऊ दौडन्छ ।

उनी दौडन्छन् ।

उहाँ दौडनुहुन्छ ।

माथिका वाक्यमा चेपाङ भाषाको ' नाङ' ले तँ, तिमी र तपाईंलाई बुझाएको देखिन्छ भने 'नु' ले ऊ, उनी, उहाँलाई बुझाएको छ । यसरी चेपाङ भाषामा द्वितीय र तृतीय पुरुषवाचक सर्वनाममा आदरका विभिन्न तहगत व्यवस्था रहेको पाइएन । यसरी माथिकै वाक्यमा चेपाङ भाषाको क्रिया ' जोडना' ले दौडन्छस्, दौडन्छौ र दौडनुहुन्छलाई मात्र नभई दौडन्छ र दौडन्छन् लाई पनि बुझाएकाले चेपाङ भाषाको द्वितीय र तृतीय पुरुषको क्रियामा आदरगत विभेद रहेको पाइएन । चेपाङ भाषाका सर्वनाम र क्रिया आदरका आधारमा रूपायन भएको पाइएन अर्थात् अनादर र आदर बुझाउनका लागि चेपाङ भाषामा एकै प्रकारका सर्वनाम र क्रियाको प्रयोग भएको पाइयो । चेपाङ भाषामा नेपाली भाषामा भैं सर्वनाम र क्रिया दुवैमा आदरगत विभेद व्यवस्था नहुने देखियो ।

यसरी छन्त्याल र चेपाङ भाषाका सर्वनाम र क्रिया आदरका आधारमा रूपायन भएको पाइएन अर्थात् अनादर र आदर बुझाउनका लागि चेपाङ र छन्त्याल भाषामा एकै प्रकारका सर्वनाम र क्रियाको प्रयोग भएको पाइयो । यसकारण छन्त्याल र चेपाङ भाषीहरूले नेपाली भाषाको प्रयोग गर्दा आदरका आधारमा सर्वनाम र क्रिया प्रयोगका क्रममा निम्नानुसार त्रुटि गर्ने सम्भावना देखियो ।

सम्भाव्य त्रुटि

तँ घर जानुभयो ।

हजुर भात खा ।

तपाईँ कहाँ जान्छस् ?

आदि

निष्कर्ष

दोस्रो भाषाको रूपमा नेपाली भाषा प्रयोग गर्नेहरूलाई पहिलो भाषा अर्थात् उसको मातृभाषाले प्रभाव पारेको हुन्छ त्यसैले दोस्रो भाषाका प्रयोक्ताले गरेका त्रुटिहरू उसका मातृभाषाको प्रभावबाट सिर्जित हुन् कि होइनन् भन्ने कुराको निर्धारण दोस्रो भाषाको व्यवस्थासँग मातृभाषाको व्यवस्थाको तुलना गरेर पहिचान गर्न सकिन्छ । यस अध्ययनमा छन्त्याल र चेपाङ मातृभाषीले नेपाली प्रयोग गर्दा पुरुष, वचन र आदरका क्षेत्रमा गर्ने त्रुटिहरूमा उनीहरूको मातृभाषाको प्रभाव पहिचानका निम्ति छन्त्याल र चेपाङ भाषासँग नेपाली भाषाको वचन, पुरुष र आदरका आधारमा तुलना गरिएको छ । यस अध्ययनका निष्कर्षहरू निम्नानुसार बुँदामा प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

- क. नेपाली भाषाको वचनको प्रभाव कर्ता र क्रिया दुवैमा परेको देखिन्छ भने छन्त्याल र चेपाङ भाषामा वचनको प्रभाव केवल कर्तामा सीमित रहेको देखिन्छ । यसले गर्दा छन्त्याल र चेपाङ भाषीले नेपाली भाषा प्रयोग गर्दा वचनका आधारमा क्रियाको रूपायन गर्न कठिन हुन्छ र उनीहरूले वचनका आधारमा नेपाली भाषाको क्रियाको सङ्गतिगत त्रुटि गर्न सक्छन् । यस्ता प्रकारका त्रुटि उनीहरूको मातृभाषाको व्याघातका कारण सिर्जित भएको हुन् ।
- ख. नेपाली भाषाको पुरुषको प्रभाव कर्ता र क्रिया दुवैमा परेको देखिन्छ भने छन्त्याल र चेपाङ भाषामा पुरुषको प्रभाव केवल कर्तामा सीमित रहेको देखिन्छ । यसले गर्दा छन्त्याल र चेपाङ भाषीले नेपाली भाषा प्रयोग गर्दा पुरुषका आधारमा क्रियाको रूपायन गर्न कठिन हुन्छ र उनीहरूले पुरुषका आधारमा नेपाली भाषाको क्रियाको सङ्गतिगत त्रुटि गर्न सक्छन् । यस्ता प्रकारका त्रुटि उनीहरूको मातृभाषाको व्याघातका कारण सिर्जित भएको हुन् ।
- ग. नेपाली भाषाको आदरको प्रभाव कर्ता र क्रिया दुवैमा परेको देखिन्छ भने छन्त्याल र चेपाङ भाषामा पुरुषको प्रभाव कर्ता र क्रिया दुवैमा परेको देखिँदैन अर्थात् यी दुवै भाषामा आदरार्थी सर्वनाम र क्रिया दुवैको व्यवस्था रहेको छैन । यी भाषामा अङ्ग्रेजीमा थयग ले जस्तै मात्र नभई तृतीय पुरुषमा पनि एउटै सर्वनामले आदरको कार्य गरेको देखिन्छ । यसले गर्दा छन्त्याल र चेपाङ भाषीले नेपाली भाषा प्रयोग गर्दा आदरका आधारमा सर्वनामको प्रयोग र क्रियाको रूपायन गर्न कठिन हुन्छ र उनीहरूले आदरका आधारमा नेपाली भाषाको कर्ता र क्रिया दुवैको प्रयोगमा त्रुटि गर्न सक्छन् । यस्ता प्रकारका त्रुटि उनीहरूको मातृभाषाको व्याघातका कारण सिर्जित भएको हुन् ।

७. सन्दर्भसूची

- अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०५६), सामाजिक र प्रायोगिक भाषाविज्ञान, काठमाडौँ : रत्न पुस्तक भण्डार ।
 अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०५७), भाषाशिक्षण केही परिप्रेक्ष्य तथा पद्धति, काठमाडौँ : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
 अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०७९), समसामयिक नेपाली व्याकरण, काठमाडौँ : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
 कानुन किताब व्यवस्था विभाग (२०७२), नेपालको संविधान २०७२, काठमाडौँ : कानुन किताब व्यवस्था विभाग ।
 राष्ट्रिय तथ्याङ्क विभाग (२०६८), राष्ट्रिय जनगणना २०६८, काठमाडौँ : राष्ट्रिय तथ्याङ्क विभाग ।
 गौतम, देवीप्रसाद (२०४९), नेपाली भाषा परिचय, ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
 तिवारी, उदयनारायण (सन् १९८२), अभिनव भाषाविज्ञान : सिद्धान्त और प्रयोग, इलाहाबाद : किताब महल ।

- तिवारी, भोलानाथ (सन् १९९५/९६), भाषाविज्ञान, इलाहाबाद : किताब महल ।
- तिवारी, भोलानाथ (२०२०), भाषाविज्ञान कोश, वाराणसी : ज्ञानमण्डल लिमिटेड ।
- न्यौपाने, टङ्कप्रसाद, (२०६१), भाषाविज्ञानको रूपरेखा, धरान : नेपाल बुक डिपो ।
- यादव, योगेन्द्रप्रसाद र रेग्मी, भीमनारायण (२०५९), भाषाविज्ञान, कीर्तिपुर : न्यु हिरा बुक्स इन्टरप्राइजेज ।
- लम्साल, रामचन्द्र (२०७१), नेपाली भाषा र व्याकरण, काठमाडौं : सनलाइट पब्लिकेशन ।
- शर्मा, दीपित (सन् १९७५), व्याकरणिक कोटियाँ का विशलेषणात्मक अध्ययन, पटना : बिहार हिन्दी ग्रन्थ अकादमी ।
- शर्मा, मोहनराज (२०७१), प्रज्ञा नेपाली सन्दर्भ व्याकरण, काठमाडौं: नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
- श्रीवास्तव, रवीन्द्रनाथ (सन् १९९४), हिन्दी भाषाका समाजशास्त्र, दिल्ली : राधाकृष्ण प्रकाशन प्रा.लि. ।
- सक्सेना, बाबुराम (१९९९), सामान्य भाषाविज्ञान, प्रयाग : हिन्दी साहित्य सम्मेलन ।
- Lyons, J.(2008). Language and Linguistics : an Introduction. Cambridge University Press.

चुली उपन्यासमा सांस्कृतिक पर्यावरण

■ जगतमणि सोती, उपप्राध्यापक, चौतारा बहुमुखी क्याम्पस, sotijagatmani@gmail.com, 9841850546

लेखसार

प्रस्तुत लेख उपन्यासकार सरुभक्तद्वारा लिखित चुली उपन्यासमा प्रयुक्त पर्यावरणीय संस्कृतिको संक्षिप्त अध्ययन विश्लेषणमा केन्द्रित रहेको छ । पर्यावरणीय अध्ययन खासगरी उत्तरआधुनिक युगमा विकसित अन्तर्विषयक समालोचना पद्धति हो । पर्यावरणीय अध्ययनका विविध क्षेत्रहरूमध्ये संस्कृति पनि एक हो । चुली उपन्यासमा विश्वको सर्वोच्च शिखर सगरमाथा आरोहमा संलग्न आरोहीको अनुभवलाई मुख्य विषयवस्तु बनाइएको छ । यस उपन्यासमा हिमाली सभ्यता, संस्कृति, सौन्दर्य, पर्यावरण र सार्वभौमिकता जस्ता कुराहरूलाई विशेष महत्व प्रदान गरिएको छ । त्यस क्रममा हिमाली सभ्यता र संस्कृति तथा धार्मिक आस्था र विश्वासलाई सांस्कृतिक पर्यावरणका दृष्टिले प्रस्तुत गरिएको छ । चोमोलोङ्मा देवी, भोटे चिया, जुड्ता र अन्य सन्दर्भहरूलाई आधार मानेर विश्लेषण गर्दा चुली उपन्यास सांस्कृतिक पर्यावरणका दृष्टिले महत्वपूर्ण रहेको निष्कर्ष प्राप्त भएको छ ।

विशेष शब्द : चोमोलोङ्मा, जुड्ता, भोटेचिया, पर्यावरण र संस्कृति

विषय प्रवेश

‘चुली’ उपन्यास उपन्यासकार सरुभक्त श्रेष्ठ (वि.सं. २०१२) द्वारा लेखिएको हो । यसको प्रकाशन वि.सं. २०६० मा साभा प्रकाशनबाट भएको हो । यस उपन्यासमा हिमाली संस्कृति र पर्यावरणको यथार्थ चित्रण गरिएको छ । हिमाललाई उचाईको प्रतीकका रूपमा चित्रण गरिएको यस उपन्यासमा विश्वको सर्वोच्च शिखर सगरमाथा र त्यसको आरोहणसँग सम्बन्धित घटनालाई मुख्य विषय बनाइएको छ । हिमाल आरोहणका चुनौतीहरू, आरोहीको साहसिकता एवं अनुभवलाई उपन्यासकारले जीवन सञ्चालनको प्रक्रियासँग जोडेर हेरेका छन् । हिमाल आरोहण गर्नेहरूमध्ये थोरै व्यक्तिहरू मात्र चुलीमा पुग्न सफल भएजस्तै पृथ्वीको इतिहासमा एक युगमा एक-दुई जनाले मात्र मानवताको चुली टेक्न सके ईश्वरको कल्पना गरिरहनु पर्दैन भन्ने तर्क उपन्यासमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

पर्यावरणीय अध्ययन खासगरी यस पृथ्वीको वातावरणीय सन्तुलन कायम गरी हरेक प्राणी र वनस्पतिको अस्तित्व रक्षा गर्ने विषयसँग सम्बन्धित छ । साहित्यमा पर्यावरणीय अध्ययन भन्नाले जैविक र भौतिक वातावरण बीचको सम्बन्धको खोजी गरी हरेक वस्तुको प्राकृतिक पहिचानको संरक्षणमा ध्यान दिनु भन्ने बुझिन्छ । पर्यावरणमा स्थानीयता, लैङ्गिकता, भाषिकता, जातीयता, सांस्कृतिकता, धार्मिकता र नैतिकता जस्ता विविध पक्षहरू समावेश भएका पाइन्छन् । पर्यावरणीय समालोचना पाश्चात्य समालोचना परम्परामा सन् १९८९ देखि विकसित भएको हो । यसको औपचारिक सुरुवातकर्ता चेरिल ग्लोटफेल्टी हुन् । पर्यावरणीय समालोचनाले साहित्यिक कृति र त्यसमा प्रयुक्त प्राकृतिक वातावरणबीचको अन्तर्सम्बन्धको खोजी गर्दछ । पर्यावरणीय अध्ययनभित्र प्रकृति मात्र नभएर मानव र मानवजन्य क्रियाकलाप तथा ऐतिहासिक एवं मिथकीय बिम्बहरू पनि पर्दछन् ।

साहित्यको विश्लेषण गर्ने विभिन्न सिद्धान्तहरूमध्ये पर्यावरणीय सिद्धान्त पनि एक हो । यसले साहित्यिक कृतिमा पर्यावरणीय पक्षलाई कसरी समेटिएको छ भन्ने विषयमा अध्ययन गर्दछ । पर्यावरणका विविध क्षेत्रहरूमध्ये संस्कृति पनि एक हो । यो मूलतः मानवीय आचरण र व्यवहारसँग सम्बन्धित छ । पर्यावरणीय संस्कृतिभिन्न साहित्य भाषा, धर्म, पेशा, जातजाति, खानपान, रहनसहन, विचार र दैनिक व्यवहारजस्ता कुराहरू पर्दछन् । अतः प्रस्तुत अध्ययन उपन्यासकार सरुभक्तद्वारा लिखित चुली उपन्यासमा प्रयुक्त सांस्कृतिक पर्यावरणको खोजी गर्ने विषयमा केन्द्रित रहेको छ ।

समस्या कथन

प्रस्तुत अध्ययन उपन्यासकार सरुभक्तद्वारा लिखित चुली उपन्यासमा सांस्कृतिक पर्यावरणको खोजी गर्ने विषयसँग सम्बन्धित रहेको छ । अतः सांस्कृतिक पर्यावरणको अवधारणात्मक मान्यता पहिचान गरी सोही आधारमा चुली उपन्यासमा प्रयुक्त सांस्कृतिक पर्यावरणको खोजी कसरी गर्न सकिन्छ भन्ने प्राज्ञिक जिज्ञासाको निरूपण नै यस अध्ययनको प्रमुख समस्या हो । उक्त समस्यालाई निम्नलिखित प्रश्नहरूबाट थप स्पष्ट पार्न सकिन्छ :

- क) चुली उपन्यासमा हिमाली संस्कृतिको चित्रण कसरी गरिएको छ ?
- ख) चुली उपन्यासमा प्रयुक्त संस्कृति र मानव सम्बन्ध के कस्तो रहेको छ ?

अध्ययनको उद्देश्य

चुली उपन्यासमा प्रयुक्त सांस्कृतिक पर्यावरणको खोजी गर्ने मूल उद्देश्यमा केन्द्रित यस अध्ययनलाई निम्नलिखित बुँदाहरूबाट थप स्पष्ट पार्न सकिन्छ :

- क) चुली उपन्यासमा प्रयुक्त हिमाली संस्कृतिको पहिचान गर्ने,
- ख) चुली उपन्यासमा प्रयुक्त संस्कृति र मानव सम्बन्धको खोजी गर्ने ।

अध्ययन विधि

अध्ययन विधि अन्तर्गत सामग्री सङ्कलन विधि र विश्लेषण विधि पर्दछन् । प्रस्तुत अध्ययनमा पुस्तकालयीय विधिको प्रयोग गरी आवश्यक सामग्रीको सङ्कलन र विश्लेषण गरिएको छ । यस अध्ययनमा प्राथमिक स्रोत सामग्रीका रूपमा सरुभक्तद्वारा लिखित चुली उपन्यास तथा द्वितीयक स्रोत सामग्रीका रूपमा पर्यावरणीय साहित्य समालोचना र सिद्धान्तसँग सम्बन्धित भएर गरिएका पूर्वकार्यहरूलाई उपयोग गरिएको छ । साथै विवेच्य कृतिको विश्लेषणका क्रममा निगमनात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ ।

अध्ययनको सीमाङ्कन

उपन्यासकार सरुभक्तको चुली उपन्यासलाई साहित्य समालोचनामा प्रचलित विभिन्न सिद्धान्तहरूको प्रयोग गरी अध्ययन विश्लेषण गर्न सकिन्छ । प्रस्तुत अध्ययन पर्यावरणीय साहित्य समालोचनासँग सम्बन्धित छ । अतः पर्यावरणीय समालोचना सिद्धान्तले अगाडि सारेका कृति विश्लेषणका विभिन्न आधारहरूमध्ये सांस्कृतिक पर्यावरणको दृष्टिकोणबाट मात्र चुली उपन्यासको अध्ययन विश्लेषण गर्नु नै यस अध्ययनको सीमा हो ।

सैद्धान्तिक स्वरूप

पर्यावरणीय समालोचना उत्तरआधुनिक युगमा विकसित कृति विश्लेषणको एउटा महत्वपूर्ण आधार हो । यसले साहित्य, संस्कृति र प्राकृतिक वातावरणबीचको अन्तर्सम्बन्धका विषयमा अध्ययन गर्दछ । पर्यावरणीय समालोचना विज्ञान, संस्कृति, साहित्य र प्रकृतिजस्ता भिन्न विषयहरूमा आधारित भएकाले यसलाई अन्तर्विषयक समालोचना वा बहुलवादी सिद्धान्त पनि भनिन्छ । पर्यावरणीय समालोचना पाश्चात्य समालोचना परम्परामा सन् १९८९ देखि विकसित भएको सिद्धान्त हो । यस समालोचनाको औपचारिक सुरुवातकर्ता चेरिल ग्लोटफेल्टी हुन् । उनीद्वारा सन् १९८९ को विश्व साहित्य सम्मेलनमा प्रस्तुत अवधारणालाई अमेरिकाको ओरेगन विश्वविद्यालयले मान्यता दिएपछि पर्यावरणीय समालोचनाको सुरुवात भएको हो । पर्यावरण समग्र पारिस्थितिक पद्धतिसँग सम्बन्धित छ । यही पारिस्थितिक पद्धतिको समग्र रूप वातावरण हो र वातावरणलाई बुझाउन 'पर्यावरण' पारिभाषिक शब्दको प्रयोग भएको पाइन्छ । अतः पारिस्थितिक पद्धति अन्तर्गत आउने जैविक प्रक्रियाहरूको समष्टी रूप नै पर्यावरण हो (ग्लोटफेल्टी, १९९६: ६६) । यसबाट पर्यावरणीय समालोचनाको क्षेत्र निकै फराकिलो रहेको कुरा स्पष्ट हुन्छ । यसले प्रकृतिलाई केन्द्रमा राखी मानवीय सम्बन्धको खोजी गर्ने काम गर्दछ । जसरी मार्क्सिय समालोचनाले उत्पादनको प्रक्रिया र आर्थिक श्रेणीका बीचको अध्ययन गर्दछ, त्यसैगरी पर्यावरणीय समालोचनाले साहित्य अध्ययनमा पृथ्वी केन्द्रित पद्धति अँगाल्छ भन्ने धारणा नेपाली साहित्य समालोचक गोविन्दराज भट्टराइको रहेको छ ।

पर्यावरणीय समालोचनाले प्राकृतिक विज्ञान, वातावरणीय अध्ययन, सांस्कृतिक र सामाजिक अध्ययनलाई पनि यथास्थान उपयोग गर्दछ । वास्तवमा पर्यावरणीय समालोचकहरूले साहित्यलाई पर्यावरणमैत्री दृष्टिकोणबाट अध्ययन गर्दछन् (एटम, २०७०: ३१२) । प्रकृतिक जगत्को प्रतिनिधित्व गर्दा साहित्यमा देखापरेका पर्यावरणीय मुद्दाहरूलाई पनि उपयोग गर्दछन् र मानवले मानवेतर प्रकृतिसित गर्ने व्यवहार एवम् दिने नैतिक प्रतिष्ठाबारे समालोचना गर्दछन् । वातावरण वा पर्यावरण मानिसद्वारा निर्मित कृत्रिम पनि हुने गर्छ तर पर्यावरणीय समालोचनाले प्रकृति प्रदत्त वातावरणको मात्र अध्ययन गर्दछ । अतः यही प्रकृति प्रदत्त वातावरणको संयुक्त रूप नै पर्यावरण हो (कुप, सन् २००४: ४) । पर्यावरण समग्र पारिस्थितिक पद्धतिसँग सम्बन्धित छ । पारिस्थितिक पद्धतिअन्तर्गतको समग्र जैविक पक्षको उपस्थिति साहित्यमा हुने गर्दछ । जैविक पक्ष अन्तर्गत मानिसले निर्माण गरेको संस्कृति पनि आउँछ । त्यस्तो संस्कृतिलाई वातावरणभिन्न समेट्न सकिन्छ ।

संस्कृति र वातावरणको संयुक्त उपस्थिति पर्यावरणमा हुने गर्दछ । यही उपस्थितिलाई साहित्यकारले आफ्ना साहित्यमा अङ्कन गरेमा त्यो पर्यावरणीय साहित्य बन्न पुग्छ । त्यसकै विश्लेषणका लागि पर्यावरणीय समालोचनाको उपयोग गरिन्छ (केरिज, सन् २००६: ७१) । यसर्थ पर्यावरण मानवीय अस्तित्व र प्राकृतिक सन्तुलन कायम गर्नको लागि आवश्यक छ । वातावरणमा मान्छेले नबनाएका डाँडाकाँडा, समतल मैदान, लेक, हिमाल आदि भौगोलिक घटक, चिसोतातो, हुस्सू, कुहिरो, तुवाँलो आदि जलवायु र लतावृक्ष, जन्तु जनावर, चराचुरुङ्गी, कीटपतङ्गा लगायत स्थावर, जगम तथा जलचर, थलचर, नभचर सबै पर्दछन् (गौतम, २०६४: २४६) । पर्यावरणीय साहित्यिक चिन्तनले मानव र प्रकृतिका बीचको अभिन्न सम्बन्धलाई निरूपण गर्दछ । कुनै पनि कृतिमा निहित भौगोलिक, सामाजिक, सांस्कृतिक आर्थिक लगायतका मानवीय पक्षसँग सम्बन्धित कुराहरूको अध्ययन गर्ने एउटा गहन विषयका रूपमा पर्यावरणीय समालोचना स्थापित छ । अतः यस अध्ययनमा पर्यावरणको एउटा महत्वपूर्ण पक्ष सांस्कृतिक पर्यावरणको आधारमा चुली उपन्यासमा प्रयुक्त हिमाली संस्कृति र मानवसम्बन्धको खोजी गरिएको छ ।

चुली उपन्यासको विश्लेषण

‘चुली’ उपन्यास विश्वको सर्वोच्च शिखर सगरमाथा र त्यसको आरोहणको सन्दर्भलाई आधार बनाएर लेखिएको पर्यावरणीय कृति हो । यसमा हिमाली सभ्यता र संस्कृतिको पर्यावरण समेटिएको छ । ऊ नाम गरेको तृतीय पुरुष पात्र यस उपन्यासको नायक हो । उसकै केन्द्रीयतामा उपन्यासको कथानक अगाडि बढेको छ । यहाँ चुलीलाई सफलताको प्रतीकका रूपमा चित्रण गरिएको छ । सगरमाथा आरोहण गर्ने अन्य आरोहण दलका सदस्य, भरिया र गाइडहरू यस उपन्यासमा गौण पात्रको भूमिकामा उपस्थित देखिन्छन् । मानवेतर पात्रको रूपमा कुकुर र मिथकीय बिम्बका रूपमा भूत यस उपन्यासमा आएका छन् । उपन्यासमा सगरमाथाको आधार शिविरदेखि चुली पुग्दा र चुलीबाट ओर्लदासम्मका ‘ऊ’ पात्रका अनुभव र अनुभूतिलाई समेटिएको छ । नेपाली साहित्यमा सगरमाथा आरोहण र हिमाललाई मुख्य विषय बनाई लेखिएको यो पहिलो कृति हो । “हामीकहाँ हिमाल धेरै छन् तर हिमाल र हिमाल आरोहण सम्बन्धी साहित्य त्यति छैनन्” भन्ने लेखकीय भूमिकाबाट पनि लेखकले सचेत रूपमा हिमालको महत्वलाई उजागर गर्नको लागि यो उपन्यास रचना गरेको कुरा स्पष्ट हुन्छ । अतः यसले हिमाली सभ्यता, संस्कृति र मानवीय सम्बन्धलाई पर्यावरणीय दृष्टिकोणबाट कसरी हेरेको छ भन्ने कुरालाई आधार बनाएर यहाँ चुली उपन्यासको विश्लेषण प्रस्तुत गरिएको छ ।

चुली उपन्यासमा प्रयुक्त हिमाली संस्कृति

पर्यावरणको एउटा पक्ष महत्वपूर्ण संस्कृति पनि हो । चुली उपन्यासमा हिमाली सभ्यता, संस्कृति र पर्यावरणको सन्दर्भलाई उल्लेख गरिएको छ । यस उपन्यासको प्रमुख पात्र ऊ सगरमाथाको आरोहण गर्ने उच्च अभिलाषाका साथ सगरमाथाको आधार शिविरमा पुगेको छ । उसले त्यहाँ सुन्दर गुराँसघाँटीका सुन्दर गुराँसहरूको बास्ना सुँघेर मनमनै गरेको कल्पना र व्यवहारलाई उपन्यासमा यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :

‘बेसक्याम्पमा त मेले रहेछ । कति धेरै मान्छे, कति धेरै तम्बू अनि कति धेरै ..... ।’ ऊ सर्वत्र आँखा घुमाई लहप्साड (पूजास्थल) मा टिकाउँछ अनि रङ्गीविरङ्गी ध्वजा-पताका-जुङ्ताहरूमा टिकाउँछ, जुन चिसो हावामा बेतोडले फरफराइरहेका हुन्छन् (चुली, पृ. १) ।

माथिको साक्ष्यमा सगरमाथा आधार शिविरमा हिमाल आरोहीहरूको भीड लाग्नाले त्यहाँ साँच्चिकै मेला लागेको जस्तो अनुभूति यस उपन्यासको प्रमुख पात्र ऊ अर्थात् हिमाल आरोहीले गरेको छ । साथै उसले हिमाली संस्कृतिमा प्रचलित लहप्साड अर्थात् पूजा स्थलमा आँखा पुर्‍याएर त्यहाँका रङ्गीचङ्गी ध्वजा पताकाहरू चिसो हावामा बेतोडले फरफराइरहेको दृश्यको एकोहोरो रूपमा अवलोकन गरेको छ । यसबाट हिमाली संस्कृति र सौन्दर्यको पर्यावरण भल्किएको कुरा स्पष्ट हुन्छ ।

यस उपन्यासमा हिमाली क्षेत्रमा बसोबास गर्ने भोटे र शेर्पा जाति एवम् उनीहरूको जीवन पद्धतिलाई प्राथमिकताका साथ उठाइएको छ । धार्मिक रूपमा बुद्ध धर्म र त्यससँग सम्बन्धित सांस्कृतिक पक्ष उपन्यासमा आएको छ । सगरमाथालाई सांस्कृतिक प्रतिबिम्बका रूपमा स्वीकार गरी चोमोलोङ्माका रूपमा श्रद्धा र सम्मान व्यक्त गर्ने शेर्पा र भोटे जातिको पवित्र संस्कृतिलाई पनि उपन्यासमा प्रस्तुत गरिएको छ । हिमाल आरोहीहरूले आफ्नो आरोहण सफल होस् भन्नका लागि प्राकृतिक देवत्वको रूपमा हिमाली देवताको पूजा गर्ने गरेको तथा हिमाली बासिन्दा र भरियाहरूले समेत प्रत्येक आरोहीको आरोहण सफलताको कामना गर्ने गरेको तथ्यलाई पनि यस उपन्यासमा

प्रस्तुत गरिएको छ :

भोलिपल्ट बिहान ऊ भरिया साथीहरूसँगै लहप्साडमा जान्छ अनि खुसी खुसी खादा चढाउँछ । परपरका अभियान दलका तम्बू बाहिर निस्केका भरिया गाइडहरूले देखासिकीमा हात हल्लाई हल्लाई खुसी व्यक्त गर्छन् । केही गोराहरूले देखासिकीमा हात हल्लाँछन् र ऊ पनि सबैलाई हात हल्लाईदिन्छ (चुली, पृ. १२) ।

यहाँ हिमाल आरोहण गर्ने प्रत्येक आरोहीले हिमाली देवताको गुम्बा अर्थात् बुद्धको पूजा आरधना गर्ने पवित्र स्थलमा गएर आफ्नो आरोहण सफलताको कामना गर्ने संस्कृति भेटिएको छ । सोही बमोजिम ऊ पात्र पनि आफ्ना भरिया साथीहरूसँगै लहप्साडमा गएर देवतालाई खादा चढाएर खुसी व्यक्त गरेको तथा अन्य आरोही दलका मानिस र केही विदेशी पर्यटकहरूले समेत हात हल्लाएर उसको सफलताको कामना गरेको कुरालाई सांस्कृतिक प्रतिबिम्ब एवं पर्यावरणीय सौन्दर्यका रूपमा उपन्यासमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

सगरमाथाको चुलीमा पुगेर फर्कन अटोट गरी हिमाल आरोहणको यात्रामा एकलै निस्केको ऊ पात्र मौसम प्रतिकूल हुँदा समेत आफ्नो उचाईको यात्रामा विराम लगाउने पक्षमा देखिँदैन । उसका भरिया साथीहरूले केही दिन धैर्य गरी बस्न गरेको आग्रहलाई समेत बेवास्ता गरी ऊ आफ्नो अबिराम यात्रामा निस्कने अटोट गर्दछ । उसको शाहसिक यात्राको अटोट र आत्मविश्वास देखेर उसका भरिया साथीहरू लहप्साडमा गएर प्रार्थना गरी भन्छन् :

“तपाईंको यो ठूलो काम सफल होस् । चोमोलोङ्माकी देवीले राम्रो गर्छ-गर्छ” (चुली, पृ. १३) ।

यस साक्ष्यमा हिमालकी देवीले अर्थात् सगरमाथाकी देवीले तपाईंको यात्राको सफलताको लागि शुभकामना अर्थात् आशिर्वाद प्रदान गर्नु भन्ने खालको भाव भरियाहरूले ऊ पात्र समक्ष प्रस्तुत गरेका छन् । साथै हिमाली संस्कृतिका रूपमा चोमोलोङ्मा देवीको शक्ति र महिमाको चर्चा गरिएको छ । दैवी कृपा, प्रार्थना र हिमाली पर्यावरणको चर्चा गरिएको हुँदा यहाँ पनि हिमाली संस्कृति र पर्यावरणको स्पष्ट सङ्केत देखा परेको छ ।

हिमाल आरोहणको अबिराम यात्रामा निस्केको यस उपन्यासको प्रमुख पात्र ऊ शारीरिक, मानसिक र आत्मिक रूपमा पनि सगरमाथाको चुलीमा पुगेर फर्कने कुरामा दृढ छ । उसले आफ्नो यात्रामा देखा परेका हरेक चुनौतीको सहज सामना गरेको छ । साथै चुनौतीलाई एउटा महत्वपूर्ण आकर्षण र अवसरको रूपमा ग्रहण गरेको छ । उपन्यासमा सभ्यता संस्कृति र मनुष्यताको प्रतीकको रूपमा हिमाललाई हेरिएको छ । यसै सन्दर्भमा ऊ पात्रले यस्ता तर्क प्रस्तुत गरेको छ :

ऊ सोच्छ - बुद्ध एक हिमाल हो, कृष्ण एक हिमाल हो, यसु एक हिमाल हो, महावीर एक हिमाल हो, मोहम्मद एक हिमाल हो । सुकरात, कन्ङ्युसियस, लाओत्सु हिमाल हुन् । मार्क्स, डार्विन, फ्राइड हिमाल हुन् । हिमाल अरु पनि छन् । जीवनमा कोही हिमाल चढेर आफै हिमाल बन्छन् । कोही दलदलमा फसेर आफै दलदल बन्छन् (चुली, पृ. २३) ।

यस साक्ष्यमा बुद्ध, कृष्ण, यसु, महावीर र मोहम्मद जस्ता व्यक्तिहरूले आफ्नो जीवनको साहसिक यात्रालाई पूर्ण गरेको कारण उनीहरू हिमाल जस्तै उच्च र सम्मानित छन् । त्यस्तै सुकरात, कन्ङ्युसियस, लाओत्सु, मार्क्स, डार्विन र फ्राइड जस्ता दार्शनिक एवम् वैज्ञानिकहरूले पनि आफ्नो जीवन दर्शन प्रस्तुत गरेर विश्वमा परिचित भएका छन् । त्यसैले उनीहरूले जीवनको उच्चता र सफलताको चुली चुमिसकेका छन् । यस अर्थमा उनीहरू सबैलाई

धार्मिक आस्था र विश्वास एवम् दार्शनिक विचार र धारणाका आधारमा हिमालसँग तुलना गरिएको छ । साथै थोरै व्यक्तिहरू मात्र इतिहासमा महान् बन्ने र अन्य धेरै मानिसहरू दलदलमा फँसेर नै हराउने गरेको वास्तविक सत्यलाई उजागर गरिएको छ । अतः यहाँ धार्मिक, सांस्कृतिक, राजनीतिक, वैज्ञानिक र दार्शनिक पक्षको उद्घाटन गरी मानवलाई सफलताको चुली चुम्न र हिमाल जस्तै अटल रहन आग्रह गरिएको छ ।

यस उपन्यासमा हरेक जातिको आ-आफ्नै खालको सांस्कृतिक प्रचलन र परम्परा हुने गरेको कुरालाई स्पष्ट पारिएको छ । साथै संस्कृति हरेक जाति, समुदाय, क्षेत्र, भूगोल र धर्मको हुने कुरालाई पनि स्वीकार गरिएको छ । यसै सन्दर्भमा शेर्पा जातिहरूको भूत सम्बन्धी मिथकलाई उपन्यासमा यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :

ऊ आधार शिविरमा भरिया साथीहरूबाट सुनेको 'शेर्पा' भूतको कथा सम्झन्छ । धेरै नै वर्ष पहिले यहाँ एक शेर्पा माथिबाट खसेर ठूलो हिमचट्टानले पुरिई मरेको थियो अरे । उसको भूत यहाँ राती तम्बू वरिपरि घुम्छ र कहिलेकाहीँ त बोलाउँछ पनि अरे । त्यसैले शेर्पाहरू यहाँ बस्न विशेष गरी रात बिताउन मन पराउँदैनन् अरे (चुली, पृ. २५) ।

प्रस्तुत साक्ष्यले हिमालमा बस्ने शेर्पा जातिहरूमा समेत पहाड र मैदानमा बस्ने मानिसहरूको जस्तै भूतसम्बन्धी कुरामा विश्वास रहेको कुरालाई स्पष्ट पारेको छ । हिमालमा शेर्पाहरू आफ्नो जातिको मानिस मरेको कारण भूत आएर तर्साउने भएकाले सगरमाथाका आधार शिविरहरूमा रात बिताउन मन नपराउने गरेको तथ्य र रहस्यको उद्घाटन गरिएको छ । यसबाट हिमाली सभ्यता र संस्कृतिमा प्रचलित भूतप्रेत सम्बन्धी मिथकीय बिम्ब र हिमाली सौन्दर्यात्मक पर्यावरणको चित्रणमा यो उपन्यास सफल देखिएको कुरा स्पष्ट हुन्छ ।

यसरी प्रस्तुत उपन्यासभिन्न उपन्यासकारले ऊ पात्रको केन्द्रीयतामा रहेर हिमाली सभ्यता, संस्कृति र परम्परा हिमाली क्षेत्रमा बसोबास गर्ने शेर्पा र भोटे जातिको धार्मिक, सांस्कृतिक पहिचान एवं उनीहरूको रहनसहन र जीवनशैलीको विषयमा स्पष्ट पारेका छन् । साथै ऊ पात्रको हिमाल आरोहण सम्बन्धी शाहसिक यात्राको माध्यमबाट हिमाली सौन्दर्य र पर्यावरणको कलात्मक चित्रण गरिएको छ । अतः यो उपन्यास हिमाली संस्कृति र पर्यावरणीय सौन्दर्यका दृष्टिले उपयुक्त खालको छ ।

चुली उपन्यासमा प्रयुक्त संस्कृति र मानव सम्बन्ध

संस्कृति मानव निर्मित विषय हो । मानव निर्मित संस्कृतिभिन्न सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक, सांस्कृतिक, धार्मिक, जातिगत, भाषिक एवं भौगोलिक र पेशागत पक्षहरू समेटिएका हुन्छन् । चुली उपन्यास हिमाली संस्कृति र पर्यावरणमा केन्द्रित रहेकाले यसभिन्न प्रशस्त मात्रामा संस्कृति र मानव सम्बन्धका पक्षहरू जोडिएर आएका छन् । यस उपन्यासमा हिमाल आरोहणको सन्दर्भलाई प्रमुख विषय बनाइएको छ । हिमाल आरोहणका क्रममा आरोहण दलका सदस्यहरूले आफ्नो सहयोगीका रूपमा गाइड र भरियाहरूको प्रयोग गर्ने गरेको वस्तु यथार्थलाई पनि यस उपन्यासमा प्रकट गरिएको छ । साथै भरियाहरूको जिन्दगी, उनीहरूको सपना र चाहनालाई आर्थिक संस्कृति र मानवीय सम्बन्धका आधारमा उपन्यासमा यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :

फेरि अर्को एक भरिया भन्छ - "आफ्नो त गाँठे छोछोरी पढौने धोको छ । आफूले पढ्न भनेसि पाउँदै पाइएन । भरियाकै जुनी बित्यो । अब छोछोरीलाई यो जुनीबाट अल्लि माथि उठाम् भनेर ला'को, सक्किएला जस्तो छैन । यसपालि जाडाले ह्यै मरिन्छ कि क्या" (चुली, पृ. ४) ।

माथिको साक्ष्यमा हिमालमा बसोबास गर्ने शेर्पा जातिका मानिसहरूले भरियाकै रूपमा काम गरेर आफ्नो जीवन सञ्चालन गर्ने गरेको तथ्यलाई स्पष्ट पारेको छ । यसबाट उनीहरूको पेशागत पहिचान भल्किएको छ । साथै उनीहरूको पेशासँग आर्थिक पारिवारिक सम्बन्ध र दायित्व पनि सँगसँगै जोडिएर आएको छ । छोराछोरीलाई पढाउने र आफ्नो पारिवारिक जीवनस्तरलाई अलि माथि उकास्ने भरियाको सोच आम मानिसको सोच जस्तै सामान्य खालको देखिन्छ । यसबाट हिमाली पर्यावरणमा जीवन यापन गर्ने भरियाहरूको संस्कृति र मानवीय सम्बन्धको पक्ष स्पष्ट भएको छ ।

हिमाली पर्यावरण चिसो छ । उक्त चिसो छल्नको लागि आरोहण दलका सदस्य, गाइड र भरियाहरू भोटे चियाको स्वादमा रमाउँछन् भन्ने सन्दर्भलाई पनि उपन्यासमा सजीव रूपमा चित्रण गरिएको छ । हिमाली पर्यावरण र त्यसबाट बच्नको लागि मानिसहरूले अपनाउने जीवनशैली एवं जातिगत पहिचान र मानवीय सम्बन्धको कुरालाई पनि उपन्यासमा समेटिएको छ । हिमाल आरोहणका क्रममा विभिन्न किसिमका प्राकृतिक विपत्तिहरू देखा पर्न सक्ने सम्भावना र चुनौतीलाई पनि उपन्यासमा यथार्थ रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । सगरमाथाको आधार शिविर र त्यस वरपरका क्षेत्रमा टेन्ट टाँगेर बस्ने भरिया र आरोहण दलका सदस्य एवं गाइडहरूमा एक आपसमा सहयोग र मित्रताको भाव हुने कुरालाई उपन्यासमा मानवीय सम्बन्धको रूपमा चित्रण गरिएको छ । साथै आफ्ना अनुभवहरू साटासाट गर्ने संस्कृतिलाई पनि उपन्यासमा यसरी प्रस्तुत गरिएको छ ।

“सगरमाथा चढ्नु हाम्रो पेशा हो के भन्ने ..... ।” पाँचपल्ट सगरमाथा चढिसकेको गाइडले आफ्नो अनुभव भन्छ । उसले बुझ्नुपर्ने कुरा बुझ्छ । हिमाल चढ्नुको अनुभव मान्छेपिच्छे फरक फरक हुन्छ । कसैका लागि हिमाल चढ्नु पेशा बन्छ भने कसैका लागि उद्देश्य (चुली, पृ. ६) ।

यस साक्ष्यले हिमाल आरोहणको लक्ष्य सबैको एउटै नहुने र मानिस अनुसार फरक फरक हुने कुरालाई स्पष्ट पारेको छ । यहाँ भरियाहरूको लागि हिमाल आरोहण पेशागत बाध्यता हो भने आरोहीहरूका लागि रहर र उद्देश्य पनि हो भन्ने कुरालाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

यस उपन्यासको नायक अर्थात् ऊ पात्र अदम्य शाहसका साथ हिमाल आरोहणमा निस्केको छ । उसले कसैको सहयोग विना नै हिमालको चुली टेक्ने अठोट गरेको छ । उसले हरेक प्रकारका प्राकृतिक विपत्तिको सहज सामना गरेको छ । उसको यस्तो व्यवहारबाट प्रभावित भएर एउटी युवतीले उसलाई एकलै हिमाल आरोहण नगर्न आग्रह गरी मानवीय सम्बन्धलाई यसरी व्यक्त गरेकी छ :

“हेर्नुहोस् महासय, तपाईंले चट्टान चढेको देख्दा तपाईं एक दक्ष र अनुशासित आरोही हुनुहुन्छ भन्ने कुरा थाहा हुन्छ तर पनि एकलै हिमाल चढ्नु हुँदैन । एकपल्ट सोच्नुहोला है ..... म अनुरोध गर्छु ..... प्लिज .....” (चुली, पृ. १२) ।

माथिको साक्ष्यमा हिमाल आरोहणमा एकलै निस्केको यस उपन्यासको नायक अर्थात् ऊ पात्रको हिमाल आरोहण सम्बन्धी अभ्यस्त र अनुभवी व्यवहारबाट प्रभावित अन्य आरोहण दलकी सदस्य युवतीले उसलाई एकलै हिमाल चढ्नुको लागि गरेको आग्रह र मानवीय सम्बन्धलाई प्रस्तुत गरिएको छ । उपन्यासमा हिमाल आरोहण गर्ने

मानिसहरूको व्यवहार र मानवीय सम्बन्धका आधारहरू स्पष्ट रूपमा आएका छन् । हिमाली संस्कृति र पर्यावरण, आरोही, भरिया र गाईडहरूको सहयोगी व्यवहार र मानवीय भावना एवं चाहना पनि यस उपन्यासमा जीवन्त रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

उपन्यासको नायक अर्थात् ऊ पात्रले हिमाल आरोहणका क्रममा भेलेका दुःख, प्राप्त गरेका अनुभव र सहयोगबाट पनि मानवीय सम्बन्धको उच्चता प्रकट भएको देखिन्छ । उसले हिमालबाट भर्ने क्रममा एउटा शव देखेको थियो । त्यस शवलाई देखेपछि उसको मनमा उत्पन्न विचार एवं मानवीय भावनालाई उपन्यासमा यसरी व्यक्त गरिएको छ :

ऊ मनमनै भन्छ - बन्धु ! तिमी सगरमाथा चुली टेकेर शवमा परिणत भयौ कि चढाइकै क्रममा कुनै दुर्घटना, थकाइ र चिसोले शवमा परिणत भयौ म जान्दिन, तर हेर म सगरमाथाको चुली टेकेर फर्कदै छु । मैले मेरो नाममा मात्र होइन पुरै इतिहासको नाममा, पुरै सभ्यताको नाममा, पुरै मानवताको नाममा चुली टेकेँ । यो मेरो मात्र होइन तिम्रो पनि विजय हो, सफलता हो । त्यसैले म तिमीलाई हार्दिक बधाई दिन्छु (चुली, पृ. ४४) ।

यहाँ उपन्यासको प्रमुख नायक अर्थात् ऊ पात्रले आफू हिमालको चुली टेकेर फर्कदै गर्दा बाटोमा एउटा आरोहीको शव देखेपछि उसप्रति उच्च मानवीय भावना प्रकट गरेको छ । साथै आफ्नो हिमाल आरोहणको सफलता केवल आफ्नो मात्र नभएर इतिहास, सभ्यता र मानवताको सफलता हो भन्दै मृत आरोहीलाई हार्दिक बधाई ज्ञापन गरेको छ । यसबाट हिमाली संस्कृति, पर्यावरण र मानवीय सम्बन्धको कुरा स्पष्ट भएको छ ।

यसरी चुली उपन्यासमा हिमाली सभ्यता, संस्कृति, इतिहास, जीवनशैली, परम्परा, धार्मिक आस्था, रहनसहन, जाति पेशा जस्ता विविध कुराहरूको माध्यमबाट सांस्कृतिक पर्यावरण एवं आरोही दलका सदस्य, भरिया, गाईड एवं स्थानीय बासीको व्यवहारबाट उच्च मानवीय भावना र सम्बन्धको कुरा प्रस्तुत गरिएको छ । अतः यो उपन्यास संस्कृति र मानव सम्बन्धका दृष्टिले उपयुक्त खालको छ ।

निष्कर्ष

चुली उपन्यास उपन्यासकार सरुभक्तद्वारा लेखिएको हो । यसमा विश्वको सर्वोच्च शिखर सगरमाथा र सगरमाथा आरोहीको अनुभवलाई उपन्यासको मुख्य विषय बनाइएको छ । यसमा हिमाली सौन्दर्यका रूपमा हिमालको निश्छल र अटल स्वरूप संस्कृतिका रूपमा हिमाल आरोहीहरू एवम् हिमाली आदिवासी भोटे र शेर्पा जातिको परम्परा, पर्यावरणका रूपमा हिमाली क्षेत्रको हावापानी एवम् भौगोलिक वातावरण मानवीय सम्बन्धका रूपमा आरोही दलका सदस्य र भरियाहरूको आत्मीय व्यवहार जस्ता कुराहरूलाई प्रस्तुत गरिएको छ । साथै पर्यावरण र मानवीय सम्बन्धको विषयमा पनि चर्चा गरिएको छ ।

पर्यावरणीय समालोचन उत्तरआधुनिक युगमा विकसित कृति विश्लेषणको एउटा महत्वपूर्ण आधार हो । यो विज्ञान, संस्कृति, साहित्य र प्रकृतिजस्ता भिन्न विषयहरूमा आधारित भएकाले यसलाई अन्तर्विषयक समालोचना पनि भनिन्छ । पर्यावरणीय समालोचनाका विभिन्न आधारहरू मध्ये संस्कृति र मानवसम्बन्ध पनि महत्वपूर्ण पक्ष हुन् । अतः यस अध्ययनमा पर्यावरणीय दृष्टिकोणबाट उपन्यासकार सरुभक्तद्वारा लिखित चुली उपन्यासमा प्रयुक्त हिमाली संस्कृति र मानव सम्बन्धको खोजी गरिएको छ । यसरी हेर्दा चुली उपन्यासमा ऊ पात्रको केन्द्रीयतामा रहेर विश्वको सर्वोच्च शिखर सगरमाथाको हिमाली सौन्दर्य र पर्यावरण एवं हिम संस्कृति र पर्यटन संस्कृतिको विषयमा

सूक्ष्म वर्णन गरिएको पाइन्छ । यसमा हिमाली क्षेत्रमा बसोबास गर्ने शेरपा र भोटे जातिका मानिसहरूको जातीय पहिचानका रूपमा धार्मिक आस्था, सामाजिक व्यवहार, रहनसहन, खानपान, पेशा र जीवनशैलीको विषयमा समेत उपन्यासमा चर्चा गरिएको छ ।

हिमाल आरोहणमा आउने मानिसहरू, भरिया, गाइड र उनीहरूको पेशा, रहनसहन र जीवनशैलीको विषयमा स्पष्ट पारिएको छ । त्यस्तै धार्मिक आस्थाका रूपमा बौद्धधर्म सम्बन्धी मान्यता र प्राकृतिक देवत्वका रूपमा हिमाललाई देवता मानेर पुजे प्रचलनलाई पनि उपन्यासमा सांस्कृतिक महत्त्वका दृष्टिले प्रस्तुत गरिएको छ । सगरमाथाको आधार शिविरमा साँच्चिकै मेला लागेको जस्तै अनुभूति हुन्छ भन्ने ऊ पात्रको अभिव्यक्तिले त्यहाँको वातावरण एवं पर्यावरणीय सौन्दर्यलाई चित्रण गरेको छ । यस उपन्यासमा मानवीय सम्बन्धका पक्षहरू पनि धेरै आएका छन् । एउटा आरोहण दलका सदस्यहरूले अर्को आरोहण दलका सदस्यहरूप्रति हार्दिकता व्यक्त गर्नु, सहयोग गर्नु, सफलताको कामना गर्नु जस्ता व्यवहारले उपन्यासमा मानवीय सम्बन्ध भक्तिको कुरा स्पष्ट हुन्छ । साथै ऊ पात्रको आरोहणको सफलताको लागि भरियाहरूले चोमोलोङ्माकी देवीको प्रार्थना गर्नु, ऊ पात्रले मृत मानिसको शरीरप्रति मानवताको भाव प्रकट गर्नु जस्ता कुराहरू पनि यस उपन्यासमा मानव सम्बन्धको विषयका रूपमा आएका छन् । अतः यो उपन्यास पर्यावरणीय संस्कृतिको अध्ययनका दृष्टिले उपयुक्त खालको रहेको छ ।

सन्दर्भसूची

उप्रेती, सञ्जीव (२०६८), सिद्धान्तका कुरा, काठमाडौं : अक्षर क्रिएसन ।

एटम, नेत्र (२०६१), समालोचनाको स्वरूप, ललितपुर : साभा प्रकाशन ।

कुप, लरेन्स (२०००), दी ग्रिन स्टडिज रिडर फ्रम रोमान्टिसिजम टु इकोक्रिटिसिजम, लण्डन : रोटलेज पब्लिकेशन ।

केरिज, रिचार्ड (२००६), इन्भारमेन्टालिजम एन्ड इकोक्रिटिसिजम लिटेरी, लण्डन : अक्सफोर्ड युनिभर्सिटी प्रेस ।
ग्लोटफेल्टी, चेरिल (१९९६), एन्ड ह्यारोल्ड फ्रोम (सम्पा.), दी इकोक्रिटिसिजम रिडर : ल्यान्डमार्क्स इन लिटेरी इकोलोजी, न्यूयोर्क : रोटलेज ।

गौतम, कृष्ण (२०६४), उत्तरआधुनिक जिज्ञासा, काठमाडौं : भृकुटी एकेडेमिक पब्लिकेसन ।

गौतम, कृष्ण (२०६७), उत्तरआधुनिक संवाद, काठमाडौं : भृकुटी एकेडेमिक पब्लिकेसन ।

गौतम, लक्ष्मणप्रसाद (२०६८), उत्तरवर्ती नेपाली समालोचना : केही प्रतिरूप, काठमाडौं : पैरवी प्रकाशन ।

जोशी, कुमारबहादुर (२०५३), लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाका कवितामा प्रकृति चित्रण, काठमाडौं : सरस्वती प्रकाशन ।

दीक्षित, मदनमणि (२०७०), ऋग्वेदमा समवेत पर्यावरण, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

बुएल, लरेन्स (१९९५), दी इन्भारमेन्टल इम्याजिनेसन : थोरो नेचर राइटिङ एन्ड दी फर्मेसन अफ अमेरिकन कल्चर, क्याम्ब्रिज : हार्वर्ड युनिभर्सिटी प्रेस ।

भट्टराई, गोविन्दराज (२०६१), आख्यानको उत्तरआधुनिक पर्यावलोकन, काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार ।

भट्टराई, गोविन्दराज (२०६४), उत्तरआधुनिक विमर्श, काठमाडौं : ओरिएन्टल पब्लिकेशन हाउस ।

भट्टराई, रमेशप्रसाद (२०७०), समय सौन्दर्य, पर्यावरण र कविता, काठमाडौं : विवेक सिर्जनशील प्रा.लि. ।

मर्फी, डि. प्याट्रिक (२००६), इकोक्रिटिकल एक्सप्लोरेसन इन लिटरेरी एन्ड कल्चरल स्टडिज, न्यूयॉर्क : अक्सफोर्ड युनिभर्सिटी ।

मन्नर, एन्ड्रु एन्ड जेफ, ब्रोबिड (२००३), कन्टेम्पोररी कल्चर थेवरी, न्यू डिल्ली : राउत पब्लिकेसन ।

शर्मा, मोहनराज (२०५५), सामकालीन समालोचना : सिद्धान्त र प्रयोग, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।

शर्मा, मोहनराज र लुइटेल्, खगेन्द्रप्रसाद (२०६२), पूर्वीय र पाश्चत्य साहित्य सिद्धान्त, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

शर्मा, मोहनराज र लुइटेल्, खगेन्द्रप्रसाद (२०६२), शोधविधि, (ते.सं.), ललितपुर : साभा प्रकाशन ।

सरुभक्त (२०६०), चुली, ललितपुर : साभा प्रकाशन ।

सुवेदी, राजेन्द्र र गौतम, लक्ष्मणप्रसाद (२०६८), रत्न बृहत् नेपाली समालोचना, काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार ।

Teachers' Perspectives on Their Stability and Promotion

Kamal Paudel, Lecturer, Chautara Multiple Campus, Email: ipaudelk@gmail.com

Abstract

This article analyzes whether the teachers' stability and promotion are advantageous for teaching learning activities. Three different teachers of English in Bardiya district were selected as the sample and interviewed using open and semi-opened guidelines in order to fulfill the requirements of data collection. The effort of conducting this study was to obtain how the teachers' stability and promotion could assist for quality education and improve teaching learning outcomes as well as to bridge the gaps for its smooth acquisition. In spite of the provisions for teachers' stability and promotion, the teachers are not being able to contribute successively because of the prejudices in terms of the post and type or the nature of career like permanent, Rahat, Niji, PCF etc. which have created obstructions in reliable and stable educational activities and achievements. Developing countries like Nepal should adopt consistent educational policy; teaching learning in friendly atmosphere, fair working environment, student centered techniques and decentralized approach in education are the major findings of this study report. To accomplish this, the components excitement, cooperation, competitiveness, motivation, accountability, and fair workplaces play a critical role in reducing existing challenges in academic fields.

Key Words: *Teacher promotion, perspectives, stability, learning achievement, motivation*

Introduction

The stability and promotion of teachers play a crucial role in ensuring quality education and the overall development of a country's education system. In the context of Nepal, where education has been identified as a key driver of social and economic progress, the issue of teachers' stability and promotion holds significant importance. This introduction will provide an overview of the challenges faced by teachers in Nepal, the impact of stability and promotion on the education system, and the relevance of this topic in the country's educational landscape. The teachers are key figure in effective teaching learning activities and for the creation of its friendly environment. A teacher has to be devoted towards his profession in terms of knowledge, friendliness, punctuality, personality, professionalism etc. in order to achieve greater outcomes. (Ministry of Education, Government of Nepal, 2019). However, Nepal's education sector faces

various challenges that affect the stability and career advancement of teachers. Insufficient funding, inadequate infrastructure, and limited access to professional development opportunities are persistent issues that have a direct impact on the teaching profession (Ministry of Education, Government of Nepal, 2019). These challenges, combined with administrative complexities, hinder the establishment of a stable and conducive environment for teachers to thrive. Since the teachers are important personnel to bring changes in teaching learning activities and outcomes, their need and demands should also be fulfilled. Moreover, promotion opportunities are crucial for motivating and retaining skilled teachers. According to a study by Ingersoll and Strong (2011), career advancement prospects are associated with increased job satisfaction, higher commitment to teaching, and a reduced likelihood of leaving the profession. Recognizing and rewarding teachers' accomplishments through promotions can serve as a powerful incentive for professional growth and encourage the retention of experienced educators.

The stability and promotion of teachers have a direct impact on the quality of education provided to students. When teachers feel secure in their positions and have opportunities for professional growth, they are more likely to invest their time and effort into improving their teaching methods, staying updated with current educational practices, and nurturing their students' potential. On the other hand, an unstable environment and limited promotion prospects can lead to demotivation, lower job satisfaction, and ultimately compromise the quality of education delivered (Sharma, R., & Chitrakar, S. 2020).

On the other hand, when they are satisfied enough they can contribute much more to the educational field uplifting the quality of teaching and education. Therefore, the issue teachers' perspectives on their stability and promotion aims to explore the answers for inquisitive minds that whether the teacher stability and promotion really causes quality teaching and education.

There are multiple policies and provisions (i.e. educational qualification, training, seniority, work performances etc.) to promote the teachers on the basis of qualities they possess. Vacant posts of first and second ranks for primary, lower secondary and secondary levels are fulfilled through 25% internal competition and 75% on the basis of work performance as stated in Teacher Service Commission Manuals 2057. Especially, provision of teacher promotion not only manages the career of teachers but also enhances the willpower of teachers for improved performances. As a consequence, teacher promotion gives birth to some changes on educational quality, teaching, learning, teaching learning activities and their outputs.

Working at the same designation, place, purpose etc. for several years may bring the sense of monotony in teachers due to which they might not be able to perform their duty and responsibilities in an expected way. Therefore, this study attempts to explore those aspects which have affected the teacher, student, teaching, learning, quality education or even the outcomes of the whole

school activities. Furthermore, this study also sheds light upon the policy, provision and practices as mentioned in the authentic materials SSDP, SSRP, TSC Manuals 2057 and other related documents. But, at the same time teachers should be eligible for obtaining promotion otherwise the promotion of teachers without deserving virtues does not make any sense in favor of quality education and teaching. In the similar vein, this article equally aims at discovering the current practices of promotion as well as gaps between provision and existing practices. According to SSRP (2066-2072) it is actually important to uplift the qualification and professional skills of all teachers for assisting students in their effective learning procedure. The issue of teacher promotion under the topic teacher management thus signifies its greater importance in SSDP (2073/74-2079/80) too. That is why; the issues of teacher promotion, management, transfer etc. are those problems which seem less important at our first glimpse but these have caused mentionable obstacles regarding the teacher professional development. The qualities of teacher can be improved through the training, workshop, seminar, conference, self-study, self-reflection etc. if someone really engages himself/herself towards their continuous growth, improvements and better work proficiencies.

Literature Review

Teachers' stability and promotion are the areas that fall within teacher management under the umbrella term teacher professional development. Regarding the provisions of teacher promotion related to my research article, TSC Manuals 2057 has clearly stated that for the probable candidacy of promotion one shall be a permanent teacher having completed the service period of five years in the post of the concerned class. But at the same time if the teachers are suspended, they don't deserve the candidacy for the promotion during the period of suspension. Next, the teachers won't be allowed for the promotion during the period of suspension if their promotion is suspended as well. Similarly, if teachers are demoted to the lower rank, they won't have any sorts of opportunities for the promotion for a period of two years from the date of demotion either. In the same way, the teachers are not promoted for a period of one year from the date of suspension if increment in salary (grade) is suspended. Further, the commission has mentioned the provisions in determination of posts for the promotion and basis of promotion. For this, 25% of the posts shall be fulfilled through internal examination and 75% shall be fulfilled on the basis of work performance evaluation if the posts of first and second class of the primary, lower secondary and secondary levels are vacant. The commission also clarifies that while making recommendation of teachers for promotion, they should be recommended on the basis of the work efficiency they perform. The work efficiency of teachers shall be evaluated under the maximum of 100 marks which the manuals provisioned 30 marks for seniority of service, 15 marks for academic qualification, 15 marks for training and 40 marks for work performance evaluation.

Work performance of 40 marks is also divided in four different evaluations as it carries 15 marks for students' achievement in respective subject of teaching, 5 marks in research for the subject related to teaching, 5 marks for special responsibility and 10 marks for work performance on the basis of evaluation done by supervisor and evaluation committee. So, the commission evaluates the teachers on the basis of their work efficiency and first recommendation is made of the teacher getting highest marks. In case of teachers getting equal marks, recommendation for promotion shall be made on the basis of seniority of service.

Seniority of service is another one of the important provisions for teacher promotion as described in TSC Manuals. While counting seniority of service, a maximum of 30 marks shall be given at the rate of 2 marks for each academic session in the post and level currently engaged in. But while counting marks for seniority, for some months or days more than an academic session, marks shall be given proportionately. Similarly, no marks shall be given for the period of absence or extra ordinary leave required for the purpose of promotion. On the other hand, if the duration of permanent service is discontinued in between, the duration so discontinued shall be deducted and the actual duration of service shall be counted. Moreover, if one has served as temporary teacher continuously, fifty percent of such period shall also be counted. Provided that, the period in which one is absent in school without getting salary shall not be counted in the service period. Another provision is the basis of promotion in internal competitive examination. In addition to this, examination of internal competition is fulfilled through the methods of written examination and interview. Thus, we can find various major provisions of teacher promotion and its basis, description, qualification etc. that helps to create the connection among the issue, provisions and its intended outcomes and new findings.

In our context, Nepalese government's policy of decentralization is gaining momentum and local governments are expected to play an increasing role in the planning and implementation of public services. In the same way, SSRP believes the annual planning process can be used as a vehicle for a regular assessment of the interest in and capacity of local governments to take on new responsibilities in the education service delivery as mandated by the policy and legal framework under The Ministry of Education. So, SSRP also tremendously focuses on teacher professional development and presents various data and details to achieve comparatively better results in the future. The SSRP has given a highest priority to teacher preparation and its development. The major quality interventions as outlined in the SSRP rests upon the quality and efficiency of the teachers recruited. As such, increases in the minimum qualifications of the teachers have been proposed and at the same time mandatory training requirements and regular updates have been planned. Through this we can understand that mere qualifications are not sufficient to be a teacher rather one should go updating himself/herself according to the changes

appear in science, technology, methods and strategies, curriculum, political scenario and so on. Due to which teachers will more ease themselves for quality teaching being known to ongoing happenings of the surroundings. That's why SSRP has aimed to ensure all teachers have the knowledge and skills required to effectively facilitate students' learning processes in its goal achievement. It also advocates enhancing teachers' qualifications and professional competencies to better facilitate students learning processes as its objective.

Similarly, School Sector Development Plan (SSDP 2016/17-2022/23) has also mentioned important managerial factors for teachers i.e. qualification, licensing, training, criteria for licensing and participation in teacher service examination etc. to have effective teacher professional development. It further speaks that the teacher recruitment and performance assessment should be based on the developed teacher competency framework. This has also focused to develop a strategy to allow effective teacher management through harmonization of the many existing types of teachers and their service conditions and in line with the constitutional mandate. Moreover, SSDP also insists to develop a roadmap for the appointment of subject teachers in secondary education in a phased way due to which quality education and teaching would be easier to maintain and achieve better results.

SSDP has clearly described strategies for the improvements of teacher professional development in various points which equally helps to the dimension of management as well. It emphasizes to introduce career paths for the promotion of teachers to higher levels and also to the various teacher preparation programs to supply adequate teachers to teach core subjects such as science, mathematics and English as well as TVE subjects. If these strategies are applied to each and every school and in favor of teachers, certainly the educational qualities get improved altogether with the outside world and its new innovations. But the problems are of physical inconvenience or political influence or even other reasons that have restricted the smooth implementation and attainment of the same strategies. Another strategy that helps to uplift the educational quality and management of teachers is to develop teacher performance appraisal systems that recognize outstanding teachers with certification and link these systems to further career development opportunities and incentives. When this is implemented it highly energizes teachers to perform their best, as a consequence the teaching learning activities and outcomes get boosted. According to SSDP, the roles and responsibilities of the teachers should be redefined among the institutional arrangement for teachers' professional development such as local resource centers and ETCs. The knowledge and eligibility to be a teacher is very important which directly or indirectly helps for the promotion as well. Similarly, the knowledge, personality, method, skill, friendliness, professionalism, punctuality etc. are other factors that help teachers to be promoted in their respective fields.

I, as an observer, selected this area of study due to less concentration paid on this area in previous studies. That is why, I inquisitively wanted to expand the horizon of queries and its answers for this topic selected. Next, this research paper draws its findings and conclusion based on the interview with three different teachers.

Methodology

Methodology refers to the procedures used to attain the predetermined goals or objectives. Therefore, this section deals with the main methods and procedures that were adopted for carrying out this study. The following methodologies were embraced to accomplish the above-mentioned objectives in this article. This study details in-person interviews conducted with three English teachers with more than seven to ten years of experience of teaching in different schools in Bardiya district. They were teachers A, B, and C. One of them, Teacher A, is the principal of a secondary school in the district as well as a permanent government English teacher. Similar to Teacher A, Teacher B is also a lower secondary English teacher. In order to collect the data, I further prepared interview guidelines to discover the perspectives of the selected respondents on the topic of this article. For this I personally met each respondent in order to conduct the interview and explained the significance and goal of the study.

Findings and Discussions

Before I engaged myself for the progression of this research article, I went through various ambiguities whether I will be capable of exposing newer findings among academic personalities. But, as I continued working with this, I came to know different ideas and findings which I hardly thought would be that important and meaningful in the procedure. They are elaborated in the following ways:

Enthusiasm

Based on the experiences and statements of three different teachers at lower secondary and secondary level ‘enthusiasm’ is one of the prime components of teachers’ stability and promotion for quality education and teaching. “If the quality education is expected to be achieved, first the schools, teachers, students, and guardians have to be interlinked for the creation of friendly and enthusiastic environment,” said the Teacher A. He further shared his experiences of being a teacher at private school and now at government and told “The policy and provisions of teacher promotion were not applied while I worked at private school due to which I felt uncompelled to teach genuinely, however I taught for two years”. This signifies that if teacher performs passionately, the credit of her/his works should be given to maintain the enthusiasm within him or her. Therefore, promotion is one of the aspects that can address stability and the requirements of teachers to balance their working spirit being enthusiastic.

Cooperation

Another factor is cooperation from the side of teachers, guardians, SMC, and students for making blossoming academic achievements. According to Teacher B, cooperation enormously determined the quality of having effective teaching learning activities and their attainments in the school. He further remarked that being a failure to receive a timely promotion, he lost the same work ethic that had been essential to raising his level of motivation from the past, which led him to sporadic collaboration during school hours lacking internal and external motivation both. In the similar vein, according to Teacher C, cooperation is inevitable in both situations; before getting and even while being at the promoted position to uplift the poor and existing educational activity and achievements towards a gradual improvement. He then added teacher's stability was of a chief consideration for maintaining the cooperation but that too, could not generate objective-oriented outcomes in academic arena when promotion was not guaranteed on time. Therefore, based on the responses of all three respondents, it has been discovered that cooperation is significantly necessary and should be maintained before and even after reaching the level of promoted post or rank, as opposed to the position of promotion without, for increased educational attainment. According to the participants it was evident because teachers could do multiple tasks on their own to be noticed for the recommendation of promotion. But problems begin to countdown when teachers are at the promoted positions. Because they start confronting hindrances from staffs, SMC, and community if they are not supportive for the changed scenario with synonymous attitudes for better academic activities and learning outcomes. As a consequence, teaching learning activities and their results are threatened. In this regard, we can say that mere promotion is not sufficient to balance the educational activities and achievements but cooperation should also be primitively considered at the same time.

Competition

When I interviewed three different teachers in Bardiya district I got the opportunity to be known about another finding 'competition'. Simply we have heard about the competition between student and student but not excessively among teachers. Basically, we go through the eligibilities that the TSC Manuals 2057 demands teachers to meet for the purpose of promotion. In this regard, Teacher A, revealed that schools should be capable enough to create competitive environment not only between students but also among teachers in the school. He further exclaimed that if teachers were ensured positive identity for the profession and professionalism along with their possible chances of recommendation for the promotion, that would inspire them to work truly from their core of heart. As a consequence, the positive outcomes start emerging in the field of education and teaching. In this way it is learnt that the concerned schools throughout

the country should have strong policies of their own than only the provisions of TSC Manuals for the improvements. The reason for this is that many of the laws and regulations that are followed in everyday life are decided by the schools. When teachers involve themselves for their betterment the entire outcomes of educational activities start to be elevated while the teaching of the content obviously gets advantageous.

Motivation

According to the participants, our level of motivation really affects how much we are interested to do or learn something new on a regular basis in the profession. Similarly, they further highlighted the dimension of education which they experienced would get affected in the absence of sufficient motivation both in teacher and students. They experienced that motivation was a key component that drove them to do something new every day, learn, experiment, collaborate and teach etc. very passionately. As a matter of fact, they became successful to reach in their dreamt ambitions in the professional career both, individually and institutionally. According to the participants, it is understood that our activities will be less boosted if we put ourselves in a way that distracts our concentration caused due to improper motivation or inspiration. In this regard, there are primarily two kinds of motivation; intrinsic and extrinsic motivation. Both motivations have their equal importance to make a person progressed in its preferred area. First, one should have strong willpower to bring changes within him by intrinsic motivation. However, they shared that intrinsic motivation doesn't always let you do and learn as you are devoted for. At that time extrinsic motivation can be supplementary to compensate the gaps unsolved by the first type of motivation. There are various components that still exist within the category of extrinsic one. The respondents revealed that we can be affected by environment, friendliness, mutual sharing, code of conduct, supportive teaching learning atmosphere and so on. Among these 'Teacher' is one crucial factor itself. If the teachers are not interested for letting themselves toward revamp and progressed attainment we cannot impose anything to be altered. In this sense, we can draw the short conclusion that we can ride a horse to the river but cannot make him intoxicated.

Responsibility

Despite balancing a responsible environment for good educational achievements at school, its teachers are not well accountable, said the Teacher B. To begin with, long-held beliefs and attitudes about the teaching profession have hampered the seamless attainment of quality teaching and education, he further added. Secondly, schools and teachers have also continued the same stereotypical ways of teaching learning activities, according to Teacher C. However, last some years have started confronting slight modifications regarding long practiced ways, he clarified ahead. Likewise, Teacher A also stated that a sense of self evaluation and responsibility by the

teachers functions as a pivotal achievement. He then explained that the educational qualities won't go expectedly until the schools become able to create the feelings of self-consciousness. Or teachers should have the self-reflective behavior more than the mere policy and provisions of teachers' stability and promotion. In the same way, "Since we are the Nepalese we have the tendency of possessing the things without much effort" clarified the lower secondary level Teacher B. As a consequence, it becomes like the continuation of the same old systems which does not let us gain newer findings, the Teacher B accomplished the sentence with. In respect to the above clarifications, we can draw a conclusion that if the quality education and teaching of an entire school is expected to be improved, a sincere feeling of self-evaluation and responsibility should be applied by the schools and teachers. Otherwise only the policies and provisions of teacher promotion cannot bring remarkable and necessary changes. And this will be because those provisions would be limped without the help of school and teachers for its implementation.

Fair Workplace

Similarly, another important finding of this article is fair workplaces. If institutions like school, college, university and others are not serious to maintain a true working environment, they won't have fruitful acquisition of desired objectives. As I took interview with three different teachers of Bardiya district, they revealed the numerous bitter truths that exist still to these days. Discriminating teachers on the basis of seniority in service, qualification, cast, religion, language, region, and type of job or post (Permanent, Rahat, Niji, PCF etc.) have created obstructions in the consistence educational activities and achievements. For this, neither the government policies nor the school administration have been able to stop such issues. As a matter of fact, teachers happen to let the feelings of inferiority and humiliation within them and this directly affects the motto of education and their way of teaching too, as it was concluded from all the respondents. Due to which neither the teachers can perform effectively nor can they stop the discrimination. Besides, the participants disclosed that they experienced a psychological conflict that seriously hampered their ability to complete even simple teaching and learning tasks and to achieve the desired outcomes. As a result, we can confidently assert that teachers' stability and promotion are essential, but a fair working environment should also exist at the same time. Consequently, rather than the government, schools are more crucial in creating a fair working environment. The government can help by developing a rigorous code of conduct to combat harmful stereotypes.

Conclusion

The conclusion of this paper begins with the education that shoves us into the fresh air of civilization, knowledge, discipline etc. in our day to day lifestyle. But, the education requires a meaningful contribution and attention from the sources; student, teacher, guardian, school,

community, and all the related stakeholders of the government as well. Education is the backbone for the countries like ours where we have to accomplish our national need and demands through skillful and eligible personalities. For this, we must have strong and consistent foundations of educational policy and provisions. Further, the teachers are key figures while making the journey of quality education and learning outcomes. We may learn numerous things on our own but not as effectively as in the presence of teachers' guidance or facilitation. That is why; this study advocates the stability and promotion of teachers in their profession that will contribute a lot for fruitful education, teaching learning activities and its acquisitions. Moreover, only the teachers' stability and promotion become insufficient to meet the quality education and teaching if the school, community, government and its policies are not supportive accordingly. Similarly, a teacher should be well-known about her/his duty and responsibilities along with the provisions made in the legal acts and should be regularly updated about the recent trends. Apart from this, the teachers should have the sense of enthusiasm, cooperation, competition, and motivation within them for the increased outcomes.

The various roles; tutor, facilitator, controller, manager etc. played by teachers, both inside and outside the classroom and school directly impacts on the students learning and achievements is another conclusion of this study. Students go through several changes as their age, grade, learning environments etc. go on altering. In such complex state, only the teacher can understand and balance their changing surroundings appropriately. However, teachers should be given sincere credit in order to maintain their true work ethic. The students, on the other hand, spend much of their time with their families at home, yet they attain their primary sources of knowledge at school, where teachers serve as the major pillars for yielding and disseminating knowledge and information to them. Therefore, teachers' stability and promotion should be regarded as the basis for effective education and better teaching learning consequences along with the aspects that come secondarily as mentioned in the finding section above.

References

- Government of Nepal (2018). Education Act 2028, Teacher Service Commission Regulation 2057 and Education regulation 2059. Kathmandu: Ministry of Law, Justice and Parliamentary Affairs.*
- Ingersoll, R., & Strong, M. (2011). The impact of induction and mentoring programs for beginning teachers: A critical review of the research. Review of Educational Research, 81(2), 201-233.*
- Ministry of Education (2016). School Sector Reform Plan, 2009-2015. Kathmandu: Government of Nepal*
- Ministry of Education (2016). School Sector Development Program, 2016/17-2022/23. Ka Ministry of Education, Government of Nepal. (2019). Education for All National Review Report: Nepal. Kathmandu: Government of Nepal.*
- Sharma, R., & Chitrakar, S. (2020). Challenges in Teacher Professional Development in Nepal. Journal of NELTA, 24(1-2), 111-118.*

IMPACT of CORONAVIRUS (COVID-19) on EDUCATION and TECHNOLOGY

■ Laxmi G.C., Sanothimi Campus, Tribhuvan University, Kathmandu, Nepal, Email: laxmi.g.c@gsetu.edu.np

Abstract

The novel coronavirus 2019 (COVID-19) was originally from Wuhan. Corona virus has made a very significant impact all around the globe including education, technology and so on. Due to this virus, many countries have closed their various sectors counting the closure in educational sector. The main objective of this study is to find analyze the impact of coronavirus (COVID-19) on education and technology through comprehensive literature review and analysis. This study followed review-based approach and found that there is an unbreakable relation between technology and education as they occur simultaneously. In this article, the author will highlight an attempt to find the impact of coronavirus pandemic on Education and Technology (EdTec).

Keywords: *Coronavirus, COVID-19, EdTec, Education, Pandemic, Technology*

Introduction

Corona virus discovered in 2019 so named COVID-19 was declared a public health emergency of international concern by WHO on January 30, 2020 which was later declared pandemic on March 11, 2020. This pandemic ultimately changed the living pattern of people where they are supposed to stay inside a room for a whole week. Due to the school closures all around the world, education has been mostly affected world-wide which has dragged the concern of UNESCO. So, UNESCO is working with Ministry of Education to ensure the learning of education mostly in the affected countries. At a glance to the current situation, technology can help aware, warn, suggest people about the consequences of covid-19. However, to those who are unaware about technology, it has become a truth that never spoke to them.

Methodology

In order to reach the findings and conclusion of the present article, the article followed thematic and descriptive method under qualitative research design .Through which the researcher identified, analyzed, and interpreted the collected data of this study.

Impact on education and Technology

The world today is facing a traumatizing pandemic which has become a devastating blow to the people all around the world. Statistics showed a total death of 375000 people from all over the world. So the main negative impact of this pandemic is nothing but people losing their precious life. Besides this, the impact of covid-19 on the economy of 216 countries is no less. The economy of the whole world especially to those countries greatly affected by covid-19 has been declined lately. On the other side lies the education which is considered as the foundation of the nation. The pandemic we're facing has led to affect educational systems worldwide, leading to the near-total closures of educational sectors. According to UNICEF study (24 May 2020), 153 countries are currently implementing nationwide closures, impacting about 98.6 percent of the world's student population, 10 countries' schools are currently open and 1.725 billion learners are currently affected due to school closures in response to the pandemic. Exams have been postponed, all the schools are closed and learning has been in dilemma. All the concerned authorities are muddle headed in the moment. Learners are locked inside a room leaving them muddle headed for how to learn. The Ministry of Education is trying to provide online courses for the students. For those living in rural areas with poor network conditions, it's just been an impossible alternative. During this hard time, not only learners are caught but also their intellectuality has been trapped. Those students who actively participated in extracurricular activities in the school are now stalking social networking sites only. The growing minds of innovations are now either scrolling Facebook or Instagram or Twitter. If our era had not been ahead in technology, we could imagine the complete stoppage of education. Boris Johnson's conversation emphasizes on how the people residing in rural areas having limited options for broadband connection could get the preventive measures that are being posted online. Mustafa (2020) argued that those students who migrated to their hometowns located in rural areas due to the impact of covid-19 have been in a state of dilemma, one of the causes being online classes. They want to explore but no wonder they are lagging behind due to technological issues. Winding up, education and technology are undoubtedly connected with each other.

Every incident comes up with opportunities and obstacles. During this painful time, people can barely see the positive face of this situation. Thereby mentioning the positive face of this virus, one of the developing features of this era is the relationship between education and technology, stimulated by the eye catching growth in internet connectivity and mobile penetration. AERA,(26 May,2020) explore that various options for distance learning tools including online virtual lessons downloadable lessons MOOCs. Technology plays an inevitable role in improving access to education for students living in destitute areas and those countries which are in the phase of development. Educational technology is not solely about education or technology but it entirely emphasizes on effectiveness and efficiency of teaching and learning process. "It's a

prime example of how schools have become not just learning institutions, but the heart of the social fabric of America,” Emerson says which is very agreeable. Due to the school closures the path of education has been seized and for which technology ultimately created a new platform for education. Technology has been developed with the help of education and now technology is helping to recreate the educational environment. During this pandemic, the online classes being held with the help of technology is helping in enhancing the knowledge of the students.

During this pandemic, bookworms can learn technically with the help of technology as technology has a wide range of education. Confusions can be cleared with the help of google in less than a minute as you will get millions of answers right in front of you. Technology also provides a fun way of learning. In the recent scenario, there's a protest going on in America which has completely implicit racism. Therefore, the students have now developed conscience on racism along with its effects and are indirectly protesting against the wrong merely because of the availability of technology. Edtech is now helping to broaden the conscience among people about the benefits of technology. In the developing countries like Nepal, India, where there occurred a lack of awareness among people, they are now brainstorming that there can exist a better way of education without schools just with the help of technology. Now, EdTech will grow as one of the fastest sectors in digital transformation. Even the official meetings of political leaders, the official meetings of entrepreneurs are being held online at the moment. It is also being said that the pandemic is reshaping education. The pandemic is forcing educators, parents, and students to think critically, technically and innovatively. Education must be something transformational and translational. According to World Bank (8 April, 2020) report, The pandemic has transformed the centuries old, chalk-talk teaching model to one driven by technology and disruption in the delivery of Education is pushing policymakers to figure out how to drive engagement at scale which ensuring inclusive e-learning solution and tacking the digital device. This pandemic has created an effective and efficient platform for teaching and learning. Long term planning for this platform could help maintain the smooth and transformational learning of education and also the better way of maturing the technology. This could be a better way to train the future generations to be compassionate. Those who had intense desire to learn but were always covered by oppressiveness of the books which made them dull can now learn sitting at a corner of the house with no books but they will have Google helping them right at the moment. This thing doubtlessly proved the interconnection between education and technology.

Technology having both positives and negatives is now helping to intensify the areas of learning. Technology has imparted on people the unique way of learning as well as teaching. Observing from the dark side, most of the students are likely to get addicted to their mobile phones, laptops, video games which may later show agony among them. Murphy (2020) concluded that securitization theory is an important tool for education not only for observing the phenomenon

of emergency e-learning .Burt also for advocating the De securitization of schooling after the COVID-19 crises passes. The students currently residing in the rural territories being unaware about these technologies are most likely to lag behind in the coming time. In this hard time, people are unrevealed about the situation of their nearer ones which are inhabited in Diasporas. This is all due to unawareness and unavailability of technology and broadband connections. Being optimistic, there are many advantages at this very time. Except those who are living in poor condition, everyone is now able to do face times through different apps to their relatives giving them content that they are alright. EdTech has helped to widen the scope of education as well as the areas of technology. Thereby EdTec can bring both optimism and pessimism over the mind of people.

Conclusion:

There are both pros and cons of this pandemic. Visualizing the bright side, we will have more advantages and opportunities in the upcoming future for our educational revolution. There occur many disadvantages at the very situation. Keeping these disadvantages aside and inheriting optimism inside us, there are many positive aspects of this situation. If our generation will be able to continue the teaching-learning process with the help of technology, our future generations will be able to think differently inheriting creativity inside them helping to lead the world towards the modernization.

References

- AERA, (2020). Coronavirus Pandemic and Relevant Education Research Resources. <https://www.aera.net/Education-Research/Issues-and-Initiatives/coronavirus-Pandemic>
- Arora, A.K., Srinivasan R. (2020,April). Impact of Pandemic COVID-19 on the Teaching Learning Process: A Study of Higher Education Teachers, Indian Journal of Management Volume-13, Issue-4. DOI: 10.17010/Pijom/2020/V13i4/151825
- Coronavirus: PM Modi calls for 'janata curfew' on March 22, says social distancing key to fight menace". The Financial Express. 19 March 2020. Retrieved 19 March 2020.
- Coronavirus: Borish Johnson Holds Daily UK briefing <https://www.youtube.com/watch?v=Epecovre2da>
- Murphy, M. (2020).COVID-19 and Emergency E-learning: Consequences of the Securitization of Higher Education for Post-Pandemic Pedagogy. <https://doi.org/10.1080/13523260.2020.1761749>
- Mustafa,N. (2020). Impact of the 2019-20 Coronavirus Pandemic on Education International Journal of Health Preferences Research. <https://www.researchgate.net/publication/>
- UNICEF, (2020). Teaching and Learning Online". www.merlot.org. Retrieved 2020-05-26. <https://www.unicef.org/>
- UNESCO, (2020). COVID-19 Educational Disruption and Response". Retrived from:<https://en.unesco.org/covid19/education-response>.
- UNICEF, (2020).Unicef Statement on Covid-19 Outlook, Latest Information. <https://www.unicef.org/>
- WHO,(2020). Coronavirus Disease (COVID-19) Pandemic <https://www.who.int/>

हंसपुरे सुवेदीको समालोचकीय प्रवृत्ति

■ लोकराज भण्डारी (दर्शनाचार्य)

लेखसार

हंसपुरे सुवेदीको समालोचकीय प्रवृत्तिहरूको खोजी गर्नु प्रस्तुत आलेखको मुख्य उद्देश्य हो । उनका प्रकाशित कृतिहरू अनुसन्धानमूलक समालोचनात्मक ग्रन्थ भएकाले यसमा उनका समालोचकीय प्रवृत्तिहरूको निरूपण गरिएको छ । जसका लागि आगमनात्मक विधिको प्रयोग गरी सुवेदीको समालोचकीय प्रवृत्ति सम्बन्धित नवीन ज्ञानको उद्घाटन गरिएको छ । उनले जनजीवनबाट लोप हुनलागेका लोकगीत, लोकगाथा, लोकनाटक, लोककथा, गाउँखाने कथा, लोकोक्ति, उखानटुक्का, कूट रचना, लोकपद्य, लोकविश्वासको सङ्कलन र विश्लेषण गरी नेपाली लोकसाहित्यलाई सवल र सम्बृद्ध पार्ने कामका उल्लेखनीय भूमिका निर्वाह गरेका छन् । नेपाली लोकसाहित्यको सङ्कलन, विधागत तथा उपविधागत वर्गीकरण र कालविभाजनमा उनको महत्वपूर्ण योगदान रहेको छ । उनका समालोचनामा ऐतिहासिकता, विधागत वर्गीकरण, अनुसन्धानमूलकता, सैद्धान्तिकता, वस्तुपरकता, तार्किकता, तथ्यपरकता, जीवनीपरकता, विश्लेषणात्मकता, भाषिक सरलता आदि प्रवृत्ति पाइन्छन् ।

विशेष शब्द लोकवार्ता, लोकसंस्कृति, लोकसाहित्य, लोकजीवन, लोकगाथा

विषयपरिचय

समालोचक हंसपुरे सुवेदी (१९९८) का संस्कृत वाङ्मय संक्षिप्त अध्ययन (२०३७), नेपाली लोकसाहित्यको विवेचना (२०४१), नेपाली लोकजीवन : लोकविश्वास (२०५५), कवि भारवि : संक्षिप्त अध्ययन (२०५३) सांस्कृतिक परिवेशमा नेपालको हलोकान्ति (२०५९), नेपाली लोकपद्य : परिचय विवेचना (२०६०), उखान-संग्रह (२०६७) कृतिहरू प्रकाशित छन् । लोकसाहित्य, लोकसंस्कृति र समालोचनाका क्षेत्रमा अनुसन्धानमूलक कृतिको लेखन तथा प्रकाशन गरेका हंसपुरे सुवेदी नेपाली लोकसाहित्य र लोकसंस्कृतिका वरिष्ठ एवम् आधिकारिक अनुसन्धाता हुन् । नेपाली लोकसाहित्य र लोकसंस्कृतिको संरक्षण, विकास एवम् खोजअनुसन्धान गरेर उनी वरिष्ठ लोकवार्ताविद् रूपमा सुपरिचित छन् । नेपाली लोकसाहित्य र लोकसंस्कृतिको खोजअनुसन्धान, संरक्षण र विकासमा गरेको उल्लेखनीय कार्यले उनको व्यक्तित्व राष्ट्रिय स्तरमा समेत गौरवमय र अस्विस्मणीय रहेको देखिन्छ । नेपाली लोकवार्ताको क्षेत्रबाहेक समालोचनाका क्षेत्रमा समेत उनको व्यक्तित्व उल्लेखनीय र गौरवमय रहेको देखिन्छ । उनका कृतिहरू लोकसाहित्यको खोजअनुसन्धानमूलक, ऐतिहासिक, विधागत वर्गीकरणमूलक, सैद्धान्तिक, व्यवहारिक, वस्तुपरक, तार्किक, विश्लेषणात्मक छन् । साथै उनका कृतिमा वस्तुपरक र सरल तथा सहज भाषाशैलीको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । यसै परिप्रेक्षमा रहेर हंसपुरे सुवेदीको समालोचकीय प्रवृत्तिहरूको निरूपण गर्नमा प्रस्तुत अध्ययन केन्द्रित रहेको छ ।

हंसपुरे सुवेदीको साहित्ययात्रा

हंसपुरे सुवेदीको साहित्ययात्राको व्यवस्थित अध्ययन गर्नका लागि निम्नलिखित उपशीर्षक कायम गरिएको छ ।

लेखनका लागि प्रेरणा र प्रभाव

हरेक मानिस कुनै न कुनै व्यक्ति, घटना तथा वातावरणबाट उत्प्रेरित र प्रभावित भइरहेको हुन्छ । घरायसी वातावरण तथा गुरु टंकनाथ पराजुलीको साक्षात्कारबाट हंसपुरे सुवेदीलाई अध्ययन तथा लेखनमा प्रेरणा प्राप्त भएको हो । कविता, निबन्ध, लोकसाहित्य, लोकसंस्कृति र समालोचनाका क्षेत्रमा कृत तथा फुटकर लेखरचना प्रकाशन गरेका हंसपुरे सुवेदी नेपाली लोकसाहित्यका क्षेत्रमा ख्यातिप्राप्त व्यक्ति हुन् । उनलाई लोकसाहित्यतर्फ अध्ययन अनुसन्धान गर्ने प्रेरणा जनकवि केशरी धर्मराज थापाबाट भएको हो (सोती, २०६८ : १२) । नेपाली लोकवार्ता तथा लोकसाहित्यको आधारभूत पक्षको किल्ला मानिने कर्णाली प्रदेशमा जन्मनुले पनि यसतर्फ उनको अभिरुचि पैदा भएको पाइन्छ । जागिरका क्रममा विभिन्न स्थानका ग्रामीण लोकजीवनसँग प्रत्यक्षरूपमा संसर्ग गर्ने अवसरले पनि उनलाई लोकसाहित्यका सामग्री सङ्कलन गर्न उत्साह थपेको हो । फलस्वरूप उनले लोकसाहित्यमा नै २०५९ सालमा नेपाली कूट रचना शीर्षकमा विद्यावारिधि उपाधि हासिल गरे । लोकसाहित्यमा विद्यावारिधि उपाधि प्राप्त गरेपछि उनको जीवनको मूल लक्ष्य नै लोकसाहित्यको संरक्षण र संवर्धन गर्नु रहेको छ । जसको लागि उनले प्राध्यापनपछि बढी समय लोकसाहित्य र लोकसंस्कृतिको अध्ययन अनुसन्धानमा वेधित गरेका छन् ।

लेखनको प्रारम्भ र प्रकाशनको थालनी

हंसपुरे सुवेदीको साहित्य लेखनको प्रारम्भ कविता विधाबाट भएको हो । विद्यालयमा सञ्चालन हुने विविध अतिरिक्त क्रियाकलाप तथा सांस्कृतिक कार्यक्रमा उनी शास्त्रीय छन्दमा कविता रचना गरेर सुनाउने गर्दथे । कविता विधाबाट साहित्य लेखनको प्रारम्भ गरे तापनि प्रकाशनका दृष्टिले उनको साहित्य यात्राको प्रारम्भ निबन्ध विधाबाट भएको पाइन्छ । उनको सबैभन्दा पहिलो प्रकाशित रचना 'व्यक्तिवादीको डाह : विष्वक्क्षको रूपमा' शीर्षकको निबन्ध हो । यो निबन्ध २०१९ सालमा हरिद्वाराबाट नेपाली विद्यार्थी सङ्घले प्रकाशन गरेको सगरमाथा वार्षिक मुखपत्रमा प्रकाशित भएको थियो (सोती, २०६८ : १४) । वि.सं. २०२६ सालमा नेपाली पत्रिकामा 'पण्डित गोपीनाथ र उनको स्तवकाव्य' अनुसन्धानमूलक लेख प्रकाशित भएपछि उनको सृजनाको कलम समालोचना विधातर्फ दौडिएको पाइन्छ । उनको पहिलो प्रकाशित पुस्तकाकार कृति त्रि.वि. पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले २०३७ सालमा प्रकाशन गरेको संस्कृत वाङ्मय संक्षिप्त अध्ययन हो । प्रस्तुत कृति पूर्वीय भाषासाहित्यमा आधारित समालोचनात्मक ग्रन्थ हो । यसपछि उनका नेपाली लोकसाहित्यको विवेचना (२०४१), नेपाली लोकजीवन : लोकविश्वास (२०५५), कवि भारवि : संक्षिप्त अध्ययन (२०५३), सांस्कृतिक परिवेशमा नेपालको हलोक्रान्ति (२०५९), नेपाली लोकपद्य : परिचय विवेचना (२०६०), उखान-संग्रह (२०६७) अनुसन्धानमूलक समालोचना प्रकाशित भएका छन् ।

पुस्तकाकार कृतिका अलावा राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरका विभिन्न पत्रपत्रिकामा हंसपुरे सुवेदीका कविता, निबन्ध, समालोचना, समीक्षा, लोकसाहित्य, लोकसंस्कृति आदि विविध विधाका १०० भन्दा बढी फुटकर लेखरचनाहरू प्रकाशित भएको पाइन्छ । उनले फुटकर समालोचना तथा समीक्षामा भाषा, साहित्य, लोकसाहित्य, कृतिपरक, जीवनीपरक, विधागत समालोचनामा कलम चलाएका छन् । फुटकर समालोचनाका आधारमा

उनी खोजअनुसन्धानपरक, विश्लेषणात्मक, ऐतिहासिक, तथ्यपरक, सैद्धान्तिक, व्यावहारिक, प्रभाववादी, वर्णनात्मक समालोचक हुन् । उनका फुटकर समालोचनामा वस्तुपरक तथा सरल भाषाको प्रयोग पाइन्छ भने वर्णनात्मक विधि र विश्लेषणात्मक प्रक्रियाको अवलम्बन गरिएकोछ ।

हंसपुरे सुवेदीको समालोचनात्मक प्रवृत्ति

कविता, निबन्ध र समालोचना विधामा कलम चलाएका हंसपुरे सुवेदी लोकसाहित्यको खोजअनुसन्धान गर्ने समालोचकका रूपमा ख्यातिप्राप्त छन् । उनका संस्कृत वाङ्मय संक्षिप्त अध्ययन र कवि भारवि : संक्षिप्त अध्ययन विशुद्ध समालोचनात्मक ग्रन्थ हुन् । यी ग्रन्थमा संस्कृत वाङ्मय र कवि भारविको अनुसन्धानमूलक तवरणले अध्ययन गरिएको छ । उनका नेपाली लोकसाहित्यको विवेचना, नेपाली लोकजीवन : लोकविश्वास, नेपाली लोकपद्य : परिचय विवेचना, उखान-संग्रह नेपाली लोकसाहित्यसँग सम्बन्धित खोजअनुसन्धानमूलक सालोचना हुन् । उनका प्रकाशित ग्रन्थहरू अनुसन्धानमूलक समालोचनासँग सम्बन्धित रहेकाले प्रस्तुत उपशीर्षकमा सुवेदीका प्रमुख समालोचनात्मक प्रवृत्तिहरूको चर्चा गरिएको छ :

लोकसाहित्यको खोजअनुसन्धान गर्ने समालोचक

हंसपुरे सुवेदी मुलतः लोकसाहित्यको खोजअनुसन्धान गर्ने समालोचक हुन् । उनका नेपाली लोकसाहित्यको विवेचना, नेपाली लोकजीवन : लोकविश्वास, नेपाली लोकपद्य : परिचय विवेचना, उखान-संग्रह ग्रन्थमा नेपाली लोकसाहित्यमा लोपोन्मुख रूपमा रहेका विभिन्न लोकगीत, लोकगाथा, लोकनाटक, लोककथा, गाउँखाने कथा, लोकोक्ति, उखानटुक्का, कूट रचना, लोकपद्य, लोकविश्वास आदिको सङ्कलन र विश्लेषण गरिएको पाइन्छ । उनले लोकमा छरिएर रहेका लोकसाहित्यका सामग्रीलाई एकत्रित गरेर तिनको स्वरूप स्पष्ट पार्दै विधागत वर्गीकरण समेत गरेका छन् । उनले गरेको लोकसाहित्यको सङ्कलन, विश्लेषण र विधागत वर्गीकरणले उनीपछिका लोकसाहित्यका अध्येतालाई प्रशस्त मार्ग प्रस्तुत भएको छ । उनी नेपाली लोकसाहित्यको खोजअनुसन्धानका क्रममा अग्र पङ्क्तिमा देखापर्ने समालोचक हुन् ।

लोकसाहित्यको विधागत वर्गीकरण

लोकसाहित्यको विधागत वर्गीकरण गर्नु हंसपुरे सुवेदीको प्रमुख समालोचकीय प्रवृत्ति हो । उनले नेपाली लोकसाहित्यलाई विभिन्न विधा र उपविधामा वर्गीकरण गरेका छन् । उनले लोकसाहित्यलाई लोकगीत, लोकगाथा, लोकनाटक, लोककथा, गाउँखाने कथा, उखानटुक्का र विविध (लोककविता, बालकविता, गोठाले गीत, चुड्का) गरी सात विधामा वर्गीकरण गरेका छन् । उनले लोकगीतलाई सामान्य गीत, संस्कार गीत, ऋतुगीत वा व्रत सम्बन्धी गीत, कर्मगीत, पर्वगीत, लोकनृत्य गीत र विविध गीत गरी सातवटा उपविधामा वर्गीकरण गरेका छन् । उनले लोककथालाई धार्मिक, सांस्कृतिक तथा ऐतिहासिक लोककथा, मानवीय तथा अतिमावीय लोककथा, पशुपन्छीका लोककथा, दैवीलोककथा र विविध लोककथा गरी पाँचवटा उपविधामा वर्गीकरण गरेका छन् । त्यस्तै उनले लोकोक्तिलाई नीति रचना (उपदेशात्मक, सुक्ति (सुभाषित) र लक्ष्यार्थपरक वा न्यायरूपका लोकोक्ति गरी तीन उपविधा र लोकपद्यलाई स्वरूपात्मक/स्वरूपका आधारमा विषयात्मक/विषयका आधार गरी दुई उपविधामा वर्गीकरण गरेका छन् ।

ऐतिहासिकता तथा कालक्रमिकता

हंसपुरे सुवेदीको दृष्टि ऐतिहासिक खोज तथा अन्वेषणतर्फ पनि सशक्त रहेको देखिन्छ। उनले नेपाली लोकसाहित्यको गहन खोजअनुसन्धान गरेर इतिहासपरक ढङ्गले व्याख्या र विश्लेषण गरेका छन्। उनले नेपाली लोकसाहित्यको विवेचनामा लोकसाहित्यको अध्ययन परम्पराको इतिहासलाई प्रथम चरण (वि.सं. १९४२-१९५७), द्वितीय चरण (वि.सं. १९५८-२००७) र तृतीय चरण (वि.सं. २००८ देखि हालसम्म) गरी तीन चरणमा कालक्रमिक विभाजन गरेर ऐतिहासिक रहस्यको उद्घाटन गरेका छन्। त्यसैगरी उनले लोककथाको विकासक्रलाई प्रथमकाल (सुरुदेखि वि.सं. १९५८ सम्म) र द्वितीयकाल (वि.सं. १९५८ देखि हालसम्म) गरी दुई कालमा विभाजन गरेका छन्।

हंसपुरे सुवेदीले लोकपद्यको भाषा, भाव र अभिव्यक्तिको विवेचना गर्ने क्रममा नेपाली भाषाको प्राचीन इतिहासबारे वर्णन गरेका छन्। उनले सांस्कृतिक परिवेशमा नेपालको हलोकान्तिमा नेपालका ब्राह्मणहरूले गरेको हलोकान्तिको विकासक्रमको गहन रूपमा खोज तथा अन्वेषण गरेका छन्। वि.सं. २००६ साल पुस ६ गते कविराज रामप्रसाद खनालको नेतृत्वमा सर्वप्रथम तनहुँमा हलाकर्षण भएको तथ्य प्रस्तुत गर्दै हलोजोत अभियानका केही ऐतिहासिक तथा क्रान्तिकारी व्यक्तिहरूको नाम प्रस्तुत गरेका छन्।

अनुसन्धानमूलकता

हंसपुरे सुवेदीका प्रकाशित समालोचनात्मक ग्रन्थहरू खोजअनुसन्धानमा आधारित रहेकाले अनुसन्धानमूलकता पनि उनको मूल समालोचकीय प्रवृत्ति हो। उनले नेपाली जनजीवनबाट लोप हुन लागेका लोकसाहित्यका सामग्रीको सङ्कलन, खोज तथा अनुसन्धान गरेका छन्। उनले विभिन्न जातजाति तथा क्षेत्रमा प्रचलित लोकगीत, लोकगाथा, लोकनाटक, लोककथा, गाउँखाने कथा, लोकोक्ति, उखानटुक्का, कूट रचना, लोकपद्य, लोकविश्वास आदिको सङ्कलन गरेर नेपाली लोकसाहित्यको खोजअनुसन्धानमा योगदान पुऱ्याएका छन्। लोकसाहित्यका सामग्रीको गहन खोजअनुसन्धान गरी स्वरूप निर्धारण, विधागत वर्गीकरण तथा कालविभाजन गरेर नेपाली लोकसाहित्यलाई सबल र समृद्ध पार्ने कार्यमा उनले उल्लेखनीय भूमिका निर्वाह गरेका छन्।

सैद्धान्तिकता

सैद्धान्तिकता हंसपुरे सुवेदीको अर्को समालोचनात्मक प्रवृत्ति हो। उनले गहनरूपमा खोजअनुसन्धान गरेर आगमनात्मक तवरणले लोकसाहित्यका विभिन्न विधा र उपविधाको सिद्धान्त स्थापना गर्ने काम गरेका छन्। उनले लोकगीत, लोकगाथा, लोकनाटक, लोककथा, गाउँखाने कथा, लोकोक्ति, उखानटुक्का, कूट रचना, लोकपद्य, लोकविश्वासको सिद्धान्त स्थापना गरेका छन्। लोकसाहित्यका विधा र उपविधाको सिद्धान्त स्थापना गर्ने क्रममा परिचय, विशेषता, महत्व, स्वरूप, विकासक्रम, वर्गीकरण र विश्लेषण गरेका छन्।

पूर्वीय साहित्य र दर्शनप्रति भुकाव

हंसपुरे सुवेदीका समालोचनामा पूर्वीय साहित्य र दर्शनप्रति भुकाव रहेको पाइन्छ। संस्कृत वाङ्मय संक्षिप्त अध्ययन र कवि भारवि : संक्षिप्त अध्ययन समालोचनामा पूर्वीय भाषा, साहित्य र सिद्धान्तको प्रभाव परेको पाइन्छ। यी ग्रन्थहरू पूर्वीय भाषासाहित्य र सिद्धान्तप्रति प्रभावित रहेर गरिएको खोजअनुसन्धानपरक समालोचनात्मक ग्रन्थ हुन्। उनका संस्कृत वाङ्मय संक्षिप्त अध्ययनमा संस्कृत भाषा र साहित्यको व्यापक चर्चापरिचर्चा गरिएको छ।

कवि भारवि : संक्षिप्त अध्ययनमा संस्कृतका आचार्य कवि भारवि, उनका कविता र साहित्य सिद्धान्तको बारेमा चर्चा गरिएको छ ।

नेपाली लोकपद्य : परिचय विवेचनामा हंसपुरे सुवेदीले पूर्वीय साहित्यको मान्यताका आधारमा लोकपद्यको स्वरूप निर्धारण र विवेचना गरेका छन् । उनले छन्द र हाँसोको प्रकार तथा भैसीपालन र गोरसपातको सन्दर्भलाई पूर्वीय साहित्य सिद्धान्त तथा दर्शनका आधारमा व्याख्या, विश्लेषण तथा वर्गीकरण गरेका छन् ।

अन्य प्रवृत्तिहरू

हंसपुरे सुवेदीका माथि उल्लिखित प्रवृत्तिहरूबाहेक विश्लेषणात्मकता, तार्किकता, तथ्यपरकता, प्रभावपरकता, जीवनीपरकता, वस्तुपरकता, भाषिक सरलता आदि प्रवृत्तिहरू पनि पाइन्छन् । जसको संक्षिप्त चर्चा निम्नानुसार गरिएको छ :

विश्लेषणात्मकता

हंसपुरे सुवेदीका समालोचनामा विश्लेषणात्मक शैलीको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । उनले लोकसाहित्यका विधा र उपविधालाई तथ्यपरक र तार्किक ढङ्गले विश्लेषण गरेका छन् । उनका समालोचनामा सूक्ष्म कुरा (स-साना तथ्य) लाई पनि व्यापक रूपमा विश्लेषण गरिएको पाइन्छ । सामान्य तथा सिमित कुरालाई तर्कसङ्गत रूपमा विश्लेषण गर्नसक्ने अद्भूत क्षमता तथा खुबी उनका समालोचनामा रहेको छ ।

तथ्यपरकता

हंसपुरे सुवेदीलका समालोचना भावुकता भन्दा बाहिर रहेकाले सत्यतथ्यमा आधारित छन् । क्षेत्रकार्यका माध्यमबाट लोकसाहित्यिक सामग्रीको सङ्कलन गरी अध्ययन गरिएकाले उनका समालोचनाहरू तथ्यमा आधारित छन् । उनले विभिन्न विद्वानको भनाई, पूर्वीय साहित्य तथा दर्शनबाट ठोस प्रमाण तथा तथ्य जुटाई लोकसाहित्यको विधागत वर्गीकरण तथा कालविभाजन गरेका छन् । विभिन्न विद्वानहरूका भनाइ र परिभाषा, उदाहरण, तथ्य र प्रमाणका आधारमा लोकसाहित्यको अध्ययन गरेकाले तथ्यपरकता पनि उनको समालोचकीय प्रवृत्ति हो ।

तार्किकता

हंसपुरे सुवेदी तर्कसङ्गत रूपमा निर्यण दिने समालोचक हुन् । उनी हचुवा तथा अनुमानका आधारमा निर्णय नदिई तथ्यबाट प्राप्त जानकारीलाई आधार मानेर तर्कपूर्ण रूपमा निष्कर्ष निकाल्ने तार्किक समालोचक हुन् । उनले धर्म, संस्कृति, पुराण, इतिहास, लोकमान्यता तथा लोकविश्वासबाट प्रमाणहरू बटुल्दै तर्कपूर्ण ढङ्गले लोकसाहित्यको स्वरूप निर्धारण तथा सिद्धान्तको स्थापना गरेका छन् ।

जीवनीपरकता

कवि भारवि : संक्षिप्त अध्ययन ग्रन्थका आधारमा हंसपुरे सुवेदी जीवनीपरक समालोचक हुन् । उनले यसमा कवि भारविको समग्र रूपमा जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन गरेका छन् ।

प्रभावपरकता

हंसपुरे सुवेदीका समालोचना पूर्वीय भाषा, साहित्य तथा दर्शनबाट प्रभावित भएको पाइन्छ । लोकसाहित्यको खोजअनुसन्धानका क्रममा तथ्यपरकतालाई अँगाल्ने सुवेदी कवि भारवि : संक्षिप्त अध्ययनमा प्रभावपरकतातर्फ भुकेका छन् । यसमा सुवेदीले कवि भारविबाट प्रभावित भएर उनको जीवनी र कृतिको अध्ययन तथा विश्लेषण गरेका छन् ।

वस्तुपरकता

बस्तुपरकता हंसपुरे सुवेदीको अर्को समालोचनात्मक प्रवृत्ति हो । उनका समालोचनामा वस्तुपरक ढङ्गले तथ्यहरूको व्याख्या र विश्लेषण गरिएको पाइन्छ । उनका समालोचनामा वस्तुपरक भाषा र शैलीको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । वस्तुपरक ढङ्गले तथ्यहरूको व्याख्या र विश्लेषण गरिएकाले तथा वस्तुपरक भाषा र शैलीको प्रयोग गरिएको हुनाले उनका समालोचनाहरू अनुसन्धानपर रहेका छन् ।

भाषिक सरलता

हंसपुरे सुवेदीका समालोचनामा सरल, सरज, बोधगम्य तथा वस्तुपरक भाषाको प्रयोग गरिएकाले भाषिक सरलता पनि उनको समालोचकीय प्रवृत्ति बन्न पुगेको छ ।

निष्कर्ष

हंसपुरे सुवेदीकाका पुस्तकाकार समालोचना र फुटकर समालोचनाहरू कविता, जीवनी, लोकसाहित्य, संस्कृति आदि विभिन्न क्षेत्रसँग सम्बन्धित रहेका छन् । उनका समालोचनालाई हेर्दा उनी लोकसाहित्यको खोजअनुसन्धान गर्ने सैद्धान्तिक समालोचक हुन् । उनले लोकमा छरिएर रहेका लोकसाहित्य, लोकसंस्कृति र समालोचनाका क्षेत्रमा अनुसन्धानमूलक कृतिको लेखन तथा प्रकाशन गरेका छन् । हंसपुरे सुवेदी नेपाली लोकसाहित्य र लोकसंस्कृतिका वरिष्ठ एवम् आधिकारिक अनुसन्धाता हुन् । नेपाली लोकसाहित्य र लोकसंस्कृतिको संरक्षण, विकास एवम् खोजअनुसन्धान गरेर उनी वरिष्ठ लोकसाहित्यकारका तथा संस्कृतिविद्का रूपमा सुपरिचित छन् । अभि लोकसाहित्यको खोजअनुसन्धान, संरक्षण, विकास तथा विधागत र उपविधागत वर्गीकरणमा उनी अग्रपङ्क्तिमा आउने लोकवार्ताविज्ञानी (लोकसाहित्यकार) व्यक्ति हुन् । नेपाली लोकसाहित्य र लोकसंस्कृतिको खोजअनुसन्धान, संरक्षण र विकासमा गरेको उल्लेखनीय कार्यले उनको व्यक्तित्व राष्ट्रिय स्तरमा समेत गौरवमय र अस्विस्मणीय रहेको देखिन्छ । नेपाली लोकवार्ताको क्षेत्रबाहेक समालोचनाका क्षेत्रमा समेत उनको व्यक्तित्व उल्लेखनीय र गौरवमय रहेको देखिन्छ । उनका समालोचनात्मक कृतिहरू सैद्धान्तिक, व्यवहारिक, अनुसन्धानमूलक, ऐतिहासिक, वस्तुपरक, जीवनीपरक, प्रभाववादी, तार्किक, विश्लेषणात्मक छन् । साथै उनका समालोचनामा वस्तुपरक र सरल तथा सहज भाषाशैलीको प्रयोग गरिएको पाइन्छ ।

सन्दर्भसूची

सुवेदी, हंसपुरे, संस्कृत वाङ्मय संक्षिप्त अध्ययन, काठमाडौं : त्रि.वि. पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, २०३७ ।

_____, नेपाली लोकजीवन : लोकविश्वास, ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०५५ ।

_____, सांस्कृतिक परिवेशमा नेपालको हलोकान्ति, काठमाण्डौं : लेलक स्वयम्, २०५९ ।

_____, नेपाली लोकपद्य : परिचय विवेचना, काठमाण्डौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञाप्रतिष्ठान, २०६० ।

_____, उखान-संग्रह, काठमाण्डौं : विवेक सिर्जनशील प्रकाशन प्रा.लि., २०६७ ।

_____, र थापा, धर्मराज, नेपाली लोकसाहित्यको विवेचना, काठमाण्डौं : त्रि.वि. पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, २०४१ ।

सोती, जगतमणि, नेपाली लोकसाहित्यको विकासमा हंसपुरे सुवेदीको योगदान, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रि. वि., कीर्तिपुर, २०६८ ।

Parental Encouragement in Academic Achievement of Secondary School's Students.

■ Nagendra Prasad Dangal, Campus Chief, Chautara Multiple Campus, dangalnagendraprd@gmail.com

Abstract

This study is related to parental encouragement in relation to academic achievement of secondary school students. Parental encouragement refers to the general process undertaken by the parents to initiate and direct the behavior of the children towards high academic achievements. The aim of this study is to probe the relationship between parental encouragement and academic achievement of secondary school students. For this, survey research design was employed and the researcher used stratified random sampling technique to collect the required data. The sample consists of 100 students from Chautara Sangachokgadhi Municipality of Sindhupalchok district. In addition, Parental Involvement Rating Scales were used as the tools to accomplish this study. Marks obtained by the respondents in class 9th annual examination were collected from school's record. The major finding of this study is that there exists a positive and significant relationship between parental encouragement and academic achievement of high school students.

Keywords: *parents, students, secondary school, parental encouragement, involvement, achievement, performance.*

Introduction

Education of the children first starts from home and parents are their first teachers and remain their best teachers throughout the life (Najmah peerzada, INSIGHT Journal, Vol.21, No. 1,2016). Parents are the natural teachers because they teach their children better than anyone else. Parents make every possible effort for the evolutionary fitness of their offspring. Involvement of parents in child's school activities, providing friendly environment, communicating, protecting, loving and helping to remove difficulties felt by children, providing more symbolic rewards and assurance have a positive impact on children. Encouragement inspires someone with the courage and confidence to do something new. Encouragement will always have a positive effect. Successful parents frequently use words of encouragement and supportive actions to show their children how to make improvements. Parental encouragement is the most incomparable motivating factors that inspire children to engage in academic and non-academic or life endeavors with full confidence and with added enthusiasm.

Parental encouragement in secondary education is essential for children to be successful in school academic performance and later in their lives, too. Studies have shown that parental

encouragement and involvement in education is associated with (i) better grades and test scores, (ii) better attendance, (iii) high rates of doing homework competition, (iv) increase in positive attitudes and behaviors at home and school, (v) higher graduation rates, (vi) higher attendance rates, (vii) spending more time on reading books, and (viii) develop better self-concept.

Parents encourage their children to explore their interests, do their best, utilize their time and try to do better in the future. In parental encouragement, we assume that parents show it by helping and guiding the child and coaxing the child not to feel dishearten at particular point during difficulties. It is glaring fact that parents-child relationship is one of the most overwhelming, meaningful and powerful relationships among all interpersonal relations. The quality of interaction within home or family environment essentially determines the quality of emotional state of the youngster. Generally speaking, parental care is characterized by love, care, affection, warmth, acceptance etc. However, in certain cases where the home environment is not that conducive, parental care may take an ugly shape in the form of hatred, hostility, aggression, repression and finally rejection of the child.

Significance of the study

This study focuses on the parental encouragement and academic achievement of school students. This study will serve as the best and need for bringing out different backgrounds of children dwelling in rural and urban areas. furthermore, it is the unique one to explore what and how parental encouragement brings change in academic achievement of schools' students. In the present achievement-oriented world, academic achievement is considered as the most important index of child's development. The important decisions of life for further education or entering into jobs are based upon academic achievement basically at secondary level. The environment decorated by parents for treating their children has an everlasting effect on children's academic as well as the entire life. Parents' support, ambition and expectations toward children provide them power to overcome any obstacles in the way of achievement. The study will help the parents to realize the necessary and impact of their role in the attainment of child's performance. It has strongly been believed that the findings of the study will be helpful for the schools to arrange programs for involving parents in objective-oriented education which can be gained only by establishing the strong communication between parents, teachers and children.

Literature Review

Parental encouragement in education is essential for children to be successful in school and later in their lives. Parental encouragement and involvement in education is associated with better test scores, better attendance, higher rates of home work completion, increase in positive attitudes and behavior at home and school, and more time to spend on homework and studying. (Lawrencece &Barath, 2016, IJARIE, Vol.2, Issue 6). Parents always want the best for their children to live a better life than they had lived or have been living. Parental encouragement

plays an important role in the formation of children's life. It also enables them to face the future challenges of the life. Barathi (2016) suggested that academic achievement depends not only upon what goes on once the student enter the class but also upon what happens before and after the effecter class. The most effective parents are usually active in their children's school life. They belong to the PTA attend school, sport activities and events and go to parent conferences as well. Home environment includes parental encouragement that has been identified as an important factor effecting students' academic achievement. The family enables children fo their protection in that suggestively responsible for their developing and to make their children grow into total personality. (Good, 1988), the role of mother as an educator represents a crucial resource to the development of the individual identity. It is important that parents should equally take participation and be mindful of their responsibilities in grooming their children. Jeynes (2007) and Ghazi (2010) explored that parental encouragement is strongly related to improve academic achievement. Similarly, (Paler et al, 2019) focuses on the effects of parenting styles to the task performance of the students.

Objectives of the study:

The objectives of the present study are:

To find out the significant relationship between parental encouragement and academic achievement of secondary school students.

To analyze the relationship between parental encouragement and academic achievement of secondary school's boys and girls.

To compare the significant relationship between parental encouragement and academic achievement of rural and urban area's secondary school students.

Methodology

The researcher has adopted the survey research method to study the parental encouragement and academic achievement of secondary school level students in Chautara Sangachokgadhi Municipality, Sindhupalchok. In this regard, the researcher used stratified random sampling technique for selecting the sample of population. The stratification was done on the basis of gender and the locality of the students. The sample consists of 120 secondary school students of five schools. The tool, Parental involvement rating scale (PIRS) developed by Dr. (Mrs.) C. Naseena and K. Abdul Gaffor were used to collect the data for the study.

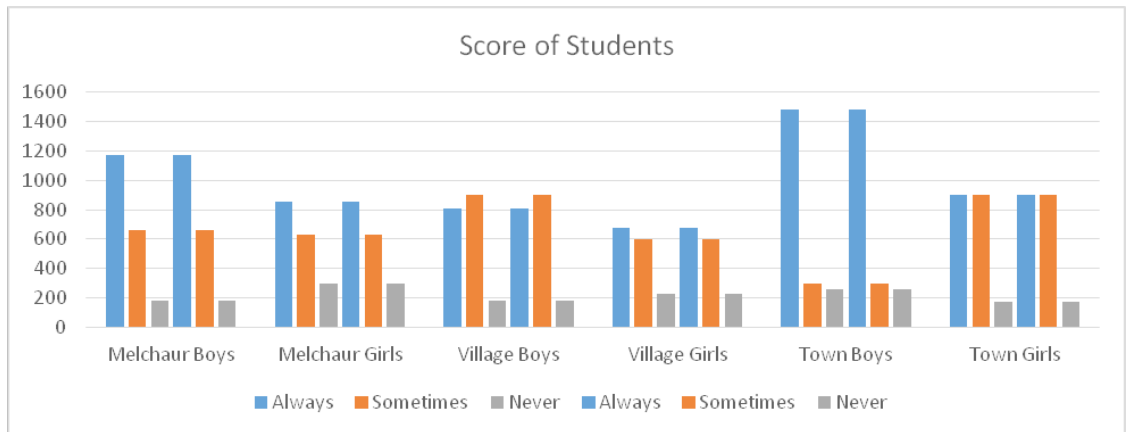
Result and Discussion

The prepared questionnaire for conducting the present research included both combination of positive and negative questions related to the participation of students' parents.

As per the obtained results from the questionnaire, the following details were achieved:

Table 1: Score of the students

S.No.	Ward No.	Area	No. of Students	Score		
				Always (3)	Sometimes (2)	Never (1)
1	Chautara 7,	Melchaur Boys	15	1170	660	180
2	Village	Melchaur Girls	15	855	630	300
3	Chautara 5,	Rural Boys	7	810	900	180
4	Village	Rural Girls	12	675	600	225
5	Chautara 5,	Urban Boys	40	1485	300	255
6	Town	Town Girls	31	900	900	150
		Total	120			

In the first column of the table and the first column of each group of columns in the graph, the scores obtained by the parents of the group of students for their participation in their educational activities are presented in the given questionnaire. Here, the parents of the students' group are always involved in their educational activities, and the study groups in the above graph had achieved Always have achieved the following scores: 1170 for male students of Melchaur, 855 for female students of Melchaur, 810 for male students of rural area. Similarly, 675 was there for female students of rural setting, 1485 for Town's male students, and 900 for females of Town area.

Similarly, in the second column of the table and the second column of each group of columns in the graph above, the scores obtained by the parents of the students for their participation at always in their educational activities are presented in the given questionnaire. The study groups in given above Sometimes have achieved the following scores: 660 for male students of Melchaur, 630 for female students of Melchaur, 900 for male rural students, 600 for female rural students, 300 for male Town students, and 900 for female Town students.

Likewise, in the third column of the table and the third column of each group of columns in the graph, the scores obtained by the parents of the students for their positive participation not yet recorded in their educational activities are presented in the given questionnaire. In this, the parents of the students have not yet been involved in their educational activities, and the study

groups in given above (Never) have achieved the following scores: 180 for male Melchaur students, 300 for female Melchaur students, 180 for male rural students, 225 for female rural students, 255 for male Town students, and 150 for female Town students.

The percentage of total marks obtained by the male students in the examination is compared with the scores obtained from the question paper in order to derive accurate results.

Therefore, the percentage of total marks obtained by the students of the group of Melchaur Boys in the examination is presented in the following table:

Table 2:

%Marks	Mid Value (X)	No of Students (f)	fx	Grade/Remarks
0-30	15	1	15	D or Fail
30-40	35	2	70	D+
40-50	45	4	180	C
50-60	55	7	385	C+
60-70	65	-	-	-
70-80	75	1	75	B
80-90	85	-	-	-
90-100	95	-	-	-
		$\sum f=N=15$	$\sum fx=725$	

According to the table above,

$$\sum fx=725, N=15$$

$$\text{Mean Marks } (\bar{X}) = \frac{\sum fx}{N} = \frac{725}{15} = 48.33$$

Similarly, the percentage of total marks obtained by the female students of the group of Melchaur Girls in the examination is presented in the following table:

Table 3:

%Marks	Mid Value (X)	No of Students (f)	fx	Grade/Remarks
0-30	15	-	-	-
30-40	35	1	35	D+
40-50	45	6	270	C
50-60	55	5	275	C+
60-70	65	2	130	B
70-80	75	1	75	B+
80-90	85	-	-	-
90-100	95	-	-	-
		$\sum f=N=15$	$\sum fx=785$	

According to the table above,

$$\sum fx=725, N=15$$

$$\text{Mean Marks } (\bar{X}\bar{X}) = \frac{\sum fx \sum fx}{N N} = \frac{785 785}{15 15} = 52.33$$

Similarly, the percentage of total marks obtained by the students of the group of Village Boys in the examination is presented in the following table:

Table 4:

%Marks	Mid Value (X)	No of Students (f)	fx	Grade/Remarks
0-30	15	-	-	-
30-40	35	1	35	D+
40-50	45	2	90	C
50-60	55	4	220	C+
60-70	65	-	-	B
70-80	75	-	-	B+
80-90	85	-	-	-
90-100	95	-	-	-
		$\sum f=N=7$	$\sum fx=345$	

According to the table above,

$$\sum fx=345, N=7$$

$$\text{Mean Marks } (\bar{X}\bar{X}) = \frac{\sum fx \sum fx}{N N} = \frac{345 345}{7 7} = 49.28$$

The percentage of total marks obtained by the students of the group of Village Girls in the examination is presented in the following table:

Table 4 :

%Marks	Mid Value (X)	No of Students (f)	fx	Grade/Remarks
0-30	15	2	30	D or Fail
30-40	35	5	175	D+
40-50	45	1	45	C
50-60	55	2	110	C+
60-70	65	2	130	B

70-80	75	-	-	-
80-90	85	-	-	-
90-100	95	-	-	-
		$\sum f=N=12$	$\sum fx=490$	

According to the table above,

$$\sum fx=345, N=12$$

$$\text{Mean Marks } (\bar{X}\bar{X}) = \frac{\sum fx \sum fx}{N N} = \frac{490 \cdot 490}{12 \cdot 12} = 40.83$$

Similarly, the percentage of total marks obtained by the students of the group of Town Boys in the examination is presented in the following table:

Table :

%Marks	Mid Value (X)	No of Students (f)	fx	Grade/Remarks
0-30	15	5	75	D or Fail
30-40	35	8	280	D+
40-50	45	15	675	C
50-60	55	7	385	C+
60-70	65	3	195	B
70-80	75	1	75	B+
80-90	85	1	85	A
90-100	95	-	-	
		$\sum f=N=40$	$\sum fx=1770$	

According to the table above,

$$\sum fx=1770, N=40$$

$$\text{Mean Marks } (\bar{X}\bar{X}) = \frac{\sum fx \sum fx}{N N} = \frac{1770 \cdot 1770}{40 \cdot 40} = 44.25$$

Like as the percentage of total marks obtained by the students of the group of Town Girls in the examination is presented in the following table:

Table :

%Marks	Mid Value (X)	No of Students (f)	fx	Grade/Remarks
0-30	15	2	30	D or Fail
30-40	35	10	350	D+
40-50	45	4	180	C
50-60	55	6	330	C+
60-70	65	6	390	B
70-80	75	3	150	B+
80-90	85	-	-	-
90-100	95	-	-	-
		$\sum f=N=31$	$\sum fx=1430$	

According to the table above,

$\sum fx=1430, N=31$

$$\text{Mean Marks } (\bar{X}) = \frac{\sum fx}{N} = \frac{1430}{31} = 46.13$$

Conclusion:

The success or failure of any student's education depends on the environment provided by their parents and their active participation in their educational activities, which plays a significant role in their academic performance. In order to understand the impact of parental participation in the educational activities of students, a study was conducted by collecting data from male and female students of various schools in the Chautara region. The study aimed to compare the obtained scores with the marks obtained by students in exams in order to determine the results. Among the groups of students, the average score obtained by the malechaur Boys group is 48.33 in the exams, while the average score obtained by the melchaur girls' group is 52.33. According to the survey, it appears that parents have given higher priority to male students than female students. However, in exams, female students have achieved higher scores compared to male students, indicating that they may be more diligent in their studies than male students. Here, it is seen that parents prioritize girls' education even more and are willing to further enhance it. This indicates that girls can still perform even better in their studies. Another group of students, the rural male group, has obtained an average percentage score of 49.28, while the rural female group has an average score of 40.83. Here, it can be observed that female students have achieved lower scores compared to male students. This may be attributed to the fact that in rural areas, parents prioritize male students' more than female students, leading to such a situation. The average percentage of marks obtained by the group of male students in the morning session is 44.25, while the average percentage of marks obtained by the group of female students is

46.13. Based on this, it can be inferred that the female students have scored higher marks than the male students in the exams. However, it is possible that the percentage of marks obtained by the female group has increased in the exams. Therefore, male students in the morning session may excel in activities other than academics, such as sports, arts, etc., and it can be considered acceptable for them to have slightly lower marks than the female students. If more priority is given to female students, the male students in the morning session can still achieve better results.

References

Lawrence A.S. Arul and Barathi C. (2016), Parental encouragement in relation to academic achievement of Higher Secondary School Students. IJARIE, 2(6).

Kumar, Rajesh, International Journal of Indian Psychology (2014), Study of Academic Achievement in Relation to Family Environment among Adolescents

Peerzada Najmah and Yousuf Masroof (2016), Rural and urban higher secondary school students: Their parental encouragement and academic achievement. International Journal of Applied Research 2(7) pp. 127-129.

Jeynes W.H. (2007). The relationship between parental involvement and urban secondary school students' academic achievement. Urban Education, 42(1), 82-110

Peerzada Najmah and Yousuf Masroof (2016) Rural and urban higher secondary school students: Their parental encouragement and academic achievement. International Journal of Applied Research 2 (7) pp. 127-129.

Exploring Practice Teaching in Early Grades

■ Rekha Katuwal, Lecturer, Chautara Multiple Campus, rocking.rekha84@gmail.com, 9840882730

Abstract

This paper deals with the teachers who are teaching in early grades through the different teaching methods. It also opines that readers will be motivated to use the techniques inside the classroom to make the students active. It will explore the habit of teacher inside the classroom with the effective teaching method. In this study, the interpretive research paradigm is used to train teachers in the teaching profession. It will be beneficial to teachers for active teaching and learning, skill development, and inspiration. A qualitative questionnaire links a genuine field trip and data gathering that involves teachers' active participation. The top tools for gathering data are focus group discussions, interviews, and classroom observations. This study's findings support the notion that identifying issues, student interest, instructor investment, motivational factors, etc., and teaching challenges might be helpful.

Keywords: Interview, Focus Group Discussion, Teaching Skill, Classroom Observation, Reading Habit

Introduction

In this research, the researcher have discussed about my research issue about engaging classroom for Early Grade Students in Lalitpur District. The research aims to explore the agendas of making Early Grade Classrooms active and how to participate students in learning. Thus the research focused more on the reading habit of early grade students in learning to make them forward and to establish their habit in active learning. In this research The researcher will create some helpful ideas for the teachers also which helps them to use the materials and techniques to make them active. Professionally it will be the challenging job for the teacher to involve fully prepared and to make the students active. Through my own experience and effective teaching strategies, teachers of early grades can be motivated and inspired in their teaching learning process.

Teaching and learning activities are the fundamental basis for each and every individual who opts for new knowledge, and skills. Teaching is a very much challenging and tough job. In this vein, teaching early grade students are also a challenging task which is very difficult to fulfill their educational needs. Luckily, The researcher had got an opportunity to be a teacher of early grade. At first The researcher enjoyed it but later it became boring. The students of that level want to

play more than reading. By the nature they quarrel each other, talk a lot, wanted to sleep inside the classroom and that brings a lot of trouble in making them learn. Sometime The researcher used to punish them but their habit was as usual. The researcher thought The researcher have to understand their psychology and treat them accordingly. At the mean time, some questions struck my mind such as how can The researcher make them active? Is punishment affective for them for their better learning? Whether physical punishments effect their mind or not? Therefore, by this struck on my mind The researcher carried out a research on this issue. The main purpose of this study was to bring improvements on the early grades students. Indeed, there were many factors associated with the issues because the school's managerial aspect was not willing to make a counter effort on it. The fact is that teaching without knowing the students' interest, need and desire doesn't make any sense at all. Therefore, The researcher abruptly haunted by the issue how effectively the early grader learning could be effective. So, The researcher consulted one of my friends, who were a teacher of government school. The researcher met her and shared about my issue. Therefore, The researcher went there for observation. The main intention of my observation was to observe how those teachers would treat the early graders. The researcher found same problem there too. They also had no good learning practice, the learners were threatened physically and they were found to be poor mentally. 'We cannot keep them in discipline which will create negative thought in their mind', one of the teachers said to me in my personal communication. Likewise The researcher observed other several schools as well but The researcher found same problems. These issues made me to carry out a mini-research and find out the problem and some suggestions if The researcher could further recommend.

As per my understanding and conceptual ideology, learning and teaching without considering the psychological factor is impossible. Thus, teaching to the lower grades students pertaining their demands make the learning effective and meaning full. We teachers need to know the level of the students, their interest and desire and we have to teach accordingly. Instead of blaming them, we have to identify what is their want and how can we encourage and motivate them in learning which will be affective for both the teacher and learner. Most of the teacher get angry when their students ask and re-ask, but we need to realize they mischievous and ever innocent, that's why we need to respect their feeling and should instruct them accordingly. Each and every learner has pathos of learning, they can be active in themselves but we teachers just have to motivate them towards their learning. Otherwise, they may have a lot of problem.

Engaging and motivating them in learning is difficult through their concept of being freedom. This concept will play the negative roles in learning and it is disturbed by their mind. Only little changes and development come on this age since they are not fully developed. The fact is that still they have the desire of play which makes difficult for the teacher to manage for the long-lasting education. On the other hand, without controlling them it is impossible to make them ready to study. Controlling in the class, encouraging them, and motivating etc. are technique

of teachers. Therefore, it is said that every teachers has to be rich in terms of methods and techniques. Similarly, teaching and instructing learners studying their psychology and being as students can help them in their learning. But all the teachers do not behave the way they have to do.

Teaching in early grades we teachers need to be aware of different types of child friendly techniques and methodologies. We teachers need to have student friendly manner to motivate and encourage them. Controlling is the coercive practice therefore, teaching with force make not be long lasting rather we need to see the possibilities of better ways of addressing the learners. The low grades learners do not have the idea of correctness and incorrectness, wrong and right, therefore, we need to articulate the best and the suitable method to teach in the early grades students. The students do have different capabilities and they have multiple intelligent and we need to value them accordingly. They do not want to imposition. So, we also should not impose them out vested ideology to the students. Each and every teacher has their own responsibility and duty to cater which has their own objectives in teaching learning process. It is the most important for us to keep some principles in our mind while teaching which will be affective in learning. Using same methods and regular activities is not helpful in teaching learning process. Lecture method is not sufficient for the learners it may not serve the purpose in learning. It makes students uninterested instead of readiness; they will get less opportunity to practice communicative skill.

Revision activities, teaching method, habit of teacher, aggressive teaching behavior, and specific learning method play the crucial role in imparting knowledge to the learners. If we didn't address this issue in time, it may bring trouble in the learning process. Because of their own weaknesses, they will not be able to stay inside the classroom mentally they will be disturbed. Anger of teacher can destroy the habit of student in learning and that helps to decrease their habit in learning. The teacher has to motivate them in many ways. If a teacher shows anger inside the classroom it will keep negative impact in their learning.

Literature Review

This section deals with the literature related to Early Grade Teaching activities to make engaging classroom. In doing so The researcher reviewed themes, theories and past research. Most of the themes are related to the early grade teaching skills of teacher. After having the class it describes about the advantages and disadvantages. These questions make me to visit libraries and to read some articles to review about the articles and others feelings about the concept.

In this purpose of my study The researcher have visited some libraries of KU and The researcher have read some book for the review of literature. The researcher want to give some ideas about the teaching, learning habit of the Early Grade students. For this purpose to complete my aim The researcher have visited some criteria which were related to the books, articles, reports and also

of internet. My objectives are to find out the condition of Early Grade how they were learning and how teacher were focusing them in learning. The researcher have experience of my own which The researcher had faced while teaching, for the protestation The researcher want to state the information about the way of teaching in Early Grade. The researcher want to review only about the approaches and techniques of teaching which can motivate the learners and it can bring the abundant result. Especially my researched focus on the teaching and learning and to make the class dynamic and techniques to make the class learner centered. It is also described and it highlights about the method of teaching, use of materials and the interesting way of teaching. To complete the challenge The researcher have presented some of my ideas and review through the help of the things that have introduced above.

Early Grade Reading

It is important to develop reading habits of the students in early grade reading. Puolakanaaho, Ahonen, Aro, Eklund, P, &Asko (2008) indicated that

Home environment and mother education play vital role for developing early grade reading habits (p. 354). Actually teachers are supposed to be responsible for developing reading habits of the Early Grade Students but home atmosphere also plays a significant role in the context of Nepal. Though the women's literacy rate is lower and compared to the male literacy (CBS, 2011). Only the few some of habit formation has been developed so this age is to develop their habit in learning. Though this is the base for the learners to keep their habit in learning for that reason we have to encourage them. Good environment for the learner

Teaching in EG

All the learners are not from equal nature for that we have to settle them in same way to make them active. "Multi-grade teaching refers to the teaching of students of different ages, grades and abilities in the same group"(Little, 1997, p. 1). Most of the schools in Lalitpur adapted multi grade teaching. However, it is not so practicable in this grade. Habit of staying alone inside the classroom can make them difficult to learn from the teacher. Different age of students cannot be similar to their friends feeling and they can be passive in learning. Way of speaking and the habit of independent can make different strategies in learning.

Importance of Active Learning

To concentrate them in learning and make them forward inside classroom we can engage them by different activities. Active learner can be fast learner and they can motivate themselves in learning.

Definition of active learning connects into mental activity in another sense: it refers to the extent to which the learner is challenged to use his or her mental abilities while learning.(Watkins,

C. 2007) how much they are prepared to stay inside the classroom to learn their mental activity refers on their feelings. If they were interested to learn and staying attentively inside the classroom they will be perfect learner they can capture any things what teacher was using. They can express their feeling and thought without any hesitation it depends on their mentality.

Ways of learning in EG

Different learners have several ways of learning some are introvert and some are extrovert for their extra types of habit we have to keep the further activities to develop their skill as the way they want. The purpose to make the learner active is to engage them in learning by using different methods.

Priorities approaches such as: group/pair work; drama/role-play; storytelling and drawing (Cooper and Macintyre, 1993). According to them we can use these types of techniques to make them engage in learning they can communicate, motivate, and encourage in learning. Most of the students are fond of extra activities which is helpful for them to learn. They can concentrate themselves in reading through using different approaches which was of their interests. Teacher should be facilitator for the learners though they are fully dependent on the teacher they cannot be participant in the different approaches of learning.

Motivational learning in EG

Motivation has an affective factor that can help the students to increase some energy to concentrate them in learning and to emerge in particular criteria and moving them in same way. Through their activities of participating in classroom, pair work, discussion, individual presentation and interacting with the teacher can give the perfect result. Different learners have their own way to being motivated not only the presentation of the teacher refers but the environmental factor also has the role to make them motivated. When we talk about how the environment can enhance a learner's motivation to learn particular things or behave in particular ways, we are talking about situated motivation (Paris & Turner, 1994; Rueda & Moll, 1994)

Loud Reading

In the past the way of reading is different teacher used the method of teaching to make them the curious listener what they are talking about. While saying them about the story characters, places, and moral clearly which can help them to be successful readers. Learners can learn and be motivated through the style of the reader's act of reading. Act and style of reading plays a vital role to exterior them in reading. Developing them into the strategies and to engage them in reading the materials has initial role. To make them curious and concentrating them in reading we have to allow them to talk inside the classroom. For the purpose we have to tolerate them to talk about the life experiences, universal concept and a story which they have heard in their own life. These activities can help them to talk fluently and develop their reading habit.

Reading aloud is the foundation for literacy development. It is the single most important activity for reading success (Bredenkamp, Copple, & Neuman, 2000). Listening to the others can develop the way of understanding. Through listening they can focus ideas, methods, and way of talking fluently.

Pair Reading

Reading in pair is helpful for those types of readers who are not confident in reading individually. It is the simple way of learning but verify effective technique for helping struggling readers. Goal of the lesson is to make them confident and develop their reading habit. It has many ways if we follow the way we can be a perfect facilitators for the learners pair reading can help the students who are below year- level expectations. Time situation and environment should be confirmed for the readers. Two speakers read and the tutor tries to consult their sentences in the short form which will be easy for them to repeat. The individual task can help tutor to provide feedback and build the confident of learners. Pair reading produces the tutors about how to support the readers and how to make them success. Praising the learners is the most useful factor for the students which help them to be motivated. Teacher also have to be active in listening skill it helps to evaluate the way of readers whether they are pronouncing correctly or not.

Share Reading

Reading and writing is the fundamental of human being so it right for the children to know about the reading. It becomes responsibility for the teachers to make them perfect and to present them as a better and perfect learner. The reader brings motivation to the reading experience in the form of purpose, interests, and self-regulatory skills (Roskos, K Strickland, D haase, J malik, S. 2009) way of teaching helps to encourage and motivate them. Principal is necessary while teaching to follow the instruction.

Methodology

The method of research follows the interpretive paradigm that comes under the FGD, observation and interview. Interview is another helpful process which helps us to be clear about the subject matter. In this research I will collect the grade teachers of different schools and I will ask them the sufficient questions to be clear. How they are teaching their students? What difficulties and problem they were facing while teaching? What types of process they were following to make the classroom active? Interviews help me to find out the problem by interacting with them face-to-face. After the interview it helps us to make the good conclusion about the teaching, learning. I don't want to use telephone and any other technical property in interview because it may not be satisfactory as face to face interaction. Another tool of my data was observation. Cohen et al. (2000) said, "Observation data are attractive as they afford the opportunity to gather live data live situation" (p.350). Through the classroom observation we can find out the live problem,

effect, and many other issues. I was involved in the observation for the purpose and I gave them different task to apply inside the classroom. After using the activities they can bring different to the students and these activities can bring fruitful result for them. Outdoor and indoor observation has different aspect but I will involve in indoor observation. That will be helpful for me to bring live find out result and to give feedback, ideas and techniques for the teachers. It helps to collect the different views of the peoples thought and what was their point of view. It becomes popular method to know the information about the user, non user, and potential trait users. It helps the people to make the fact decision through the process I will make two groups of students inside the classroom and I will collect all the students and then I will ask some questions for them about their feelings while they were inside the classroom. Through these types of process we can give them good example of teaching which can helps the teacher to use the method. I will collect all the teachers and make a group and then ask them what they find out after using the method it will be the way of discussion. After listening all It helps to make a discussion on the topic and also helps to bring the fruitful idea after that.

Result and Discussions

In this research I have talked about the research methodology and discussed the different philosophical consideration. First I find out the problem and then I used qualitative questionnaire for the research and then I discussed about the research design and methodology of my study. I make a conceptual framework about the literature review and then I collect data from the field i involve participants and myself to make the research affective. FGD, interview and observation was kept in the research; finally, I represent data collection and analysis and interpretation procedures for the study.

Conclusion

This research concludes on how the issue arises and how the researcher took an action for the research. For the research interpretive paradigm is used and it relates the real field visit, observation and interview. The research aims to explore the agendas of making Early Grade Classrooms active and how to participate students in learning. Thus the research focused more on the reading habit of early grade students in learning to make them forward and to establish their habit in active learning. After the use of qualitative questionnaire the finding comes from the real interaction with the teachers who are related in the teaching field. Observation, interview will help those teachers who are in dilemma about how to use the techniques and how can we focus ourselves in the field of teaching. Revision activities, teaching method, habit of teacher, aggressive teaching behavior, and specific learning method play the crucial role in imparting knowledge to the learners.

References

Watkins, C. Carnell, E.& Lodge, C.(2007).Effective Learning in Classrooms. London: SAGE

Publication

Audi, R. (2003). A contemporary introduction to the theory: british library cataloging in publication data.

lawson, T. (december 06 2004). Sidgwick Avenue: Cambridge CB3 9DD.

Cohel, L., Manion, L., & Morrison, K.(2000). Research methods in education, London: Rutledge Flamer:

Thapa, K.B.(2008). Active learning in language classroom: unpublished.

Lowson, Tony.(2004b) "Ontology and the study of Gender", mimeo: Cambridge.

Burr, V.(1995), An introduction to social constructionism, London: Routledge

मधेसतिर कथामा नारीवाद

■ सञ्जय खतिवडा, उपप्राध्यापक, खुला विश्वविद्यालय

लेखसार

जीवनलाई नारीको केन्द्रीयतामा गरिने चिन्तन नारीवाद हो । नारीहरू सम्बन्धित रहेका हरेक सामाजिक सांस्कृतिक आदि सन्दर्भसँग नारीवादको सम्बन्ध रहेको हुन्छ । सन् १९६० को दशकतिर आरम्भ भएको उत्तरआधुनिकतावादी मान्यताअन्तर्गतका विविध सिद्धान्तहरूमध्ये नारीवाद एक हो । उत्तरआधुनिकतावादी मान्यताले इतिहासमा भएका पुराना मूल्य र मान्यताको विरोध गर्दछ भने त्यसैको एउटा पक्षमा रहेको नारीवादले पुराना मूल्य र मान्यताको नै अनुसरण गरी इतिहासबाट नै एउटा पाठको निर्माण गर्दछ । परम्परामा भएका पितृसत्तात्मक दमन र शोषणको विरुद्ध वैचारिक दर्शन र सुसङ्गठित आन्दोलनका रूपमा हरेक नारीको वास्तविक अस्तित्व तथा पहिचानमा जोड दिने तथा उसका अनुभव, क्रियाकलाप एवम् गतिविधिहरूलाई विशेष महत्व प्रदान गर्ने सिद्धान्तका रूपमा नारीवाद स्थापित भएको छ ।

कथाकार विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाको मधेसतिर कथाको विश्लेषण विभिन्न सन्दर्भमा भएको देखिए पनि नारीवादी चिन्तनका आधारमा सम्बन्धित भएर यस कथाको अध्ययन भएको पाइँदैन । यसर्थ प्रस्तुत लेखमा यस कथालाई नारीवादी चिन्तनका सुधारवादी र मनोवैज्ञानिक कोणबाट विश्लेषण गरिएको छ । कथाकार विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाद्वारा रचित मधेसतिर नारी समस्यामा आधारित कथा हो । उनले मानव जीवनका विभिन्न पक्षहरूलाई प्रस्तुत गर्न कथाका पात्रको मनोजगतको विविध पक्ष र स्थितिलाई प्रमुख आधार बनाउँदै कथाको रचना गरेका छन् । प्रस्तुत कथामा विधवा नारीका मनमा रहेका विविध इच्छा र आकाङ्क्षाहरूलाई चित्रण गरिएको छ । फ्रायडीय मनोवैज्ञानिक धारामा केन्द्रित भई रचना गरिएको प्रस्तुत कथामा नारीलाई परेको पीडा तथा समस्यालाई देखाइएको छ । विधवा नारीका रूपमा प्रस्तुत भएकी पात्रका माध्यमबाट पितृसत्तात्मक समाजमा विधवालाई हेर्ने दृष्टिकोण र गर्ने व्यवहारलाई परिवर्तन गर्नतर्फ यो कथा उन्मुख भएको छ । विवाह भएको केही समयमा विधवा हुन पुगेकी नारी पात्रको मनमा रहेका दमित इच्छा आकाङ्क्षाहरू तथा त्यसबाट उसमा आइपरेका मानसिक परिस्थितिको वर्णन कथामा रहेको छ । अतः कोइरालाद्वारा रचित प्रस्तुत कथालाई नारीप्रति समाजले गर्ने व्यवहारलाई सुधार गर्ने र विधवा नारीमा उत्पन्न हुने मनोविज्ञान प्रस्तुत गरिएको नारीकेन्द्री कथा हो ।

मुख्य शब्दावली

नारीवाद, उदार नारीवाद, मनोविश्लेषणत्मक नारीवाद

विषय परिचय

विश्वेश्वरप्रसाद कोइराला (जीवनकाल १९७१-२०३९) द्वारा लिखित मधेसतिर मनोविश्लेषणात्मक कथा हो । प्रस्तुत कथामा नारी मनको यथार्थपरक ढङ्गले विश्लेषण गरिएको छ । नेपाली साहित्यको आख्यान क्षेत्रमा कोइरालाको महत्वपूर्ण योगदान रहेको छ । उनलाई कथाकारका रूपमा परिचित गराउने कृतिहरू दोषी चस्मा (२००६) र श्वेतभैरवी (२०३९) हुन् । उनले आफ्ना कथामा रहेका पात्रका मनका विभिन्न समस्यालाई केलाउने काम गरेका छन् । फ्रायडको मनोवैज्ञानिक दृष्टिकोणलाई केन्द्रमा राखेर कथा रचना गर्ने कोइरालाको नेपाली मनोवैज्ञानिक कथा क्षेत्रको विकास र विस्तारमा महत्वपूर्ण भूमिका रहेको छ । उनका प्रायः कथाहरूमा नारीले समाजमा भोग्नु परेका समस्या र तिनले ल्याउने जटिलता तथा संवेगहरूको विश्लेषण पाइन्छ । समाजका सदस्यहरूले भोग्नु परेका समस्या र पीडालाई कथाको पात्रको मानसिक दृष्टिकोणबाट व्याख्या विश्लेषण गर्ने हुनाले कोइराला सिद्धहस्त मनोवैज्ञानिक कथाकार हुन् । यसका साथै सामाजिक र राजनैतिक समस्याका बारेमा पनि कथाहरू रचना गरेका छन् ।

मधेसतिर उमेर, यौवन र रूप छँदै विधवा भएकी नारी भित्र रहेको लोम्ने प्रतिको आकर्षण र आशक्ति तथा सन्तान प्राप्तिको इच्छाले युक्त नारीको कथा हो । आफ्नो जवान उमेरमा नै विधवा हुन पुगेकी नारीमा रहेको अतृप्त काम वासना र घरजमको चाहनाको प्रस्तुति यस कथामा रहेको छ । विवाह भएको केही समयमा नै लोम्नेको मृत्युका कारण फुङ्ग उडेको शिर र शरीर लिएर समाजमा बाँच्नु पर्ने नारीको बाध्यात्मक अवस्थाको चित्रण कथामा पाइन्छ । पितृसत्तात्मक समाजमा लोम्नेको मृत्युपछि महिलाले विवाह नगरी मरेको लोम्नेलाई अस्तित्व मानेर बाँच्नु पर्ने सांस्कृतिक संरचना र त्यसका कारण निर्माण भएको विशिष्ट परिस्थितिको चित्रण कथामा रहेको छ ।

नारी जीवनका बारेमा नारी हितकै कोणबाट नारीकै केन्द्रीयतामा गरिने चिन्तन नै नारीवाद हो । नारीहरू सम्बन्धित रहेका हरेक सामाजिक सांस्कृतिक आदि सन्दर्भसँग नारीवादको सम्बन्ध रहेको हुन्छ । सन् १९६० को दशकतिर आरम्भ भएको उत्तरआधुनिकतावादी मान्यता अन्तर्गतका विविध सिद्धान्तहरूमध्ये नारीवाद पनि एक हो । उत्तरआधुनिकतावादी मान्यताले इतिहासमा भएका पुराना मूल्य र मान्यताको विरोध गर्दछ भने त्यसैको एउटा पक्षमा रहेको नारीवादले पुराना मूल्य र मान्यताको नै अनुसरण गरी इतिहासबाट नै एउटा पाठको निर्माण गर्दछ । परम्परामा भएका पितृसत्तात्मक दमन र शोषणको विरुद्ध वैचारिक दर्शन र सुसङ्गठित आन्दोलनका रूपमा हरेक नारीको वास्तविक अस्तित्व तथा पहिचानमा जोड दिने तथा उसका अनुभव, क्रियाकलाप एवम् गतिविधिहरूलाई विशेष महत्व प्रदान गर्ने सिद्धान्तका रूपमा नारीवाद स्थापित भएको छ । कथाकार कोइरालाको कथाको विश्लेषण विभिन्न सन्दर्भमा भएको देखिए पनि नारीवादी चिन्तनका आधारमा सम्बन्धित भएर यस कथाको अध्ययन भएको पाइदैन । यसर्थ प्रस्तुत लेखमा यस कथालाई नारीवादी चिन्तनका सुधारवादी र मनोवैज्ञानिक कोणबाट विश्लेषण गरिएको छ ।

समस्या कथन

कथाकार विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाद्वारा रचित मधेसतिर नारी समस्यामा केन्द्रित कथा हो । प्रस्तुत कथामा विधवा नारी पात्रले भोग्नु परेका पीडादायक अवस्था र त्यसबाट मुक्त हुनका लागि गरिएको नारी सङ्घर्षलाई देखाइएको छ । प्रस्तुत कथाको विश्लेषण विभिन्न कोणबाट गर्न सकिने भए पनि यहाँ नारीवादका सुधार र मनोवैज्ञानिक

पक्षबाट कसरी विश्लेषण गर्न सकिन्छ भन्ने कुरालाई मूल समस्याका रूपमा प्रस्तुत गर्दै निम्नलिखित प्रश्नहरू निर्माण गरिएको छ :

- (क) मधेसतिर कथामा सुधार नारीवादको अवस्था कस्तो रहेको छ ?
- (ख) मधेसतिर कथामा मनोविश्लेषणात्मक नारीवाद कसरी प्रस्तुत भएको छ ?

उद्देश्य कथन

विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाद्वारा रचित मधेसतिर नारीवादी चिन्तनको अध्ययन गर्नु प्रस्तुत लेखको मुख्य उद्देश्य रहेको छ । समस्या कथन शीर्षकमा राखिएका शोधप्रश्नहरूमा आधारित जिज्ञासाहरूको प्राज्ञिक ढङ्गबाट समाधान गर्नु नै यस लेखको उद्देश्य रहेको छ । समस्याका आधारमा लेखका उद्देश्यहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

- (क) मधेसतिर कथामा रहेको सुधार नारीवादको अवस्था पहिचान गर्नु ,
- (ख) मधेसतिर कथामा रहेको मनोविश्लेषणात्मक नारीवादको विश्लेषण गर्नु ।

अध्ययन विधि

अध्ययन विधि अन्तर्गत सामग्री सङ्कलन गर्ने र सङ्कलित सामग्रीको विश्लेषण गर्ने विधि पर्दछन् । नारीवादको सैद्धान्तिक अवधारणाका आधारमा अध्ययन तथा विश्लेषण गरिने प्रस्तुत लेखमा कोइरालाको मधेसतिर कथामा रहेको आख्यानको अध्ययन विश्लेषणका लागि निम्नलिखित विधिको अवलम्बन गरिएको छ :

सामग्री सङ्कलन विधि

प्रस्तुत लेखमा नारीवादी मान्यताका आधारमा विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाद्वारा रचित मधेसतिर कथाको अध्ययन विश्लेषण गरिने हुनाले यससँग सम्बन्धित प्रकाशित र अप्रकाशित सामग्रीहरूको अध्ययन गरिएको छ । यस मान्यतासँग सम्बन्धित सामग्रीहरूको सङ्कलन प्रकाशित विभिन्न पुस्तक तथा लेखहरूबाट गरिएको छ । यसर्थ प्रस्तुत अध्ययनमा सामग्री सङ्कलन गर्न पुस्तकालयीय कार्यको अवलम्बन गरिएको छ ।

सामग्री विश्लेषण विधि

प्रस्तुत लेखमा नारीवादी मान्यतालाई सामग्री विश्लेषणको मुख्य आधार मानिएको छ । नारीवाद भित्र पनि विभिन्न मतहरू छन्, जसमध्ये यहाँ सुधारवादी नारीवाद र मनोवैज्ञानिक नारीवादी सिद्धान्तलाई आधार मानेर प्रस्तुत मधेसतिर कथाको विश्लेषण गरिएको छ । तसर्थ प्रस्तुत लेखमा निगमनात्मक विधिको अवलम्बन गरी सामग्री विश्लेषण गरिएको छ ।

सैद्धान्तिक पर्याधार

यस शीर्षकमा रहेर नारीवाद तथा त्यसभित्रको उदार नारीवाद र मनोविश्लेषणात्मक नारीवादको सैद्धान्तिक चर्चा गरिएको छ ।

नारीवाद

नारीवाद नारीमाथि हुने सामाजिक, आर्थिक, राजनैतिक तथा वैचारिक शोषणका विरुद्ध आन्दोलनका रूपमा स्थापित भएको चिन्तन हो । नारीवादको प्रारम्भ सन् १९६० को दशकतिर युरोप र अमेरिकाबाट नारी स्वतन्त्रता सम्बन्धी राजनैतिक र वैचारिक आन्दोलनका रूपमा भएको देखिन्छ । समालोचनाका क्षेत्रमा भने नारीवाद सन् १९७० को दशकमा देखा परेको हो । नारीवाद र नारीवादी साहित्यिक समालोचनाले के छ भन्दा पनि के छैनका कोणबाट कुनै पनि कुराको विश्लेषण गर्दछ (त्रिपाठी, २०६९, पृ. ६९) । नारीवादले समाजमा चीरकालदेखि प्रबल रहेको लिङ्गकेन्द्री पुरुष विचारधाराका साथै पितृसत्तात्मक धारणा र साहित्यको पुरुषपरक व्याख्या प्रति प्रश्नचिह्न खडा गर्दै पुरुषद्वारा निर्धारित नारीको स्थान तथा परम्परित मूल्य र स्वरूपको विरोध गर्दछ । पुरुषद्वारा स्थापित नारीसम्बन्धी समस्त धारणा, दृष्टिकोण, पूर्वाग्रह, मान्यता, कल्पना र साहित्यमा नारीको स्थिर चरित्रचित्रण आदिलाई नकार्दै यसले नारीको वास्तविक अस्तित्व तथा पहिचान कायम गर्नेतर्फ पाइला चालेको छ (शर्मा र लुइटेल्, २०६३, पृ. ३७१) । नारीलाई दोस्रो दर्जाको नागरिक मान्ने परम्परागत आचरणको चित्रणमा केन्द्रित फ्रान्सेली नारी लेखक साइमन द बुभाको द सेकेण्ड सेक्स (सन् १९४९) लाई नारीवादी लेखन तथा आन्दोलनको प्रमुख कृतिका रूपमा मानिन्छ । यो कृतिको प्रकाशनपछि नारीवादले स्पष्ट सैद्धान्तिक आधार प्राप्त गरेको हो । यस आन्दोलनको विधिवत प्रारम्भ भने सन् १९७० को दशकको अन्त्यदेखि वा नारीवादको घोषणापत्र मानिने अमेरिकी लेखक केट मिलेटको सन् १९६९ मा सेक्सुअल पोलिटिक्स प्रकाशनपछि भएको हो ।

नारीवाद पुरुष पक्षपातको विरुद्धको चुनौती हो । हरेक सामाजिक सन्दर्भमा पुरुष पहिलो हैसियतमा बसेको छ र महिलालाई किनारमा पुऱ्याएको छ वा महिला वर्ग हरेक सन्दर्भमा सीमान्तकृत रहेका छन् । हरेक सन्दर्भको मूल धारमा पुरुष बसेको हुन्छ । हरेक सन्दर्भको मूलधार माथिको पुरुषको एकलौटी आधिपत्यका विरुद्ध महिलाहरू कृयाशील हुँदा नारीवादको जन्म भएको देखिन्छ (त्रिपाठी, २०६९ : ६५-६६) । नारीवाद राजनैतिक समतामूलक विचार बोकेको साहित्यिक आन्दोलन हो । यो लैङ्गिक विभेदक दृष्टिले हेर्दा आधाभन्दा बढी नारीहरूको साहित्यिक स्वतन्त्रताको सङ्घर्ष गर्ने र परम्परालाई नारीका कोणबाट नवीकरण गर्ने अध्ययनको थालनी हो । नारी जातिका तर्फबाट साहित्यलाई बुझ्ने र बुझाउने तथा नारीलाई सामाजिक, सांस्कृतिक, धार्मिक, बौद्धिक आदि विषयमा मुक्त र आत्मनिर्भर बनाई पुरुष एकाधिकारको भञ्जन गर्ने आन्दोलन नै नारीवाद हो । नारी रचनाको खोजमेल तथा पृष्ठभागमा रहेकाहरूको सामयिक व्याख्याले पनि नारीवादी समालोचनालाई चौडा बाटो प्रदान गर्ने कुरा आफ्नो ठाँउमा छँदै छ साथै हाम्रो दृष्टिकोणलाई केवल चर्किसकेको मक्कीसकेको थोत्रो चस्माबाट हटाएर नवीन आभातिर लैजानु पर्ने कुराको यथार्थ क्षण पनि नारीवादले गरेको छ (एटम, २०६१, पृ. १५७) । नारीवादी समालोचनाले स्वयम् नारीहरू जीवनबारे के अनुभव गर्छन्, के सोच्छन् र के क्रिया गर्छन् भन्ने गतिविधिलाई विशेष महत्व दिन्छ । नारीकेन्द्री परिप्रेक्षबाट नारी हकहित र समानताको पक्षधरतालाई नारीवाद भनिन्छ । अतः पितृसत्ताको शासन, शोषण र दबदबाको विरुद्ध नारीलाई उभ्याएर उसलाई स्वतन्त्र मनुष्यका रूपमा स्थापित गर्नु नारीवादी चिन्तनको प्रमुख कार्य हो ।

उदार नारीवाद

नारीवादका विभिन्न धाराहरूमध्ये उदार नारीवाद पनि एक हो । यसलाई सुधार नारीवादका नामले पनि चिनिन्छ । यसले समाजमा विद्यमान महिलाहरूको अवस्थाको व्याख्या गर्दछ । नारीवादी अध्ययनको परम्परा नभएको

बेलामा पहिलो खुड्कलोको रूपमा आरम्भ भएको वाद उदार नारीवाद हो । लैङ्गिक र वर्गीयताका कारणले नारी कसरी आर्थिक, सामाजिक अधिकारबाट बञ्चित भएका छन् भन्ने कुराको बारेमा सुधार नारीवादले विशेष जोड दिएर अध्ययन गरेको पाइन्छ । नारीलाई समाजमा सापेक्षित रूपमा अघि बढ्न बाधा पुऱ्याउने कार्य स्वयम् परिवार वा गृहस्थीले नै गर्दछ भन्ने मान्यता राख्दै यस्ता विचारको प्रतिरोधमा नारीले सार्वजनिक क्षेत्रमा आफ्नो मुख्य ध्यान केन्द्रित गर्दै समाज सुधारको लागि चेतना फैलाउन उदार नारीवादको स्थापना भएको पाइन्छ । उदार नारीवादले व्यक्तिगत स्वतन्त्रता र सार्वभौमिकता माथि गहन चासो राख्दछ । उदार नारीवादले नारीहरूको सामाजिक बन्धनबाट मुक्ति चाहन्छ । सामाजिक बन्धन अन्तर्गत पनि राज्य वा सरकार तथा सामाजिक सांस्कृतिक दुराग्रहयुक्त बन्धनबाट खोजिने मुक्ति उदार नारीवादको केन्द्रविन्दु हो (त्रिपाठी, २०६९ पृ. ७४)। उदार नारीवादले समाजमा रहेका मूल्य मान्यता, हक अधिकार जस्ता कुराहरूमा महिला र पुरुष बिचको समानताको आग्रह गर्दछ । तसर्थ उदार नारीवादले समाजमा नारीले पुरुष सरह काम गर्न सक्ने हुनाले समाजबाट पुरुषले जे जस्तो अधिकार प्राप्त गर्दछ महिलाले पनि सोही बमोजिमको अधिकार पाउनु पर्दछ भन्ने धारणा राख्दछ । सुधार नारीवादले समाजको क्रान्तिकारी परिवर्तनलाई नभएर क्रमशः सुधारमा विश्वास राख्दछ । नाउमी उल्फले 'शक्ति नारीवाद'को अवधारणा अघि सारेकी छिन्, जसले वर्तमान समाजमा प्राप्त भएका विविध सफलतालाई महत्व दिएको छ । उदार नारीवाद पुरुषसँगै सहकार्य गरेर समाजबाट प्राप्त हुने अवसरहरू हासिल गर्न चाहन्छ । उनीहरू त्यही चाहन्छन् जे पुरुषले प्राप्त गरेको छ । यसको यही दृष्टिकोणलाई लिएर अरू प्रकारका नारीवादीहरू साथै नारीवादका विरोधीहरूले पुलिङ्को इर्ष्या गरेको भन्ने आरोप पनि लगाएका छन् (त्रिपाठी, २०६९ पृ. ७५) । उदार नारीवादले १८औं शताब्दीको उत्तरार्धदेखि हालसम्म महिलाहरूलाई सामाजिक सहभागिता र सार्वजनिक जीवन दिन हिचकिचाएको कुरालाई विशेष रूपमा उठाएको छ ।

मनोविश्लेषणात्मक नारीवाद

मनोविश्लेषणात्मक नारीवादको प्रारम्भ सन् १९८० को दशकतिरबाट भएको हो । मनोविश्लेषणात्मक नारीवाद उदार नारीवाद भन्दा भिन्न दृष्टिकोणबाट अघि बढेको छ । यस मान्यतामा फ्रायड र लकानको चिन्तनका सन्दर्भबाट नारीवादको मनोविश्लेषणात्मक ढङ्गमा अध्ययन गरिन्छ । नारीहरू महिला र आमा भन्ने सन्दर्भमा कारण खोज्ने फ्रायडका विचारलाई यस मान्यताले बहसको केन्द्रबिन्दु बनाउछ । यिनीहरू आमाको प्राथमिक प्रभावमाथि विशेष जोड दिँदै महिलाको मनोवैज्ञानिक र सांस्कृतिक प्रभाव एवम् सामाजिक सन्दर्भलाई दमित रूपमा नभएर सक्रिय र सकारात्मक रूपमा प्रस्तुत गर्दछन् (त्रिपाठी, २०६९, पृ ११४) । खासगरी उत्तर लकानेलीहरू फ्रायडेली नारीवादजस्तो पुरुष प्रभुत्वलाई अस्वीकार गर्दै मान्छेको 'आफू' र 'संस्कृति'ले निकटताको परित्याग अरूसँगको विच्छेद र आमाको अस्वीकार जस्ता कुरामा नै पूर्णता पाउँछन् भन्ने लकानको विचारलाई पनि शङ्काको दृष्टिले हेर्छन् (त्रिपाठी, २०६९ पृ. ११९) । पुरुष प्रभुत्वको विरोध तथा स्व र संस्कृतिको सान्निध्यप्रति विश्वास गर्दै मातृनिकटताका सन्दर्भमा मनोविश्लेषणात्मक नारीवाद आधारित रहेको छ ।

नारीवादी कोणबाट मधेसतिर कथाको विश्लेषण

मधेसतिर नारी समस्यामा केन्द्रित भएर लेखिएको कथा हो । प्रस्तुत कथामा बिहा भएको केही समयमा नै विधवा हुन पुगेकी नारीको पारिवारिक मोहका साथै पुनः विवाह गरी सन्तान प्राप्ति प्रतिको मोह चित्रण भएको छ । यस कथामा आफूलाई परेको समस्याको समाधान गर्न विधवा नारी उद्धत रहेकी र नारी विधवा भए पनि पुनः घरजम

गरेर बस्नका लागि इच्छुक रहेको कुरालाई उसको मनोवैज्ञानिक विश्लेषणबाट अभिव्यक्त गरिएको छ । प्रस्तुत अध्ययन पत्रमा नारीवादको सुधारवादी र मनोवैज्ञानिक कोणबाट कथाको विश्लेषण गरिएको छ ।

उदार वा सुधार नारीवादी कोणबाट विश्लेषण

विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाद्वारा लिखित मधेसतिर विधवा नारीमा परेको समस्यालाई समाधान गर्ने दिशातर्फ उन्मुख सुधार नारीवादी कथा हो । प्रस्तुत कथामा मुख्य पात्रका रूपमा रहेकी विधवाको जीवनमा घटेका घटनाहरूलाई केन्द्र बनाइएको छ । विधवा पत्रले विवाह गरेको केही समयमा नै पतिलाई गुमाउनु परेका कारण उसका मनमा विक्षिपतिको अवस्था आएको छ । घरमा भएका अन्य सदस्यहरू सासु ससुरा तथा देवरले उसलाई नराम्रो व्यवहार गरेपछि उसमा मानसिक पीडाको अवस्था देखा परेको छ । उसको व्यवहारद्वारा समाजमा परम्परादेखि चलिआएको संस्कृतिलाई बदल्न खोजेको देखिन्छ । पितृसत्तात्मक नेपाली समाजमा महिलाले पुरुषको अधिनमा बस्नुपर्ने बाध्यात्मक अवस्था रहेको छ । लोभको मृत्युपछि उसकी स्वास्नीले रातो कपडा, सिन्दुर पोते, चुरा, धागो, लगाउन नपाउने मान्यता चलिरहेको छ । महिलाले आफ्नो पतिको मृत्युपश्चात् सेतो कपडा लगाएर जीवनभर मरेको पतिका नाममा विवाह नगरी फुङ्गा शरीर लिएर बस्नुपर्ने परम्परा रहेको छ तर यस कथाकी पात्र विधवाले त्यसमा सुधार गर्नका लागि केही मात्रामा भए पनि कदम चालेकी देखिन्छ, जसलाई निम्न अनुसारका सक्ष्यहरूका आधारमा विश्लेषण गर्न सकिन्छ :

साक्ष्य १ : “मधेसतिर हिंडेकी, पोइ छैनन् । सासु ससुराले फुटेको आखाँले हेर्दैनन् । देवर रूखो माया गथर्यो तर पोइ नभएको घरमा टिक्न सकिन्न ।” (पृ. ९२)

प्रस्तुत साक्ष्यबाट पतिको मृत्युपश्चात् घरका सदस्यहरूले विधवालाई राम्रो व्यवहार नगरेको प्रस्ट हुन्छ । नेपाली पितृसत्तात्मक समाजमा विधवाले कसैसँग राम्ररी हाँस, बोल्न नहुने मान्यता रहेको छ । विधवालाई घरका सदस्यहरूले राम्रो व्यवहार नगर्ने भएकाले उसले परम्परामा सुधार ल्याउन वा क्रमशः परिवर्तन ल्याउनका लागि विद्रोह गर्ने प्रयास गरेकी छे र त्यस किसिमको व्यवहार हुने घरमा सधैँभरि सहेर बसिरहनु भन्दा त्यस्तो घरलाई सदाका लागि छोडेर नयाँ संसारको खोजीमा हिंडेकी देखाएर पितृसत्तात्मक समाजमा विधवा नारीलाई हेर्ने दृष्टिकोणमा परिवर्तन ल्याउन खोजेकी छे ।

साक्ष्य २ : “मेरो त मधेसमा गएर राम्ररी घरबार गरेर बस्ने इच्छा छ । सानो खेतबारी गन्यो । वहाँ खेती गर्न सजिलो छ रे । जग्गा पनि त्यसै पाइन्छ रे । यहाँ सासु ससुराका कचकचले अड्कनै सकिएन । फेरि पोइ मरेको ठाँउमा त्यसै उच्चाट लागेर आउने ।” (पृ. ९३)

उल्लिखित साक्ष्यबाट विधवाले श्रीमान्को मृत्युपश्चात् घरमा बस्न चाहे पनि त्यहाँ विभिन्न समस्याहरू आइपरेका छन् । खेतबारीमा काम गर्न पनि पहाडमा भन्दा तराइमा सहज हुने र आफू जीवनभर त्यतिकै विधवा जीवन बिताउन नसक्ने सम्भेर बरू त्यस ठाउँलाई नै छोडेर गई अर्को स्थानमा आफूलाई स्थापित गराउने र नयाँ घरबार बसाउने इच्छा व्यक्त गर्दै विधवा समाजमा चलिरहेको परम्परा/मान्यतालाई परिमार्जन गर्नेतर्फ अभिमुख भएकी छे । विधवामा पितृसत्तात्मक संस्कार र संस्कृतिप्रति सुधार तथा परिमार्जन गर्ने भावना रहेको छ । उसले कुनै पनि नारीले मृत्यु भइसकेका पतिको नाममा सेतो कपडा लगाएर घर परिवारका सदस्यहरूको समेत नकारात्मक नजरमा जीवनभर बस्नु पर्ने संस्कारप्रति असहमति जनाउँदै समग्र महिलाको पक्षमा उदार भाव प्रकट गरेकी छे ।

उल्लिखित प्रतिनिधि साक्ष्यहरूका आधारमा मधेसतिर कथामा विधवाले समाजमा परम्परादेखि चलिआएको कुराहरूमा परिवर्तन ल्याउन प्रयास गरेको देखिन्छ जसलाई विधवा नारीले घरबाहिर जान नहुने परम्परा चलि रहेको समाजमा छोरा छोरी तथा नयाँ घरवारको चाहना गरी मृत पतिको घर छोडेर हिँडेको देखाइएबाट पनि पुष्टि हुन्छ ।

मनोविश्लेषणात्मक नारीवाद

विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाद्वारा रचित मधेसतिर कथा नारी मनोवैज्ञानिक विषयवस्तुमा आधारित छ । नारी मनमा रहेका दमित इच्छा आकाङ्खालाई यस कथामा कलात्मक रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । यस कथामा विधवा पात्रका मनमा रहेका इच्छा आकाङ्खालाई कथाकारले मनोविज्ञानको प्रयोग गरेर बाहिर ल्याएका छन् । विवाह गरेको केही समयमा नै श्रीमान्को मृत्यु भएको र त्यसबाट उसले आफ्ना मनमा रहेको घरबार तथा सन्तान प्राप्तिको चाहना जस्ता इच्छाहरू पुरा हुन नपाएको सन्दर्भ कथामा वर्णन गरिएको छ । उसमा आफ्नो श्रीमान्को मृत्युपश्चात् आफ्ना इच्छाहरू मनमा नै दमित पारेर राख्नु परेको, सासु ससुराले गरेको व्यवहारबाट उसको मनोविज्ञानमा परेको प्रभावलाई यस कथामा रहेको छ । यस बारेमा निम्न साक्ष्यहरू मार्फत प्रस्ट पारिएको छ :

साक्ष्य १ : “तिनले अन्नपूर्णा भैं भट्ट आफ्नो पोकोबाट चिउरा भिक्किन् र भाग लाउन थालिन् र सबैको चिउरामाथि थप थप चाकूका डल्ला राखिन् । सबैको आखाँमा अकास्मात् तेज आयो र सबैको हृदयमा विधवाप्रति महान आदरको भाव उत्पन्न भयो । गोरेलाई आफ्नू भागबाट चिउरा थपिदिदै भनिन्ँतिमी जवान छौ । तिमीलाई अरूलाई भन्दा बढ्ता भोक लाग्दो हो ।” (पृ.९१-९२)

प्रस्तुत प्रसङ्गबाट विधवाको पुरुषप्रतिको आकर्षणको विम्बको सङ्केत पाइन्छ । यसबाट उसको मानमा अव्यक्त रूपमा रहेको मनोविज्ञानको सूक्ष्म सङ्केत देखिन्छ । विधवा पात्रले सानै उमेरमा विवाह गर्नु पर्थ्यो र विवाह भएको केही समयमा नै उसको पतिको मृत्यु भयो । तत्पश्चात् उसले कुनै पनि पुरुषको माया प्राप्त गर्न नसकेकाले उसमा दमित रूपमा पुरुष प्रति आकर्षण रहेको कुरा यात्राको क्रममा भेटिएको गोरेलाई आफ्नो भागबाट केही कटाएर भए पनि थपिदिएको प्रसङ्गबाट देखिन्छ । उसले आफ्नो उमेरसँग केही भए पनि मिल्ने गोरेलाई अन्य पात्रभन्दा नजिकको मानेको देखाएर आफ्ना मनको दमित भावनालाई प्रस्ट पार्न खोजेकी छे । तसर्थ के भन्न सकिन्छ भने विधवा पात्रका मनमा पुरुषप्रतिको मोह रहेको र उक्त मोहलाई उसले आफ्ना क्रियाकलापबाट बाहिर प्रकट गरेकी छे ।

साक्ष्य २: “विधवाले भनिन्ँगोरे मेरो धेरै दिनदेखि आफ्नो घर बनाएर बस्ने इच्छा छ । पोइ चाउँ मरिदिए । आफ्नो इच्छा मुटुमै सुकेर जालाजस्तो भयो । म के छोराछोरी पाउन सकिन्नँ र ? खोइ मेरा छोराछोरी ? खोइ मेरो आफ्नो घर । खोइ मेरो आफ्नो मान्छे ?” (पृ.९४)

प्रस्तुत उद्धरणमा विधवाले आफ्नो पतिको मृत्युपश्चात् आफ्ना मनमा रहेका इच्छा चाहनाहरूलाई दमित रूपमा राख्न बाध्य रहेकी र थोरै ठाउँ पाउने बित्तिकै बाहिर ल्याएकी छे । तसर्थ उसमा छोराछोरीको इच्छा, पतिसहितको घरबार प्रतिको चाहना आन्तरिक रूपमा रहेको प्रस्ट हुन्छ जसलाई उसले आफ्नो मृत पतिको घरबार त्यागेर नयाँ स्थानमा गई उक्त इच्छा पुरा गर्न चाहेकी छे ।

उल्लिखित प्रतिनिधि साक्ष्यका आधारमा हेर्दा प्रस्तुत कथाकी मुख्य पात्र विधवाले आफ्ना मनका उतारचढावहरू गोरे लगायतका पात्रहरूसँग बोलेका विभिन्न संवादहरूमार्फत स्पष्ट भएको छ । यसर्थ प्रस्तुत कथामा विधवाका माध्यमबाट नारी मनोविश्लेषणलाई प्रस्तुत गरेको देखिन्छ ।

निष्कर्ष

कथाकार विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाद्वारा रचित मधेसतिर नारी समस्यामा आधारित कथा हो । उनले मानव जीवनका विभिन्न पक्षहरूलाई प्रस्तुत गर्न कथाका पात्रको मनोजगतको विविध पक्ष र स्थितिलाई प्रमुख आधार बनाउँदै कथाको रचना गरेका छन् । प्रस्तुत कथामा विधवा नारीका मनमा रहेका विविध इच्छा र आकाङ्क्षाहरूलाई चित्रण गरिएको छ । फ्रायडीय मनोवैज्ञानिक धारामा केन्द्रित भई रचना गरिएको प्रस्तुत कथामा नारीलाई परेको पीडा तथा समस्यालाई देखाइएको छ । विधवा नारीका रूपमा प्रस्तुत भएकी पात्रका माध्यमबाट पितृसत्तात्मक समाजमा विधवालाई हेर्ने दृष्टिकोण र गर्ने व्यवहारलाई परिवर्तन गर्नतर्फ यो कथा उन्मुख भएको छ । त्यसैगरी विवाह भएको केही समयमा नै विधवा हुन पुगेकी नारी पात्रको मनमा रहेका दमित इच्छा आकाङ्क्षाहरू तथा त्यसबाट उसमा आइपरेका मानसिक परिस्थितिको वर्णन कथामा रहेको छ । अतः कोइरालाद्वारा रचित प्रस्तुत कथालाई नारीप्रति समाजले गर्ने व्यवहारलाई सुधार गर्ने र विधवा नारीमा उत्पन्न हुने मनोविज्ञान प्रस्तुत गरिएको नारीकेन्द्री कथा हो ।

सन्दर्भसमग्री सूची

एटम, नेत्र (२०६१). समालोचनाको स्वरूप. साभा प्रकाशन ।

कोइराला, विश्वेश्वरप्रसाद (२०६७). दोषी चस्मा (आठौँ संस्क.). साभा प्रकाशन ।

त्रिपाठी, सुधा (२०६७). नारीवादको कठघरामा नेपाली साहित्य. साभा प्रकाशन ।

त्रिपाठी, सुधा (२०६८). पाश्चात्य नारीवाद र त्यसको स्वरूप राजेन्द्र सुवेदी र लक्ष्मणप्रसाद गौतम (सम्पा). रत्न बृहत नेपाली समालोचना सैद्धान्तिक खण्ड. रत्न पुस्तक भण्डार ।

त्रिपाठी, सुधा (२०६९). नारीवादी सौन्दर्य चिन्तन भृकुटी एकेडेमिक पब्लिकेशन ।

त्रिपाठी, सुधा (२०६९). नेपाली उपन्यासमा नारीवाद. भृकुटी एकेडेमिक पब्लिकेशन ।

लुइटेल, खगेन्द्रप्रसाद र मोहनराज शर्मा (२०६३). पूर्वीय र पाश्चात्य साहित्य सिद्धान्त (दोस्रो संस्क.). विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

CASH MANAGEMENT PRACTICE OF NEPAL AIRLINES CORPORATION: A CASE STUDY

■ Sanjaya Paudel, Lecturer, Chautara Multiple Campus, Paudelsanjaya1995@gmail.com

Abstract

Cash management is concerned with management of cash in such a way as to achieve the accepted objectives of the firm maximum profitability consistent with optimum liquidity of the firm. It is the management's ability to recognize cash problems before they arise to solve them, when they arise and having made solutions available to delegate someone to carry them out. The study aims to cash management practice can vary depending on organization and its specific goal. The study's purpose is to analyze the cash management practice through ratio analysis of NAC. The main purpose of this study is to determine current problems and find out the solution of this problems to enhance its scope in international sector and control its leakage. The study focusses on the various strategies and techniques employed by NAC to effectively manage its cash flow, optimize liquidity and enhance financial performance. To conduct this research both primary and secondary data were gathered. Primary data was collected through interviews with key personal involved in cash management at NAC, including financial manager and treasury staff. Secondary data was obtained from annual reports, financial statement, and relevant literature on cash management practice. The primary aim of the study is to examine the liquidity position of NAC. The various studies on the topic reviewed in the context of different public and private enterprises were presented. This study recommends that NAC should follow the definite policy regarding the amount of cash to hold each fiscal year ensuring the cash fluctuations are maintained at optimum level. The liquidity ratio which has been too low, should be maintain with standard level. NAC should make well defined rules and regulations in regard of revenue collection and if the of any category delays or denies, it should be charged penalty. In revenue collection any kind of pressure and biases should be strictly be undermined.

Introduction

Nepal is uniquely endowed with rich and diverse natural and cultural attraction due to its geographical locations in the Himalayas. Nowhere else in the earth is there such an incomparable cultural heritage nor such a rich environmental spectrum from the highest mountains to terai plains. Strategically located between two fastest growing countries of China and India, tourism in Nepal is a sector of comparative advantage that can be instrumental in spreading benefits and providing alternative economic opportunities to build peace prosperity for the people of new Nepal. The civil aviation service started in Nepal in 1953 with three old American -made DC-3 Dakotas belonging to an Indian company. After five years, Nepal established her own registered airline, Royal Nepal Airlines Corporation in July 1958 with one

DC-3. At the beginning, its service was limited to Indian cities like Patna, Calcutta and Delhi in the International Sector and to Simara, Pokhara and Biratnagar in the Domestic Sector. The facilities provided at that time were limited. As well as NAC has faced various research issues in cash management practice. one key is of concern is optimizing cash flow and liquidity management. it faces various issue like evaluation and implementation of effective cash forecasting model, for improved the position and performance.

Literature Review

Cash management is a critical aspect of financial management for organization across various industries. Effective cash management ensure efficient utilization of fund, Improved liquidity and minimize financial risk. this literature review aims to explore the cash management practice of Nepal airlines corporations. This chapter highlight upon the available literature on theoretical and empirical aspects of the related field. It is also a way to avoid duplication of the research work already conducted by the past researcher. For this several books, dissertation, report and article public in journals are reviewed. This chapter has been planned in the following manner. There are many thesis written on cash when browsed through computer record of thesis report presented earlier Tribhuvan University Central library. For instant working capital management, inventory management and profit planning are the topic which are some ways related to cash management.

Different technique of cash management.

Cash Budget – The cash budget shows the firms projected cash inflow and outflows over some specified period. It is the most significant device to plan for the control cash receipt and payment. It provides much more detail information concerning a firm's future cash flow.

Cash Planning – Cash planning can help anticipate future cash flow and needs of the firm and reduce the possibility of idle cash planning is a technique to plan for a control the use of cash.

Long term cash forecasting – Long term cash forecasting is prepaid to give an idle of the company financial requirement of distance future. Once a company has developed long term cash forecast, it can be used to evaluate the impact of say new product development on the firm's financial conditions three, five and more year in futures.

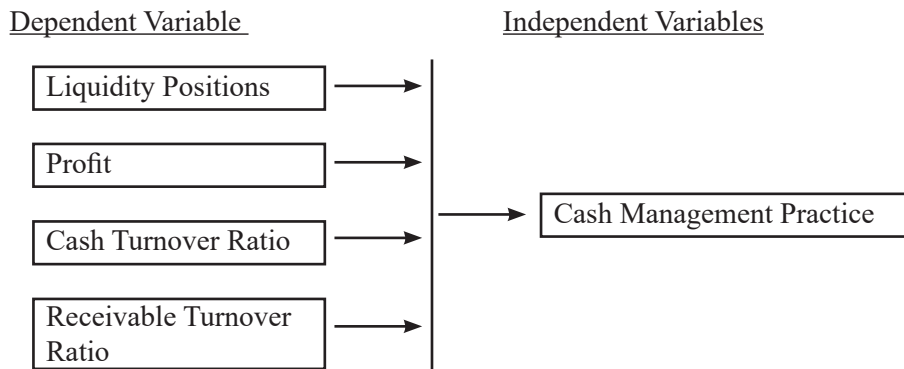
Short term cash forecasting- There are most two common use methods of short-term cash forecasting are as follows:

- i) Receipt and Disbursement Forecasting – The prime aim of receipts and disbursement forecast is to summarize these flows during the predetermined period.
- ii) Adjusted Net Income Method - This method of cash forecasting involves the tracing of working capital flows. Sometimes, it is also called the sources and used approach.

Conceptual Framework

A conceptual framework illustrates what you expect to find through your research. It defines the relevant variable for your study and maps out how they might relate to each other.

Figure

(Conceptual framework of cash management practices.)

Cash is the common purchasing power or medium of exchange. As such it forms the most important component of working capital. Not only that it largely upholds, under given conditions the quantum other ingredients of working capital viz. inventories & debtors that may be needed for a given scale and types of operations (Banarjee, 1985)

Purpose of the study

- To analyze the cash management practices through ratio analysis of NAC.
- To assess the liquidity position of NAC.
- To identify the profitability position of NAC.
- To examine the cash flow statement of NAC.
- To evaluate how quickly cash received from sales of NAC.

Research Methodology

The research methodology for studying the cash management practice helps to highlight and recommend the useful and meaningful points so that all concerned can achieve something from this study.

Research Design

This study is based on descriptive research design. This study mainly concerned with historical research generally to show the cash management of Nepal Airlines corporations. A well settled research design is necessary to fulfill the objective of the study. This study mainly concerned with historical research, to show the cash management of Nepal Airlines Corporations, past historical data is used i.e. Secondary data. This secondary data is collected from public sources like annual report balance sheet, newspaper, journal, internet, and other sources of NAC. The relevant and needed data has been collected from various publications such as annual report of Nepal Airlines Corporations.

Population and sample

The research topic is about cash management practice of public enterprises, all the manufacturing enterprises, commercial enterprises, financial enterprises, public enterprises engaged in social service, service enterprise and trading enterprise are included in the population of study and among all of them NAC is taken for research purpose. Due to unavailability of data from all sector, only service enterprise is chosen for study. So precisely saying Nepal Airlines Corporation is chosen for the study.

Sampling Design

A sample design is the framework or roadmap that serves as the basis for the selection of a survey sample and affects many other important aspects of a survey as well. The sample design provided the basic plan and methodology for selecting the sample. A sample design can be simple or complex. This study is based on simple non-random sampling. In this study, purposive sampling technique is used by using purposive sampling technique.

Research Framework

The research framework will be for implementing the step taken throughout the research. It is normally used as a guide for researchers so that they are more focused in the scope of their studies. A research framework provides an underlying structure or model to support our collective research efforts. It will be implementing the step taken throughout the research, following steps were there in research framework.

- i. Conceptual framework
- ii. Review of literature
- iii. Methodology of research
- iv. Analysis, Finding and Conclusion.

Method of Analysis

The following financial and statistical tools will have used for the analysis of the research study

A) Data Analysis Financial Tools

This study requires some financial and statistical tools to accomplish the objective of the study. Financial analysis tools are one of the most efficient ways that can be used for ensuring good profit from your way to maximize the profit from the investment made. These financial analysis tools are useful for deciphering both internal and external information related to a specific business organization.

a) Ratio Analysis

Ratio analysis is one of the strongest tools to measure the financial health of an organization. The following ratio will be used in this research:

i) Analysis of Cash Analysis Turnover

The cash turnover ratio explains how quickly the cash is received from the sales.

$$\text{Cash Turnover Ratio} = \left[\frac{\text{Sales}}{\text{Total Cash}} \right]$$

ii) Analysis of current ratio r current assets to current liabilities

It is the test of liquidity. It evaluates short term debt paying ability of the firm. It measures the availability of current assets for meeting current liabilities. The ideal current Ratio is 2:1; however, for a public enterprise the ratio tends to be little lower than 2:1 as these enterprise generals require very little current assets.

$$\text{Current Assets} = \left[\frac{\text{Current Assets}}{\text{Current Liabilities}} \right]$$

iii) Analysis of Quick ratio or Acid test Ratio

It measures the short-term liquidity of the firm. This ratio is superior to current ratio, for it exclude inventories from the net current assets and compared it with current liabilities.

$$\text{Quick Ratio} = \left[\frac{\text{Quick Assets}}{\text{Current Liabilities}} \right]$$

[Quick Assets = current Assets – Inventories]

iv) Receivable Turnover Ratio =

$$\frac{\text{Total sales}}{\text{Receivable}}$$

v) Cash and Bank Balance to Current Ratio=

$$\left[\frac{\text{Cash and bank balance}}{\text{Current assets}} \right]$$

vi) Cash and Bank Balance to Account Receivable

vii) Net Profit Ratio

viii) Return on Working Capital Ratio

Statistical Tools for data analysis

- a) The least square method and Straight-line method
- b) Karl Person’s Coefficient of Correlations
- c) Regression Analysis
- d) Diagrams

Result and Discussions

The basis objective of this study as stated in chapter one is to have true insight into cash management practice of Nepal Airlines Corporations. This is the section where the filtered data are presented and analyzed. In this chapter the relevant data and information necessary for the study are effective and precise as well as easily understandable, this chapter is categorized in three parts; presentation analysis and interpretation. Similarly, it is also noted that almost all result of analysis is of the secondary type. The Cash balance has a decreasing trend in NAC from the review of the five years' data. The cash Balance was maximum at 9731.48 Lakhs in F/Y 2074/75 and decreased to the level of 2286.15 lakhs in the F/Y 2072/73. However, the Liquidity Cannot be judged as negative Indicator as the policy of the corporation for maintain a certain limit of minimum cash balance has not been defined.

Further, if we closely observe the other Liquidity ratios such as Current Ratio and Quick (Acid Test Ratio), we find that there exists a negative indication in the ratios. Current Ratio was at 0.90 times in the Fiscal Year 2075/76 which was a minimum level. The standard quick ratio cannot be maintained by the company is 1:1. From the above analysis, it has been noted that the Standard Ratio of Current ratios could not be maintained by the company from Fiscal Year 2073/74 to 2076/77. So, it is clear that NAC did not have a sound Liquidity Current liability are not secured in the view of hard cash payment. All Comparison of Cash Collection Vs Debtors and Cash Vs Current Assets indicate the decrease in each of the case. The main reason of such declination is the decreasing trend of the cash balance. The Decreasing always do not provide negative indicator; instead, the indicator can be defined as the proper utilization of cash and bank balance. As all other indicators of the corporation as positive, the decreasing trend of cash balance can also be defined as positive indicator. The accumulated amount of account receivable which is increasing year by year denotes the inefficiency of the authority to collect its revenue in time.

Analysis of cash and bank balance of NAC.

(Amount in Rs.Lakhs)

Particulars	2072/73	2073/74	2074/75	2075/76	2076/77
Cash and bank balance	5493.26	4963.99	9731.48	6918.89	2286.15
Increase(decrease)	-	-9.63%	96.4%	-28.90%	-66.96%

(Sources: Annex In fiscal year 2072/73, the cash balance of the company was Rs.5493.26 lakhs, which is decrease by 9.63% to Rs.4963.99 lakhs in the following year. However, it sharply increases by 96.04% in fiscal year 2074/75 likewise it declines in the fiscal year 2075/76. If the cash balance of 2076/77 is compared to F/Y 2072/73 then we find the declination of cash balance by 2286.15 lakhs which is 66.96%

Analysis of Net Profit Margin ratio

(NRS in lakhs)

Year	Net profit after tax	Sales	Ratio
2072/73	195.92	75609.39	0.26%
2073/74	161.85	80539	0.20%
2074/75	2635.77	87978.67	3%
2075/76	745.54	101521.11	0.73%
2076/77	1803.76	107825.6	1.67%
Total	5542.84	453474.53	

Above table shows that the company has been operating under profit in all of the Fiscal Year. Net profit margin shows the company profitability. sales have shown an increasing trend in the review period which is positive indication in the overall enhancement of the company however there is fluctuation in profit margin during period.

Conclusion

In conclusion it can be said that cash management is an important part of the financial decision-making variables. Many factors of determinants such as nature of business, level of sales credit terms, quality of customer, economic condition etc. have to be consider in cash management. Apart from the level of purchase method of creating cash management, established the credit terms, types of credit policy, motive for holding cash, efficiency of cash management, different technique of cash management et car to be consider. The cash and bank balance shows higher fluctuations and in decreasing trend in the period of review. It has been discovered from the statistical tools analysis that none of the factors of the analysis made has significant correlation with the cash & balance. Cash and bank balance has an insignificant positive correlation with profit after tax and current liabilities and negative correlation with Current Assets, Sales receivables and quick assets. The standard quick ratio could not be maintained by the company is 1:1. So, it is clear that NAC did not have a sound Liquidity position. The company will not meet its current liabilities i.e., the company has poor cash management practices. The profitability position of NAC is not satisfactory but in increasing trend during review periods. The rate of Return is likely to be increased in the future as the Royal Nepal took over an international schedule in 1960. Starting with a fleet of Douglas DC-3's, the airline quickly moved on to the turboprop Fokker F-27. The commissioning of the remarkable. Conclusively it can be state that NAC's cash management is in progressive stage. Liquidity position is increasing and gradual increment in the profitability of the corporation is likely to write-off the previous losses. However, the corporation has to be concern in increasing the growth rate of the profitability of the corporation. Currently the greater risk of the operation has been created by the increasing competition in the domestic and international market of airlines industry: as NAC has not been able to make the growth in its operation and profitability as per industrial standards .

References

Banarjee, B(1985). Cash management: A practical approach. Calcutta: World Press.

Bari, R.R(2000).Cash planning and management: Delhi, Triveni Publication.

Gupta, S.P.(1991).Statistical method . New Delhi, India :Sultan Chand and sons Publications.

Khan, M.Y.& Jain P.K. (1986) Management Accountancy .New Delhi: Mc Graw-Hill publishing company ltd.

Bajagai,R.(2015). Cash management of Everest Bank and Bank of Kathmandu . An unpublished thesis submitted to the faculty of management , Tribhuvan University .

Baranek, W(1998). Working capital management ,United state ;Belmont California Workshop Publicing company.

Hampton J,J.(2001). Financial Decision Making .New Dehli: Prentice Hall of india Private limited.

Van Horne J.C (1991). Fundamentals of Financial Management. United Kingdom: longman Higher Education.

Pradhan,s. (1992). Basic Management. Kathamandu : Education Enterprises Pvt.ltd.

Singhvi, s.s and Kacipisch, A.J (1970). Cash management in a developing economy ,Review of management ,economic and political weekly vol.35,(Aug.29), Bombay ,p.95.

Kandel, D.R (2011). Cash management of public enterprise : Case study of Salt Trading Corporations Limited. An Unpublished thesis submitted to the faculty of Management, Tribhuvan University.

Chitrakar, R. (2014) cash management of Siddhartha bank and standard charter bank .An Unpublished thesis submitted to the faculties of management .

Civil Authority Aviation Nepal (2014). Annual Report Kathmandu:CAAN

Nepal Airlines Corporations (2014-2019).Annual Report. Kathmandu: NAC.

Service quality and its impact upon customer satisfaction: An analysis of NIC Asia Bank and Nepal SBI Bank Ltd.

■ Shreeniwash Paudel, Assistant Professor, Chautara Multiple Campus

Abstract

This paper analyzes the service quality and its impact upon customer satisfaction and for the purpose of study SERVQUAL dimension were used introduced by Zeithaml, Parasuraman, and Berry and Customer satisfaction was measured by Customer satisfaction score (NPS). Since scientific study regarding comparative analysis on service quality and impact on customer satisfaction was not carried in banking sector of Nepal, this study is carried out to fulfill this gap. This research is descriptive in nature, which will describe the opinion of customers of both banks regarding service quality and their satisfaction level. For this study total of 160 samples were selected out of which 50 samples for each bank and 60 sample as common customers of both bank were selected and their opinion is captured through detailed questionnaire. Data were analyzed through the help of spreadsheet and major descriptive tool used were correlation and regression analysis. Service quality score and Customer satisfaction score both correlated with high degree of correlation 0.79. It is further identified that NIC Asia Banks is slightly more preferred by customers then Nepal SBI Bank. Quality score and customer satisfaction score of NIC Asia Bank is higher compared to that of Nepal SBI Bank so that concluded NIC Asia Bank is able to provide comparatively better service quality and able to satisfy customer comparatively more effectively than Nepal SBI Bank.

Keywords: *SERVQUAL, Service quality, Customer satisfaction, Nepal SBI, NIC Asia*

Introduction

Service Quality

Over the course of the last twenty years, extensive research and discussions have revolved around the topic of service quality. According to Parasuraman, A., Zeithaml, V. A., & Berry, L. L. (1988) service quality refers to the customers' evaluation of the overall excellence or superiority of a service provided by a business. It encompasses the customers' perceptions of various dimensions such as reliability, responsiveness, assurance, empathy, and tangibles. Asubonteng et al. (1996) emphasized the significance of management's comprehension of the components of service quality, the appropriate methods for measuring it, and subsequent actions required for enhancements to add value for customers. To measure service quality, the concept of SERVQUAL dimensions was introduced following in-depth research conducted by Zeithaml, Parasuraman, and Berry. These dimensions address the specific factors that customers seek in

a service. The five SERVQUAL dimensions include: Tangibles: The visual aspects of physical facilities, equipment, personnel, and communication materials. Reliability: The capability to consistently and accurately deliver the promised service. Responsiveness: The willingness to assist customers and provide prompt service. Assurance: The knowledge, courtesy, and ability of employees to convey trust and confidence. Empathy: The caring and personalized attention that the firm extends to its customers.

Customer Satisfaction

Customer satisfaction can be defined as "the customer's perception of the performance of a product or service in relation to their expectations" (Oliver, 1980). It is a measure of how well a product or service meets or exceeds customer expectations and provides a positive experience for the customer. Customer satisfaction is influenced by various factors such as product quality, service quality, price, convenience, and overall customer experience. One of the commonly used tools to measure customer satisfaction is the Customer Satisfaction Score (CSAT). CSAT measures how satisfied customers are with a particular interaction or experience they had with a company, product, or service. It typically involves asking customers to rate their satisfaction on a numerical scale or through a series of questions related to, i) Level of engagement of customer with their bank, ii) Word of mouth communication by customer, iii) Intention of continuity banking transaction with the bank, iv) Awareness regarding banking products, v) Purpose of banking with particular bank and vii) Overall satisfaction level (Anderson, Fornell, & Lehmann, 1994).

Customer satisfaction and service quality

Service quality plays a crucial role in shaping customer satisfaction and loyalty in various industries. Organizations across different sectors strive to deliver high-quality services that meet or exceed customer expectations. Understanding the impact of service quality on customer satisfaction is essential for businesses to design effective strategies that enhance customer experiences and build long-term relationships. Customer satisfaction is a key indicator of the success and sustainability of any business. Satisfied customers are more likely to make repeat purchases, recommend the company to others, and maintain a long-term relationship with the brand (Anderson, Fornell, & Lehmann, 1994). Achieving high levels of customer satisfaction is a complex process that involves multiple factors, with service quality being a critical determinant.

Further, the concept of service quality measurement has been applied across various service-oriented contexts, including retail banks, repair shops, telecommunication companies, stock brokers, credit card companies, and hotels. This broad perspective in measuring service quality dimensions has facilitated the development of a standardized scale that can be universally applied to assess service quality in different types of service organizations. The SERVQUAL dimension has been widely employed by researchers and scholars to evaluate the level of service quality in various organizations, particularly within the banking sector (Cronin and Taylor, 1992). This highlights the prevalent use of the "SERVQUAL" dimension as a measurement tool for assessing service quality, particularly within the realm of financial services.

Service quality in banking sector

Service quality has gained increased significance within the banking industry, with numerous studies advocating for the establishment of strong relationships between customers and financial institutions. Such relationships foster loyalty, both from the bank's perspective and from the customers' standpoint (Berry and Thompson, 1982). Researchers argue that even small initiatives aimed at enhancing customer satisfaction and fostering loyalty can have a substantial impact on customers' perceptions and, consequently, on commercial outcomes (Teas and Wong, 1991). In line with this, Teas and Wong (1991) devised a framework to assess retail bank customers' perceptions of the service delivery system employed by retail banks.

The findings from their study highlight four potentially significant elements of retail bank service delivery systems: general bank personal service, teller personal service, reaction capacity, and location convenience. These aspects are shown to have a relationship with customer satisfaction and future business intentions, including the intention to purchase additional products and allocate a larger share of their business to the bank (Dhakal P., 2012). The focus on service quality within financial institutions led to the identification of six factors that contribute to perceived service quality: customer satisfaction levels, contract personnel, internal organization, physical environment and instruments, corporate image, and personnel-customer interaction during service encounters. Smith, A.M & Lewis, B.R (2012) conducted research on service quality programs in 31 major UK organizations across financial services, retailing, and leisure sectors, examining how the customer care philosophy permeated these organizations from top management to customer-facing staff.

Service quality and customer satisfaction have been extensively studied in the field of marketing and customer relationship management. Numerous studies have highlighted the significant impact of service quality on customer satisfaction and its subsequent effects on customer loyalty, repeat purchase behavior, and positive word-of-mouth. In recent years, researchers have expanded the understanding of service quality and customer satisfaction by exploring new dimensions and factors. For instance, technology and digitalization have become integral to service experiences, and studies have examined the role of factors such as website usability, mobile app functionality, and online customer support in shaping customer satisfaction. Hence, the study of service quality and its impact on customer satisfaction is must to study topic. Further, Service quality and customer satisfaction is emerging issue in Nepalese Banking scenario hence study of these issue will be very helpful in providing valuable insights for effective management of banking sector.

Statement of the Problems

Service quality is very important dimension for any service-oriented business. Main motive of any service business will be to understand needs, desires, and developing various strategies

to fulfill their desires in return of economic benefits. However, in our context banks are not able to provide best service to its customers. Customers have to wait for hours for depositing and withdrawing money from the bank, customers need to spend huge amount to their time to carryout financial transaction through banks and attitude of employees is not better to customers, this suggests banking service quality is not very good in our country. Banks are focusing on increasing number of customers but fail to provide better service quality. Customer satisfaction and service quality both are most widely studied constructs. Organizations should work hard to provide the quality service to their customers in order to attain their satisfaction and loyalty. This study is destined to find the impact of service quality on customer satisfaction in banking sector employees of Kathmandu. This study is a cross-sectional study and questionnaire will be used from empirical studies.

This research will try to examine the outcome of varying service quality in banking related services and will understand the importance of service quality for banking sector through sampling of two banks i.e. Nepal SBI and NIC ASIA bank limited.

Research gap

Earlier research were conducted throughout the world and in Nepal as well regarding service quality and customer satisfaction, however comparative analysis of service quality of service quality and customer satisfaction in context of Nepalese commercial Bank was not carried. Hence in order to identify whether commercial banks are able to provide quality service and further able to translate those quality for customer satisfaction this study will be very important crucial.

Research methodology

This study employed a qualitative research approach to investigate the influence of service quality on customer satisfaction. Both service quality and customer satisfaction are not amenable to quantitative measurement alone; therefore, a qualitative research methodology was chosen. The nature of this research was descriptive, seeking to provide a comprehensive description of the impact of service quality on customer satisfaction. The conceptualization of service quality in this study was based on the utilization of the five dimensions of SERVQUAL.

To understand these dimension various questions were asked in non-disguised-structured questionnaire. The questionnaire consisted of seven sections consisting of eliciting data on personal information, services quality dimension (section-2), Choosing an actions regarding to which bank do subjects belongs to (section-3), Identifying customer satisfactions levels of Nepal SBI bank (section-4), Identifying customer & satisfaction levels of NIC ASIA bank Ltd (section -5), Identification comparative satisfaction of Nepal SBI bank and NIC ASIA bank Ltd (section-6), Thanking responsive for their responsive (section-7).For the purpose of identification and measuring customer satisfaction level, questionnaire was developed based on:

- a. Level of engagement of customer with their bank
- b. Word of mouth communication by customer

- c. Intention of continuity banking transaction with the bank.
- d. Awareness regarding banking products
- e. Purpose of banking with particular bank
- f. Overall satisfaction level.

In this research quantitative data is used for analyzing impact of service quality on customer satisfaction. It is considered that relying only on customer perception might lead to wrong interpretation of data and information because we collect data at a time and their answer will be affected by their recent interaction with the bank. The data for the study was obtained through a non-disguised structured questionnaire. Each dimensions of services quality were measured through related question that defined the particular dimension.

Population and sample

In this research, judgmental sampling was used and further simple random sampling was used to carry out this research. For the purpose of avoiding bias near 50 respondents were identified and analyzed who belongs to single bank and 60 respondents were collected which belongs to both banks and this way total of 160 respondents were analyzed for the purpose of the study.

Result and Discussion

Table 1
Aggregate score table of Service Quality Dimensions

Service Quality Dimensions					
<i>NIC ASIA</i> Quality Score	Reliability Weight 23%	Responsiveness Weight 22%	Assurance Weight 21%	Empathy Weight 19%	Tangible Weight 15%
<i>Nepal SBI</i> Quality Score	16.1	16.5	17.85	14.25	12
	18.4	13.2	16.8	11.4	10.5

Table 2
Aggregate Quality score

	NIC ASIA	Nepal SBI
Quality Score	76.7	70.3

It is observed that customer preferred NIC Asia Bank to Nepal SBI Bank regarding customer’s perception of service quality. From the table above we can clearly observe that in both absolute and relative term NIC Asia is preferred. Nepal SBI scores 70.3, which is obtained from adding up all service quality dimensions; whereas NIC Asia scores 76.7 point, which is higher compared to Nepal SBI Bank Ltd. Total marks for each dimension was 20 absolute mark and relative marks of Reliability (23), Responsiveness (22), Assurance (21), Empathy (19) & Tangible (15) this makes total point as 100 and both scored above 70 point which shows that both banks are preferred banks but NIC Asia is more preferred over Nepal SBI bank Ltd.

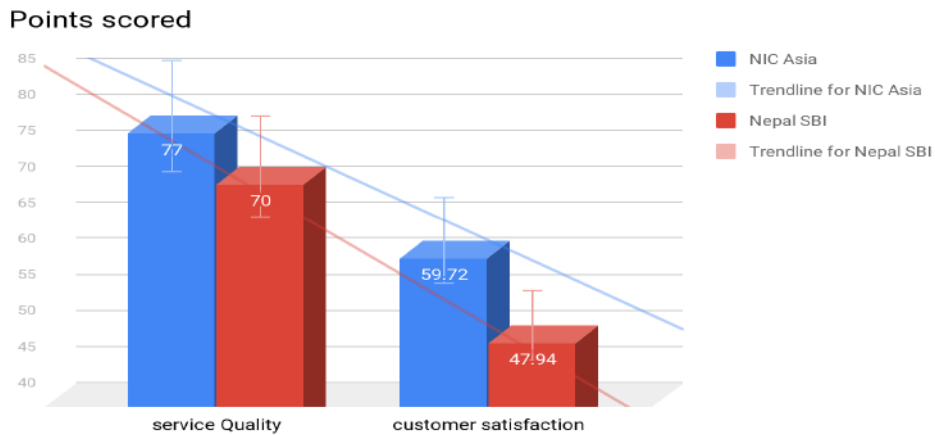
Table 3
Aggregate Customer Satisfaction score

	NIC ASIA	Nepal SBI
Weightage score	59.72	47.94

Table 4
Comparing score: Service quality to Customer Satisfaction

Bank	Service Quality score	Customer satisfaction score
NIC Asia	76.7	59.72
Nepal SBI	70.3	47.94

Figure 1
Comparing score: Service quality to Customer Satisfaction

Table 5
Correlation Analysis

		Service Quality	Customer Satisfaction
Service Quality	Pearson correlation	1	.889 **
	Sig. (2-tailed)		.001
	N	160	160
Customer Satisfaction	Pearson correlation	.889 **	1
	Sig. (2-tailed)	.001	
	N	160	160

** Correlation is significant at the 0.01 level(2-tailed)

According to table, the correlation has been observed to be 0.889 between Service quality and customer Satisfaction. Pearson correlation model is used in this research to calculate correlation between service quality and customer satisfaction. This clearly explains the level of high correlation exist between service quality and customer satisfaction.

Regression Analysis

$$\text{Customer Satisfaction} = a + b_1 \text{Rel.} + b_2 \text{Res.} + b_3 \text{Ass.} + b_4 \text{Tan.} + b_5 \text{Emp}$$

Where, a_1 =Constant b_1, b_2, b_3, b_4, b_5 =Regression Coefficient.

Table-6
Variation in Customer Satisfaction by Service Quality (Model Summary)

Model	R	R square	Adjusted R square	Std. Error of the Estimate
1	.889 ^a	.790	.764	5.67805

a.Predictors: (constant), Service Quality

Source: *Research finding (2020)*

As shown the table 4.9 of model summary, which explain the total variation in Customer Satisfaction explained by Service Quality. The value of coefficient of multiple determinations R Square is 0.79. This implies that the variation in Customer Satisfaction can be explained by 79% by Service quality at 95% confidence interval. The chance of error of the estimate is 5.67. In other word, finding of the coefficient of multiple determinations R Square shows that 79% changes in Customer Satisfaction could be accounted to changes in Service Quality and remaining 11.1% are contributed by other factors. R is the correlation coefficient which shows the relationship between the study variables, from the findings shows in the table above there was a highly significantly positive relationship between the study variables as shown by 0.889^a. This result is complimented by the adjusted R- square of about 79%, which is essence is the proportion of total variance that is explained by the model.

Conclusion

The major objective of this study was to understand the impact of service quality upon customer satisfaction and after conducting this research, I came to conclude that service quality will have direct and positive impact on customer satisfaction.

As this research was carried out regarding service quality of two popular but banks with different business strategy, we can further conclude that:

Service quality have direct impact on customer satisfaction i.e. service quality and customer satisfaction are directly related. Each dimension of service quality is not equally important to customers of banks and according to their response most important to least important dimensions are: Responsiveness(25%), Reliability(21%), Assurance(20%), Empathy(18%), Tangible(16%). Service quality of selected banks i.e NIC Asia and Nepal SBI bank are not very deviated from

each other however overall service quality of NIC Asia bank is little bit higher compared to that of Nepal SBI Bank Ltd. Service quality for both banks were near to mid-point which shows both can improve their service quality to make themselves more competitive. In both selected banks customers were not very happy, they put themselves near to midpoint hence customers are not very loyal nor they are in hurry to make switch to other banks. Both banks are trying their best to introduce various types of auxiliary services to add value to their service however effort made by NIC Asia is more effective and fast. Service quality dimensions are not equally important and some are more important than others but every aspect of service quality dimensions' effects level of customer satisfaction. Most important to least important factors are reliability, responsiveness, assurance, empathy & tangibles.

References

- Anderson, E. W., Fornell, C., & Lehmann, D. R. (1994). *Customer Satisfaction, Market Share, and Profitability: Findings from Sweden*. *Journal of Marketing*, 58(3), 53–66.
- Anderson, E.A. and Sullivan, M.W. (1993), "The antecedents and consequences of customer satisfaction for firms", *Marketing Science*, Vol. 12, Spring, pp. 125-43.
- Asubonteng, P., McCleary, K.J. and Swan, J.E. (1996), "SERVQUAL revisited: a critical review of service quality", *Journal of Services Marketing*, Vol. 10 No. 6, pp. 62-81.
- Berry, L.L. and Thompson, T.W. (1982), "Relationship banking: the art of turning customers into clients", *Journal of Retail Banking*, June, pp. 64-73.
- Bitner, M.J. (1990), "Evaluating service encounters: the effects of physical surroundings and employee response", *Journal of Marketing*, Vol. 54, April, pp. 69-82.
- Carman, J.M. (1990), "Consumer perceptions of service quality: an assessment of the SERVQUAL dimensions", *Journal of Retailing*, Vol. 66 No. 1, pp. 33-5.
- Cronin, J.J. and Taylor, S.A. (1992), "Measuring service quality: a reexamination and extension", *Journal of Marketing*, Vol. 56, July, pp. 55-68.
- Howard, J.A. and Sheth, J.N. (1969), *The Theory of Buyer Behavior*, Wiley, New York, NY.
- Lewis, B.R. (1989), "Quality in the service sector: a review", *International Journal of Bank Marketing*, Vol. 7 No. 5, pp. 4-12.
- Oliver, R. L. (1980). *A cognitive model of the antecedents and consequences of satisfaction decisions*. *Journal of Marketing Research*, 17(4), 460-469.
- Parasuraman, A., Zeithaml, V. A., & Berry, L. L. (1988). *SERVQUAL: A multiple-item scale for measuring consumer perceptions of service quality*. *Journal of Retailing*, 64(1), 12-40.
- Prakash Dhakal, (2012) "Customer Satisfaction Research of Nepal SBI Bank Ltd", Bachelor's Thesis Degree, programme in International Business 2012
- Smith, A.M. and Lewis, B.R. (2012), *Customer Care in the Service Sector: The Supplier's Perspective*, FSRC, Manchester School of Management, Manchester.
- Spreng, R.A. and Singh, A.K. (1993), "An empirical assessment of the SERVQUAL scale and the relationship between service quality and satisfaction", unpublished manuscript, Michigan State University, Tennessee, TN.
- Taylor, S.A. and Baker, T.L. (1994), "An assessment of the relationship between service quality and customer satisfaction in the formation of consumers' purchase intentions", *Journal of Retailing*, Vol. 70 No. 2, pp. 163-78
- Teas, R.K. and Wong, J. (1991), "Measurement of customer perceptions of the retail bank service delivery system", *Journal of Marketing, Management*, Vol. 7, pp. 147-67.

वेदकालीन सामाजिक व्यवस्थाको अध्ययन

■ परमेश्वर पौडेल, उप प्राध्यापक चौतारा बहुमुखी क्याम्पस, Email: poudelsunil199@gmail.com

लेखसार

पूर्वीय आर्य सभ्यताको आधार दर्शन वेद हो । वेदलाई विश्वको प्राचीन एवम् प्रथम वाङ्मय भनी चिनिन्छ । पद्यात्मक मन्त्र ऋक्, गद्यात्मक मन्त्र यजुष् र गेयात्मक मन्त्र सामको सङ्ग्रह गरिएका संहिताग्रन्थ र तिनका व्याख्यानभूत ब्राह्मण ग्रन्थहरूको बृहत् सङ्ग्रह वेद हो । वेदलाई पूर्वीय सभ्यताको आत्मा समेत भनेर पनि चिनिन्छ । लौकिक र अलौकिक ज्ञान प्राप्तिको साधन पनि वेद हो । वैदिक चिन्तनको प्रारम्भिक चरणमा ऋग्वेद, यजुर्वेद र सामवेदलाई वेदका प्रकारको रूपमा अथ्याईन्थ्यो तर पछि अथर्ववेद समेत गरी वेदका प्रकार चार मानिन्छन् । विशेषत वेदलाई मन्त्र र ब्राह्मण गरी दुई भागमा विभाजन गरी अध्ययन गर्ने गरिन्छ । मन्त्र भनेका ऋषिमुनिहरूले गर्ने दैनिक चिन्तनमिश्रित पवित्र वाक्य हुन् भन् ब्रह्मको बारेमा वर्णन गरिएका ग्रन्थ ब्राह्मण हुन् । शिक्षा, कल्प, निरुक्त, व्याकरण, ज्योतिष र छन्दलाई वेदाङ्ग भनिन्छ । पूर्वीय आर्य समाज सञ्चालनको आधार स्रोत वेद नै हो । वेदमा उल्लेखित व्यवस्था प्रत्यक्ष परोक्ष प्रभाव सामाजिक जीवनका फरक फरक पाटामा परेको देख्न सकिन्छ । वैदिक समाजमा वेदका उल्लेखित विचारकै आधारमा सामाजिक मूल्य मान्यता स्थापित भएको पाइन्छ । बाबुआमा, गुरुप्रति आदर भाव व्यक्त गर्नु, सानाप्रति ममताको दृष्टि राख्नु, अग्रजले दिएको आदेशलाई हुबहु पालना गर्नु, प्रयोग व्यवहारमा प्रचलित अनुशासन, नैतिकता, मर्यादाको पालना गर्नु, अवलम्बित संस्कार उलङ्घन भएमा अक्षम्य मान्नु, सामाजिक जीवनको रक्षक ईश्वर भएको ठान्नु र धार्मिक मान्यतालाई कानुनी रूप दिएर पाप पुण्यका आधारमा दोषी करार गर्नु जस्ता मान्यताको जगमा सामाजिक व्यवस्था अडेको देखिन्छ । कृषि, पशुपालन मुख्य अर्थोपार्जनका आधार थिए । अन्न र पशुहरूको बेचबिखन नै व्यापार थियो । आधुनिक खेती प्रणालीको गुन्जायस पाइदैनथ्यो । निर्वाहमुखी आर्थिक व्यवस्था रहेको थियो । परम्परागत हिन्दु सनातन प्रमुख धर्मको पालना गरिन्थ्यो । गुरु शिष्य परम्परामा आधारित शैक्षिक व्यवस्था रहेको पाइन्छ । गुरुको आश्रममा गई निर्देश गरेअनुसार दीक्षित हुने व्यवस्था थियो ।

विशेष शब्द : वेद, सभ्यता, ब्रह्म, मन्त्र, आध्यात्मिक

विषय प्रवेश

वेद हिन्दू धर्मशास्त्रको महान् ग्रन्थ हो । पूर्वीय आर्य सभ्यताको आधार दर्शन नै वेद हो । वेदलाई विश्वको सबैभन्दा पुरानो एवम् प्रथम वाङ्मयसमेत भनेर चिनिन्छ । वेदको शाब्दिक अर्थ ज्ञान हो भने दार्शनिक अर्थ अपौरुषेय ज्ञानप्रद अकृत्रिम शब्दराशी हो तसर्थ न पौरुषेयः अपौरुषेया वेदाः अपौरुषेयं वेदः भनिएको छ । स्वरूपगत आधारमा वेद भनेको पद्यात्मक मन्त्र ऋक् गद्यात्मक मन्त्र यजुष् र गेयात्मक मन्त्र सामको सङ्ग्रह गरिएका संहिताग्रन्थ र तिनको व्याख्यानभूत ब्राह्मण ग्रन्थहरूको विशाल सङ्ग्रह हो (रेग्मी, २०७३) । लौकिक र अलौकिक ज्ञानको साधन पनि वेद हो । वेदोऽखिलो धर्ममूलम् (मनु, २:१३) भन्दै सबै धर्मको सारको रूपमा

पनि वेदलाई चिनाइएको छ । नियतानुपूर्व्या नियतवाचो मुक्तयः भन्दै निरुक्तकारले शास्त्रमा शब्दलाई नित्य र नित्यलाई वेदको रूपमा वर्णन गरिएको छ । परा, पश्यन्ति, मध्यमा र बैखरी गरी वाणीका चार प्रकार मानिन्छन् । त्यसमा पनि परालाई वेदको सूक्ष्म ज्ञान, पश्यन्तिलाई स्थूल ज्ञान र जनमानसको बोलीको स्वरूप वैखरी वाक् भनी वाणीका अर्थका रूपमा समेत वेदलाई अर्थ्याइएको पाइन्छ । ब्राह्मण, उपनिषद, ग्रन्थमा समेत वेदका प्रत्येक मन्त्र, शब्द र अक्षर अद्भूत सामर्थ्यले भरिएका छन् भन्दै हरेक क्षेत्रको ज्ञानको आदि स्रोत वेद शब्दमय हुनाले पनि ज्ञान, विज्ञान, चेतना, दर्शन, मानव सभ्यता र चिन्तनको आधारभूमि वेद हो भनी सारतः बुझ्न सकिन्छ ।

वैदिक चिन्तनको प्रारम्भिक चरणमा ऋग्वेद, यजुर्वेद र सामवेद गरी वेदको प्रकार विभाजन गरिए पनि पछि अथर्ववेद समेत गरी जम्मा चार प्रकार मानिन्छन् । वैदिक यज्ञमा 'होता' नामक ऋत्विक्ले पढ्ने मन्त्रहरूको सङ्ग्रह ऋग्वेद हो (रेग्मी, २०७९) । ऋग्वेदलाई पहिलो वेद मानिन्छ । यसमा १०,६०० मन्त्र र १०२८ सूक्तहरू रहेका छन् । यिनै मन्त्र र सूक्तलाई दश मण्डलमा विभाजन गरिएको छ । यस वेदका शाकल्य, वास्कल, अश्वलायन, शंखायन र मडूकायन गरी पाँच शाखा छन् । ऋग्वेदका ऋचाहरूमा देवताको प्रार्थना, स्तुति र देवलोकमा उनीहरूको अवस्थाको वर्णन गरिएको छ । त्यस्तै 'अध्वर्यु' नामक ऋत्विक्ले पढ्ने यजुर्मन्त्रहरूको सङ्ग्रह यजुर्वेद हो (रेग्मी, २०७३) । यजुर्वेदमा यज्ञयज्ञादि एवम् हवन गर्ने सबै विधि र मन्त्रहरू उल्लेख गरिएको पाइन्छ । यस वेदका कृष्ण र शुक्ल गरी दुई शाखा रहेका छन् भने चालिसौं अध्यायमा यो वेद संरचित छ । सामवेद वेदको तेस्रो प्रकार हो । यो ब्रह्मयामलबाट उत्पादन भएको मानिन्छ । 'उद्गाता' नामक ऋत्विक्ले पढ्ने साम मन्त्रहरूको सङ्ग्रह नै सामवेद हो (रेग्मी, २०७३) । ध्यान, शान्ति र सङ्गीतको संगम भनेर पनि सामवेदलाई चिनिन्छ । यसका अधिकांश मन्त्रहरू ऋग्वेदमा पाइने भए पनि केही मन्त्र थपिएका छन् । पूर्वार्चिक र उत्तरार्चिक गरी सामवेद दुई भागमा विभाजन गरिएको छ भने कौमुयीय, राणमणीय र जैमिनीय गरी सामवेदका तीन शाखा रहेको मानिन्छ । त्यस्तै वेदको अन्तिम प्रकार हो आथर्ववेद । 'ब्रह्मा' नामक ऋत्विक्सँग सम्बन्धित शान्तिक, पौष्टिक, एवम् आध्यात्मिक मन्त्रहरूको सङ्ग्रह अथर्ववेद हो (रेग्मी, २०७३) । यस वेदलाई कान्छो वेद समेत भनेर चिनिन्छ । अथर्ववेदमा कुल २० काण्ड, ७३० सूक्त ५९८७ मन्त्र रहेका छन् । यसमा ब्रह्मज्ञान औषधीको प्रयोग, रोग निवारण तन्त्र विद्या, टुनामुना आदिबारे बृहत्तर ढङ्गले उल्लेख गरिएको पाइन्छ ।

सामान्यतया: वेदलाई मन्त्र र ब्राह्मण गरी दुई भागमा विभाजन गरी अध्ययन गर्ने गरिन्छ । ऋषिमुनिहरूले व्यवहारका सिलसिलामा गरिने चिन्तन मननमिश्रित पवित्र वाक्य नै मन्त्र हुन् भने ब्रह्मको बारेमा उपसना गरी तयार गरिएका ग्रन्थ ब्राह्मण हुन् । शिक्षा, कल्प, निरुक्त, व्याकरण, ज्योतिष र छन्दलाई वेदका अङ्ग मानिन्छ । त्यसैले पनि वेद ऋषि प्रणीत ज्ञान सागर हो भन्न सकिन्छ । वेदमा सम्पूर्ण चराचर जीवन र जगत्सम्बन्धी निपूर्ण चिन्तन परम्परा अन्ननिहित रहेकाले अनन्त ज्ञानराशी वेद हो भन्न सकिन्छ । पूर्वीय आर्य समाज सञ्चालनको जीवनधारको आदि स्रोत वेद भएकाले पनि वैदिक समाजका हर पक्षमा वेदको गहिरो प्रभाव परेको देख्न र भेट्न सकिन्छ । वेदकालीन सामाजिक व्यवस्थाका आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, भौगोलिक, राजनैतिक, शैक्षिक, धार्मिक, वर्गीय पेशागत जीवन र चिन्तन परम्परा के कस्तो छ ? भनी खोजी गर्नुमा नै यो आलेख केन्द्रित रहनेछ । तत्कालीन सामाजिक व्यवस्थाका फरक फरक पाटामा आधारित भई अध्ययन विश्लेषण गरिनेछ ।

समस्याकथन

वेदकालीन सामाजिक व्यवस्थाको अध्ययन नै मुख्य समस्या हो । तत्कालीन समाजका व्यवस्थाका पाटाहरू के

कस्ता थिए ? वेदको प्रभाव कस्तो थियो ? आदि यस अनुसन्धानको समस्या हो । समस्यालाई निम्नानुसार हेर्न सकिन्छ :

- क) वेदनकालीन समाजमा कस्ता सामाजिक, सांस्कृतिक व्यवस्था थिए ?
- ख) आर्थिक व्यवस्था कसरी सञ्चालित थियो ?
- ग) राजनैतिक शैक्षिक, धार्मिक व्यवस्था के कस्ता थिए ?

अध्ययनको उद्देश्य

समस्याकथनमा उठाइएका प्रश्नको सम्भावित उत्तरको खोजी गर्नु नै यस अध्ययनको उद्देश्य हो । वेदकालीन सामाजिक व्यवस्थाका पाटाहरू के कस्ता थिए ? के कस्तो व्यवस्था रहेको थियो भनी अध्ययन गरी निष्कर्षमा पुग्नु नै यस अध्ययनको उद्देश्य हो । अध्ययनको उद्देश्यलाई थप रूपमा यसरी हेर्न सकिन्छ :

- क) वेदकालीन समाजको सामाजिक, सांस्कृतिक व्यवस्थाको अध्ययन गर्नु,
- ख) वेदकालीन समाजको आर्थिक व्यवस्थाको खोजी गर्नु,
- ग) वेदकालीन समाजमा प्रचलित राजनैतिक, शैक्षिक, धार्मिक व्यवस्था के कस्ता थिए पत्ता लगाउनु ।

अध्ययनको सीमाङ्कन

वेदकालीन सामाजिक व्यवस्थाका सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक, शैक्षिक, राजनैतिक, धार्मिक व्यवस्थाको अध्ययनमा मात्रै केन्द्रित भई निष्कर्षमा पुग्नु नै अध्ययनको सीमा हो । मूलतः वेदकालीन व्यवस्थाका उल्लेखित पक्षहरूको सैद्धान्तिक दृष्टिले अध्ययन र खोजी गर्नु नै यस आलेखको सीमाङ्कन हो ।

पूर्वकार्यको समीक्षा

वेदकालीन सामाजिक व्यवस्थाको अध्ययन शीर्षकमा थुप्रै समीक्षा र समालोचना प्रकाशित भएका छन् । समीक्षक तथा समालोचकहरूले यस शीर्षकमा विविध कोणबाट आफूना मत अघि सारेका छन् । यही शीर्षक विशेषमा केही समालोचना र समीक्षा प्रस्तुत भएका छन् भने यस शीर्षकका बारेमा धेरै पुस्तकमा समेत चर्चा गरिएकाले पुस्तक तथा समालोचनात्मक लेखमा चर्चा गरिएको समीक्षालाई यस लेखको पूर्वकार्यको समीक्षाको रूपमा लिइएको छ :

वेदमा के छ ? (प्रपन्नाचार्य, २०५०) पुस्तकमा वेदकालीन सामाजिक व्यवस्थाका पाटाहरूलाई सूक्ष्म रूपमा चर्चा गरिएको छ । तत्कालीन समयमा यस भारतीय वर्षमा बसेका आर्य समाजका सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक, धार्मिक, शैक्षिक, पेशागत जीवनका फरक पाटाहरूले केलाइएको छ । वेदमा वर्णित व्यवस्थाकै आधारमा सामाजिक जीवन नियमन, निर्देशन भएको कुरा उल्लेख गरिएको छ ।

‘पूर्वीय सोच र स्रोत’ शीर्षकको अनुसन्धानमूलक लेखमा डिल्लीराम गौतम लेख्छन् पूर्वीय आर्य सभ्यता सञ्चालनको आधार वेद हो । वैदिक समाजमा वेदमा उल्लेखित कुराको आधारमा आर्थिक, सामाजिक प्रणाली

गतिशील बनेको देखिन्छ । गुरु शिष्य परम्परामा आधारित भई शैक्षिक प्रणाली सञ्चालित थियो भने कृषि र पशु पालन नै अर्थोपार्जनका आधार थिए । वर्ण व्यवस्थालाई समेत आत्मसाथ गरिएको देखिन्छ भने हिन्दु सनातन धर्म थालना गरिन्थ्यो भनी उल्लेख गरेका छन् (पृ. ९२) ।

वेदकालीन समाज (ज्ञानी, १९९७) शीर्षकको पुस्तकमा वेदकालीन समाजको भौगोलिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक, शैक्षिक तथा सामाजिक पक्षका बारेमा ज्ञानीले विस्तृत चर्चा गरेका छन् । सिन्धुघाटी सभ्यता हुँदै फैलिएको भनिने आर्य सभ्यताका आयमबारे समेत सूक्ष्म अध्ययन गरेका छन् ।

‘सन्तान प्राप्तिको उपाय र वेदकालीन सांस्कृतिक परिवेश’ शीर्षकको लेखमा शुक्रराज अधिकारीले लेख्छन् वेदकालीन समयमा प्रचलित सामाजिक संरचनाले अन्य प्रणालीलाई निर्देश गरेको थियो । पशुपालन मुख्य आम्दानीको स्रोत मानिन्थ्यो भने पितृसत्तात्मक सोच परिवारमा पाइन्थ्यो । वैदिक सनातन धर्मलाई अवलम्बन गरिन्थ्यो । परिवारमा छोराको उपस्थितिलाई विशेष रूपमा अपेक्षित थियो । अन्य वेदकालीन समयका सामाजिक जीवनका पाटाहरूमा आधारित भई समीक्षा प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ ।

वेदको परिचय शीर्षकको पुस्तकमा सुदर्शन जोशीले वेदकालीन सामाजिक व्यवस्थाका विभिन्न पक्षहरूले उल्लेख गरेका छन् । तत्कालीन अवस्थामा प्रचलित सामाजिक, सांस्कृतिक, शैक्षिक, धार्मिक जस्ता विविध सामाजिक जीवनका आयममा प्रचलित मान्यता प्रस्तुत गर्दै धार्मिक आस्था, शैक्षिक चेत, अर्थोपार्जनका स्रोत आदिका बारेमा उक्त पुस्तकमा चर्चा गरेका छन् ।

देवी सुवेदीले मदनमणि दीक्षितको ऋग्वेदमा समवेत पर्यावरण (२०७०) नामक पुस्तकको भूमिकामा यो पुस्तक पर्यावरणको खोजीमा प्रस्तुत गरिएको सूक्त र मन्त्रहरूको आकलन पनि हो । यसमा दीक्षितको विशेषता चाहिँ विश्व पर्यावरण सम्बन्धी प्राचीन र युगीन खोज हो । विशाल र घना जंगलभित्र पसेर आधुनिक मानव जगत्सँग सम्बन्धित सूक्ष्म विषयहरूको खोजी गर्न र तिनको पहिचानमा प्रयत्नशील रहनु जस्ता कार्य कम चुनौतीपूर्ण होइनन् भनेका छन् । उनको यस किसिमको विवेचनाबाट मदनमणि दीक्षितको उक्त पुस्तक पर्यावरणीय अध्ययनका सन्दर्भमा उपयोगी देखिन्छ ।

लुईटेल तिलकप्रसादले ऋग्वेद सहिता (२०७७) शीर्षकको अनुवाद ग्रन्थमा ऋग्वेदको नेपाली अनुवाद गरी ऋग्वेदको सम्पूर्ण सार प्रस्तुत गरेका छन् । त्यसक्रममा ऋग्वेदमा प्रयुक्त जैविक, प्राकृतिक र सांस्कृतिक पर्यावरण तथा हिन्दू धार्मिक वैदिक परम्पराको विषयमा चर्चा गरिएको छ । यसको साथै देवस्तुति र प्राचीन आर्य समाजमा त्यसले पारेको प्रभाव तथा ऋग्वेदको वास्तविक अर्थ, सार र सन्देश समावेश गरिएको हुनाले ऋग्वेदमा प्रयुक्त पर्यावरणीय सन्दर्भको अध्ययनका लागि उक्त कृतिलाई उपयोगी मान्न सकिन्छ ।

यी उल्लिखित समीक्षाका आफ्नै किसिमका सीमा रहेका छन् । कतिपय शीर्षकमै केन्द्रित छन् भने कतिपय शीर्षकको सम्बद्ध भएर समीक्षा प्रस्तुत गरिएको छ ।

अध्ययन विधि

प्रस्तुत लेख प्राज्ञिक अनुसन्धान विधिमा आधारित छ । यस लेखको तयारीका क्रममा पुस्तकालय अध्ययन विधिका माध्यमबाट सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । वेद र वैदिक ग्रन्थलाई प्राथमिक स्रोतको रूपमा लिइएको छ

भने पत्रपत्रिकामा प्रकाशित सामग्रीलाई द्वितीयक सामग्री मानेर सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । वर्णनात्मक तथा विश्लेषणात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ ।

अध्ययनको उपयोगिता तथा महत्व

वेदकालीन सामाजिक व्यवस्थाको अध्ययन शीर्षकमा केही खोजी तथा अध्ययन भए तापनि यस बारेमा विस्तृत अध्ययन अनुसन्धान आवश्यक भएकाले यसको अध्ययनीय महत्व रहेको छ । शोधार्थी, अनुसन्धानकर्ता एवम् अध्यापक समेतले वेदकालीन सामाजिक व्यवस्थाबारे जानकारी हासिल गर्नु आवश्यक भएकाले यस अध्ययन उपयोगी देखिन्छ । कस्तो सामाजिक, आर्थिक प्रणाली विद्यमान थिए ? पूर्वीय आर्य सभ्यतामा कस्ता व्यवस्था कायम थिए र तिनको कस्तो प्रभाव परेको थियो जस्ता पक्षमा विस्तृत ज्ञान आर्जनका लागि समेत यो अध्ययनको महत्व रहन्छ र उपयोगिता रहन्छ ।

सैद्धान्तिक आधार

सामाजिक व्यवस्था समाजशास्त्रीय अध्ययनको महत्वपूर्ण आधार हो । यसले समाजमा विद्यमान विभिन्न प्रकारका सामाजिक, आर्थिक, शैक्षिक, धार्मिक, सांस्कृतिक र राजनीतिक अवस्थाका विषयमा गहन अध्ययन विश्लेषण गर्दछ । मानिस सामाजिक प्राणी भएको नाताले हरेक प्रकारका सामाजिक कार्यहरूमा प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा उसको सम्बन्ध कायम रहन्छ । साहित्य समाजको दर्पण हो । साहित्यले समाजको प्रतिबिम्बन गर्दछ भन्ने समाजशास्त्रीय दृष्टिकोण र मान्यताका आधारमा कुनै पनि कृतिमा लेखकले भोगेको अनुभव र अनुभूति समेटिने कुरा स्पष्ट हुन्छ । यही मान्यताका आधारमा कृतिको मूल्याङ्कन गर्दा तत्कालीन समाजको वस्तुस्थिति अनुसार गरिनु पर्दछ भन्ने सिद्धान्तलाई नै समाजशास्त्रीय दृष्टिकोण भनिन्छ । पाश्चात्य जगत्मा हिप्पोलाइट टेनद्वारा विकसित यस सिद्धान्तले नेपाली साहित्यमा समेत गहिरो प्रभाव पारेको छ । अतः यहाँ वेदकालीन सामाजिक व्यवस्थाको निम्न लिखित शीर्षकमा आधारित भई अध्ययन गरिएको छ :

सामाजिक व्यवस्था

वेदकालीन समाजको सामाजिक व्यवस्था धार्मिक, आध्यात्मिक र नैतिक चेतनामा आधारित थियो । सामाजिक मर्यादाका पालना गर्नु तथा देवस्तुतिमा रमाउनु उनीहरूको दैनिकी जस्तै हुन्थ्यो । वेदकालीन समाजका मानिसहरू सामाजिक व्यवस्थाको पूर्ण रूपमा पालना गर्दथे । वैदिक विश्वास र सम्मानजनक व्यवहार तथा धर्म संस्कृतिको संरक्षण उनीहरूको प्रमुख कर्तव्य हुन्थ्यो । यसले समाजमा एक प्रकारको असल शासन व्यवस्था कायम गर्ने कार्यमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको थियो । आतिथ्य सत्कार, धर्मकर्म, पापपुण्य र आत्मा-परमात्मा सम्बन्धी विचार र चिन्तनका विषयमा बहस र छलफल हुने गर्दथ्यो । नारीलाई असल गृहिणीका रूपमा लिने र पुरुषलाई वेदादि धर्मदर्शनका विषयमा अध्ययन गर्ने ज्ञाताका रूपमा लिने प्रचलन थियो । मानिसले गर्ने कार्यका आधारमा वर्ग निर्धारण गर्ने प्रचलन थियो । कसैले सामाजिक आचरण र व्यवहारको उल्लङ्घन गरेमा उसलाई सामाजिक बहिष्कार गर्ने तथा उसको इज्जत प्रतिष्ठामा दाग लाग्दथ्यो । वैदिक समाजका मानिसहरू वचनका पक्का हुन्थे । उनीहरू वचनको हारलाई जीवनको असफलता मान्दथे । यसरी वेदकालीन सामाजिक व्यवस्था अगाडि बढेको थियो भन्ने प्रमाण हाम्रा धर्मशास्त्रहरूमा उल्लेख गरिएको छ ।

आर्थिक व्यवस्था

समाज सञ्चालनको अर्को महत्वपूर्ण पक्ष आर्थिक व्यवस्था हो । यसले मानिसको दैनिक व्यवहारलाई गतिशील तुल्याउँछ । वेदकालीन समाजको आर्थिक प्रणाली निर्वाहमुखी जीवन प्रणालीमा आधारित थियो । मानिसहरूमा लोभ, मोह, स्वार्थ र ईर्ष्याको भावना थिएन । जसको कारण उनीहरू सादा जीवन र उच्च विचारमा विश्वास गर्दथे । धनलाई भन्दा ज्ञानलाई उच्च प्राथमिकता प्रदान गरिन्थ्यो । मानिसहरू आफूलाई प्राप्त वस्तुमा सन्तुष्ट हुन्थे । भाग्यवादमा विश्वास गर्ने चलन थियो । कृषि र पशुपालन नै जीवन निर्वाहको मुख्य आधार थियो । हिताहार, ऋताहार र मिताहारले गर्दा मानिसहरू स्वस्थ र निरोगी थिए । जप, ध्यान, तप, योग, साधना आदिले गर्दा उनीहरूको चिन्तन अध्यात्मवादी थियो । भौतिक धन सम्पत्ति र भोगविलाशलाई उनीहरू त्यति महत्व दिँदैनथे । यसको प्रत्यक्ष प्रभाव आर्थिक व्यवस्थामा परेको थियो । उनीहरू आर्थिक प्रभावमा भन्दा पनि धार्मिक प्रभावमा बढी केन्द्रित थिए । सेवा नै धर्म हो र दान नै धर्म हो भन्ने सिद्धान्तलाई सर्वोपरी ठानेर मानिसहरू सेवा कर्ममा समर्पित थिए । उनीहरूमा कुनै प्रकारको लोभ लालच थिएन । यही कारणले गर्दा वैदिक समाजमा आर्थिक व्यवस्थाले त्यति ठूलो प्रभाव पारेको थिएन ।

सांस्कृतिक व्यवस्था

वेदकालीन समाजमा संस्कृति र परम्परालाई समेत विशेष महत्व दिइन्थ्यो । तत्कालीन समाजमा मान्यजनप्रतिको आदर र सम्मानको भाव तथा अनुजहरूप्रतिको दया र मायाको भावना विकसित थियो । नीतिशास्त्र र धार्मिक मूल्य मान्यताहरूले विशेष महत्व प्राप्त गरेका देखिन्थे । उनीहरूको खानपान, रहनसहन, भेषभूषा, बोलीचाली, आचरण र व्यवहारमा नम्रपन भल्किन्थ्यो । विभिन्न प्रकारका धार्मिक आस्था र विश्वासजन्य मूल्य मान्यताहरू विकसित भएका थिए । चाडपर्व तथा त्यस सम्बन्धी नीतिनियमहरूले मान्यता प्रप्त गरेका थिए । संस्कार विनाको मानिसलाई पशु समान व्यवहार गर्ने प्रचलन थियो । देवपूजन, जप, ध्यान लगायतका कार्यहरूलाई दैनिक कार्य र नित्य आचरणका रूपमा लिने प्रचलन थियो । मानिसले धर्म, अर्थ, काम र मोक्ष प्राप्तिलाई जीवनको सबैभन्दा ठूलो उपलब्धिका रूपमा लिने गर्दथ्यो । गौहत्या, स्त्रीहत्या र ब्राम्हण निन्दालाई ठूलो अपराध मानिन्थ्यो । गाईलाई लक्ष्मी माता, पृथ्वीलाई धर्ती माता तथा माता, पिता र गुरुलाई देवता समान पुज्ने प्रचलन थियो । सबैको उन्नति, प्रगति र कल्याणको कामना गरेर ठूला ठूला अनुष्ठान तथा सभा समारोहहरू आयोजना गरिन्थ्यो । वैदिक कालमा सभ्य, शिष्ट, मर्यादित र व्यवस्थित रूपमा संस्कृतिको अनुकरण गर्ने प्रचलन थियो ।

धार्मिक व्यवस्था

वैदिक कालमा धर्मलाई ज्यादै महत्वका साथ हेर्ने गरिन्थ्यो । धर्मलाई मानिसले आफ्नो आस्था र विश्वासको प्रतीकका रूपमा हेर्ने गर्दथे । धर्मले एक प्रकारको कानुनी शासन व्यवस्थाको मान्यता प्राप्त गरेको थियो । मानिसहरू धार्मिक नीति नियमहरूको अक्षरस पालना गर्दथे । मानिसका अनैतिक कार्यबाट छुटकारा प्राप्त गर्नको लागि पनि धर्मको शरणमा पर्नुपर्ने बाध्यकारी नीति नियम थियो । आफ्नो धर्मप्रति सबैजना प्रतिबद्ध थिए । तीर्थ, व्रत, जप, ध्यान, पूजा-आजा जस्ता कार्यहरू मानिसका दैनिक जस्तै भएका थिए । जसले धर्मको उल्लङ्घन गर्दछ त्यस्तो मानिस तल्लो दर्जामा गनिन पुग्दथ्यो । त्यसैले पनि मानिसहरू धर्मप्रति प्रतिबद्ध थिए । धर्म नै जीवनको सार हो । धर्म नै मानिसको इज्जत हो । धर्मले नै ज्ञान र मोक्ष प्राप्ति हुन्छ भन्ने खालका विभिन्न प्रकारका विश्वास

कायम थिए । मानिसहरू धर्मलाई आफ्नो मूल मन्त्रका रूपमा जपेर बस्दथे । धार्मिक कार्य तथा अनुष्ठान आदिमा मानिसहरू केन्द्रित रहन्थे । धर्मको अपहेलना गर्नु महान् पाप हो भन्ने ठान्दथे जसले धर्मको उपेक्षा गर्दछ त्यो घोर नरकमा पर्दछ भन्ने मान्यता कायम थियो । यसरी वैदिक कालमा मानिसहरूले धर्मलाई सर्वोपरी महत्वको विषयका रूपमा हेर्दथे भन्ने कुरा स्पष्ट हुन्छ ।

शैक्षिक व्यवस्था

वेदकालीन समाजको मुख्य चिन्ता र चासो ज्ञान आर्जनको विषय अर्थात् शैक्षिक व्यवस्थामा थियो । उनीहरू विभिन्न प्रकारका धर्मग्रन्थ र पौराणिक सन्दर्भहरूको गहन अध्ययन अनुसन्धानमा समय खर्च गर्दथे । नीतिशास्त्र र अध्यात्म दर्शन तथा ज्ञान विज्ञान र योग दर्शनका विषयमा मानिसहरू बढी केन्द्रित रहन्थे । नारीलाई भने तत्कालीन समाजले शैक्षिक ज्ञान आर्जनमा उपेक्षा गरेको थियो । पुरुष वर्गलाई ज्ञान आर्जनका आधारमा उसको सामाजिक इज्जत र प्रतिष्ठा कायम गरिन्थ्यो । विभिन्न प्रकारका ऋषि महर्षि तथा ज्ञाताहरूका प्रवचन सुन्ने र शिक्षा ग्रहण गर्ने परम्परा कायम थियो । जसले धर्मशास्त्र र ज्ञानगुणका कुराहरू जान्दथ्यो त्यस्ता मानिसहरू समाजमा सम्मानित जीवन यापन गर्न सक्षम हुन्थे । शिक्षा र शास्त्रको ज्ञान नभएका मानिसहरू तल्लो दर्जामा गनिन्थे । उनीहरूलाई समाजले उपेक्षाको नजरले हेर्ने गर्दथे । जो ज्ञानी छ उसको सर्वत्र चर्चा परिचर्चा हुने गर्दथ्यो ज्ञानी मानिस नै समाजको भद्र भलादमी नागरिक कहलिन्थ्यो । अज्ञानीहरू शारीरिक श्रमयुक्त कार्यहरूमा संलग्न रहन्थे । उनीहरूको सामाजिक हैसियत कमजोर गनिन्थ्यो । त्यसैले मानिसहरू ज्ञान आर्जनमा बढी केन्द्रित रहन्थे । अतः वेदकालीन समाजमा शैक्षिक व्यवस्थालाई सर्वोपरी महत्वको विषयका रूपमा हेर्ने प्रचलन थियो भन्ने कुरा स्पष्ट हुन्छ । जो शिक्षित छ उसैको मान, सम्मान र इज्जत प्रतिष्ठा बढ्नुको पनि यस कुरालाई प्रमाणित गर्दछ ।

राजनीतिक व्यवस्था

वेदकालीन समाजमा राजनीति पनि धर्म नीतिमा आधारित थियो । धर्मशास्त्रमा उल्लेख गरिएका महत्वपूर्ण नीति नियमहरू तथा सिद्धान्तहरू नै राज्य सञ्चालनका मूल आधार बन्दथे । राज्यका नीति नियमहरूप्रति जनताको पूर्ण आस्था र विश्वास थियो । राज्यप्रति जिम्मेवार रहनु पर्दछ भन्ने सकारात्मक चिन्तन र सोचको विकास भएको थियो । राज्यका नीति नियमको पालना नगर्नेलाई कठोर दण्ड सजाय दिने प्रचलन थियो । अपराधीलाई पनि भौतिक कारवाही नगरी नैतिक रूपमा पतित गराउने प्रचलन थियो । चोरी डकैती तथा धर्म संस्कृतिको उल्लङ्घन गर्नेलाई सामाजिक बहिष्कार गर्ने प्रचलन कायम थियो । राज्यले सबै नागरिकहरूलाई समान व्यवहार गर्ने तथा न्यायपूर्ण समाजको स्थापनामा जोड दिने गर्दथ्यो । युद्धजन्य अपराधहरूमा समेत नैतिक अनुशासनको पालना गर्नु पर्दथ्यो । जसले राज्यका नियमको उल्लङ्घन गर्दछ त्यस्तो मानिस घोर अपराधी ठहरिन्थ्यो । यसरी वैदिक कालको राजनीतिक व्यवस्था धर्मशास्त्र र नीतिशास्त्रमा आधारित थियो भन्ने कुरा स्पष्ट हुन्छ ।

निष्कर्ष

वेद हिन्दू धर्मशास्त्रको महान् ग्रन्थ हो । यसलाई सनातनीय धर्म संस्कृतिको मूल आधारस्तम्भ मानिन्छ । विश्वकै सर्वप्राचीन धर्मग्रन्थका रूपमा परिचित वेदले लौकिक र अलौकिक जगत्का सम्पूर्ण विषयवस्तुहरूको ज्ञान प्रदान गर्दछ । पुरुषार्थ चतुष्टय अर्थात् धर्म, अर्थ, काम र मोक्ष प्राप्तिको लागि वेदलाई सर्वोपयुक्त ग्रन्थ मानिएको

छ । शिक्षा, कल्प, व्याकरण, निरुक्त, छन्द र ज्योतिष गरी वेदका प्रमुख ६ वटा अङ्गहरू रहेका छन् । ऋग्वेद वेदको सबैभन्दा महत्वपूर्ण शाखा हो । यसलाई सनातनीय धर्म संस्कृतिको मूल श्रोत पनि मान्न सकिन्छ । यसमा देवताहरूको स्तुतिलाई विशेष महत्व प्रदान गरिएको छ । मानव जीवनको सार्थकता, आध्यात्मिक चेतना, समभाव तथा ज्ञान र आनन्द प्राप्तिलाई वेदको मूल सार मानिन्छ । यसरी वेदकालीन सामाजिक व्यवस्थाका धार्मिक, सांस्कृतिक, आर्थिक, शैक्षिक सांस्कृतिक र राजनीतिक व्यवस्थाले महत्वपूर्ण प्रभाव पारेको कुरा स्पष्ट हुन्छ । साहित्यको समाजशास्त्रीय अध्ययनले पनि साहित्यिक कृतिमा प्रयुक्त सामाजिक व्यवस्थाका विषयमा गहन अध्ययन विश्लेषण गर्दछ । अतः यस आलेखमा पनि खासगरी वेदकालीन सामाजिक व्यवस्थाका विविध पक्ष र पाटाहरूका विषयमा अध्ययन गरिएको छ । यसबाट वैदिक समाजमा पनि सामाजिक रूपान्तरण र परिवर्तनका पक्षमा केन्द्रित थियो भन्ने कुरा स्पष्ट हुन्छ ।

सन्दर्भसूची

- अधिकारी, शुक्रराज (२०७७), “सन्तान प्राप्तिको उपाय र वेदकालीन सांस्कृतिक परिवेश”, नेप्लिज कल्चर, अङ्क १४: ८६-९४ ।
क्षेत्री, उदय (२०६४), इन्द्रबहादुर राईका कथामा सामाजिक अध्ययन, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।
ज्ञानी, शिवदत्त (१९९७), वेदकालीन समाज, वनारस : चौखम्बा विद्या भवन ।
जोशी, सुदर्शन (२०७४), वेद परिचय, काठमाडौं : गुडविल पब्लिकेसन प्रा.लि. ।
दीक्षित, मदनमणि (२०७०), ऋग्वेदमा समवेत पर्यावरण, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
प्रपन्नचार्य, स्वामी (२०५०), वेदमा के छ ?, ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
बराल, ऋषिराज (२०६३), उत्तर आधुनिकतावाद र समकालीन यथार्थ, काठमाडौं : प्रगतिशील साहित्य अध्ययन केन्द्र ।
भट्टराई, गोविन्दराज (२०६१), आख्यानको उत्तर आधुनिक पर्यावलोकन, काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार ।
रेग्मी, ऋषिराम (२०७३), वैदिक साहित्यको स्वरूप, ललितपुर : हिमवत् आर्ष प्रज्ञा ।
रेग्मी, ऋषिराम (२०७३), वेदका अध्येता प्राचीन र अर्वाचीन विद्वान्हरू, ललितपुर : हिमवत् आर्ष प्रज्ञा ।
लुइटेल्, तिलकप्रसाद (२०७७), ऋग्वेद संहिता (अनु.) काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
शर्मा, मोहनराज (२०६६), सामकालीन समालोचना : सिद्धान्त र प्रयोग, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
शर्मा, मोहनराज र खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल् (२०६२), पूर्वीय र पाश्चत्य साहित्य सिद्धान्त, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
सुवेदी, राजेन्द्र र लक्ष्मणप्रसाद गौतम (२०६८), रत्न बृहत् नेपाली समालोचना, काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार ।

ककनी क्षेत्रमा पर्यटन विकासको वर्तमान अवस्था र त्यसको प्रभाव

■ तेजप्रसाद सिग्देल, उप-प्राध्यापक, शिक्षा शास्त्र केन्द्रीय विभाग, त्रि.वि कीर्तिपुर

लेखसार

नेपाल भौगोलिक, सामाजिक, सांस्कृतिक विविधता युक्त राष्ट्र हो। यहाँ रहेका अनुपम प्राकृतिक सौन्दर्य, सामाजिक विविधता एवम् ऐतिहासिक, सांस्कृतिक सम्पदाहरूले गर्दा पर्यटन विकास गर्न सकिने प्रशस्त सम्भावनाहरू रहेको छ। नेपालमा थुप्रै ग्रामीण क्षेत्रहरू रहेका छन् जुन पर्यटकीय दृष्टिकोणबाट निकै आकर्षक र मनमोहक रहेका छन्। तरपनि ती क्षेत्रमा पर्यटकीय गतिविधि तथा पर्यटन विकास समानरूपमा हुन सकेको पाइदैन। पर्यटकीय दृष्टिकोणबाट प्रशस्तै सम्भावना बोकेर पनि प्रचारप्रसार तथा यातायातको सुविधाको अभावमा कतिपय स्थानहरू अझै पनि ओभेलमा परेका छन्। यो लेख विशेषगरी नेपालको संघीय राजधानी काठमाडौंसँग सिमाना जोडिएको नुवाकोट जिल्लाको ककनी गाउँपालिका अर्न्तगत पर्ने अत्यान्त सुन्दर र रमणीय स्थान ककनी हाइटमा पर्यटन विकासको वर्तमान अवस्था र पर्यटकीय गतिविधिले पारेको त्यस क्षेत्रमा पारेको प्रभावमा केन्द्रीत रहेको छ। ककनी हाइट क्षेत्रमा बसोबास गर्ने ३० जना स्थानीयबासी तथा ककनी हाइट क्षेत्र घुम्न आएका ५० जना पर्यटकहरूलाई नमुनाको रूपमा छनोट गरी गरिएको अध्ययनका आधारमा यो लेख तयार पारिएको छ। यस लेखमा ककनी हाइट क्षेत्रका मुख्य पर्यटकीय स्थलहरूमा ककनी मेमोरियल पार्क, ककनी पिकनिक स्पट, ककनी भ्यूटावर, माउन्टेन क्यामिड् स्पट रहेको, पिकनिक तथा दृश्यावलोकनका लागि हजारौं स्वदेशी तथा विदेशी पर्यटकहरू ककनी हाइट आउने र त्यसरी आउनेमा अधिकांश आन्तरिक पर्यटक हुने गरेका, ककनी हाइट स्ट्रवेरी खेतीका लागि प्रसिद्ध रहेको, पर्यटकीय गतिविधिमा विकास भएसँगै व्यापार व्यवसायमा वृद्धि भइ स्थानीयको आयआर्जनमा वृद्धि भएको, स्थानीय स्तरमा रोजगारीको अवसर सिर्जना भएको तथा स्थानीय उत्पादनहरूले उचित मूल्य पाउन थालेका निष्कर्ष निकालिएको छ। त्यसैगरी पर्यटकले प्रयोग गरेर फालेका ठोस फोहरमैलाको उचित व्यवस्थापन नहुदाँ पर्यटकीय स्थलहरूको सौन्दर्यमा गिरावट आएको तथा ककनी जाने सडक जीर्ण भएकाले पर्यटकहरूलाई त्यहाँ सम्म पुग्न अलि कठिन हुने गरेको निष्कर्ष निकालिएको छ।

विशेष शब्द : पर्यटन, पर्यटक, घुमफिर, गन्तव्यस्थल, दृश्यावलोकन, पर्यटकीय गतिविधि।

विषय प्रवेश

सामान्यतया पर्यटन (Tourism) भन्नाले यात्रा वा भ्रमण वा घुमफिर भन्ने बुझिन्छ। एक ठाँउ बाट अर्को ठाँउमा घुमि हिड्ने, आनन्दको लागि घुम्ने, उत्सुकता पूर्तिका निमित्त घुम्ने, व्यक्तिलाई त्यगचष्कत र त्यसरी घुम्न वा मन बहलाउन को लागि आउने व्यक्तिहरूका सुविधाका लागि गरिने सम्पूर्ण क्रियाकलाप (होटल निर्माण, दृश्यावलोकनका साधनहरूको निर्माण, यातायातका साधनहरूको सुविधा) लाई त्यगचष्कत वा पर्यटन व्यवसाय वा पर्यटन उद्योग भनिन्छ (शर्मा र खरेल, २०६८)। पर्यटन (Tourism) संग सँगै पर्यटक (Tourist) शब्द जोडिएर आएको हुन्छ किन भने त्यगचष्कत र त्यगचष्कत एक अकार्का परिपूरक हुन्। पर्यटक (Tourist) भन्नाले

भ्रमण वा यात्रा गर्ने व्यक्ति (Person) लाई बुझाउछ भने पर्यटन (Tourism) भन्नाले पर्यटकका लागि लक्षित गरि गरिने सम्पूर्ण क्रियाकलाप (activities / occupation) लाई जनाउने गर्दछ । तसर्थ एक ठाँउ बाट अर्को ठाँउमा घुमि हिड्ने, भ्रमण गर्ने, आनन्दको लागि घुम्ने, उत्सुकता पूर्तिका निमित्त घुम्ने, व्यक्तिलाई Tourist र त्यसरी घुम्न वा मन बहलाउन को लागि आउने व्यक्तिहरूका सुविधाका लागि गरिने सम्पूर्ण क्रियाकलाप (होटल निर्माण, दृश्यावलोकनका साधनहरूको निर्माण, यातायातका साधनहरूको सुविधा) लाई Tourism वा पर्यटन व्यवसाय वा पर्यटन उद्योग भनिन्छ (क्षेत्री र रायमाझी, २०६१) । नेपालमा पर्यटकीय दृष्टिकोणबाट महत्वपूर्ण थुप्रै ठाउँहरू रहेका छन् । यहाँ रहेको अनुपम प्राकृतिक सौन्दर्य, प्रचुर जैविक विविधता, बहुजातीय, बहुभाषिक बहुधर्म र सामाजिक विविधता एवं ऐतिहासिक तथा साँस्कृतिक सम्पदाले भरिपूर्ण आदि कारणले गर्दा नेपाल विश्वमा प्रमुख पर्यटकीय गन्तव्यस्थलको सूचिमा अग्र स्थानमा रहेको छ (सिग्देल, २०७६) । नेपाल प्राकृतिक, साँस्कृतिक, धार्मिक, सामाजिक, एवं हावापानीको विविधता लगायत ऐतिहासिक स्थानहरूले गर्दा सबैको आकर्षणको केन्द्र वा मन बहलाउने स्थलको रूपमा समेत परिचित छ । त्यसैगरी नेपालमा पर्यटकहरूलाई लक्षित गरि विभिन्न नविनतम् अवधारणाहरू (साहसिक पर्यटन, ग्रामीण पर्यटन, खेल पर्यटन, दिगो पर्यटन, साँस्कृतिक पर्यटन, पर्यावरणीय पर्यटन, गुणस्तरीय पर्यटन, स्वास्थ्योपचार पर्यटन) को पनि विकास भएको छ । तसर्थ विभिन्न उद्देश्यले विदेशी पर्यटकहरू नेपाल आउने गरेका छन् । सोहीकारण पर्यटन क्षेत्र नेपालमा विदेशी मुद्रा आयात गर्ने दोस्रो स्रोतको रूपमा रहेको छ । नेपाल गाँउ नै गाँउले भरिएको देश हो । यहाँ पर्यटकीय दृष्टिकोणबाट निकै महत्वपूर्ण थुप्रै गाँउहरू रहेका छन् । जहाँ वर्षेनी थुप्रै स्वदेशी तथा विदेशी पर्यटकहरू आउने गर्दछन् । यसरी पर्यटकहरूको चहलपहल तथा पर्यटकीय गतिविधिमा वृद्धि भएसँगै स्थानीयबासीको सामाजिक-आर्थिक जीवनमा पनि प्रभाव पर्दछ । स्थानीयस्तरमा आयआर्जनको अवसर सिर्जना हुनपुग्दछ भने स्थानीय उत्पादनको माग बढ्न जान्छ (थापा, २०६८) । यसरी पर्यटनको विकाससँगै सुदायमा सकारात्मक प्रभावहरूका साथै केही नकारात्मक प्रभावहरू पनि देखिन सक्दछन् । तसर्थ पर्यटकीय गतिविधिले समुदायमा पार्ने नकारात्मक असरहरूलाई न्यूनीकरण गर्दै दिगो पर्यटन विकासमा ध्यान दिनु आवश्यक हुन्छ । पर्यटकहरू स्वच्छ वातावरणमा रमाउन चाहन्छन् । पर्यटकीय गन्तव्य स्थलहरूमा पर्यटकको सुरक्षा, सेवा सुविधा, पर्यटकीय पूर्वाधारहरू सडक, खानेपानी, विद्युत, सञ्चारको राम्रो विकास हुनुपर्दछ । त्यसका साथै पर्यटक स्थलमा पर्यटक, स्थानीय समुदाय बीच अपेक्षित समन्वय कायम हुन नसकेको खण्डमा यदाकदा विसंगतिहरू पनि देखापर्न सक्दछन् । त्यसैगरी ठोस फोहरमैलाको उचित व्यवस्थापनको अभावमा कतिपय पर्यटकीय क्षेत्रहरू प्रदुषित हुदै गएको अवस्था पनि छ । यसको असर पर्यटन विकासमा पनि परिरहेको हुन्छ । तसर्थ फोहरमैला व्यवस्थापनमा पनि ध्यानदिनु उत्तिकै महत्वपूर्ण हुन्छ । नेपालका पर्यटकीय दृष्टिकोणबाट महत्वपूर्ण विभिन्न ग्रामीण क्षेत्रहरूमध्ये यो लेख नेपालको संघीय राजधानी काठमाडौंसँग सिमाना जोडिएको नुवाकोट जिल्लाको ककनी गाउँपालिका अन्तर्गत पर्ने अत्यान्त सुन्दर र रमणीय स्थान ककनी हाइट क्षेत्रमा पर्यटन विकासको वर्तमान अवस्था र पर्यटकीय गतिविधिका कारण त्यस क्षेत्रमा परेको प्रभावहरूमा केन्द्रित रहेको छ ।

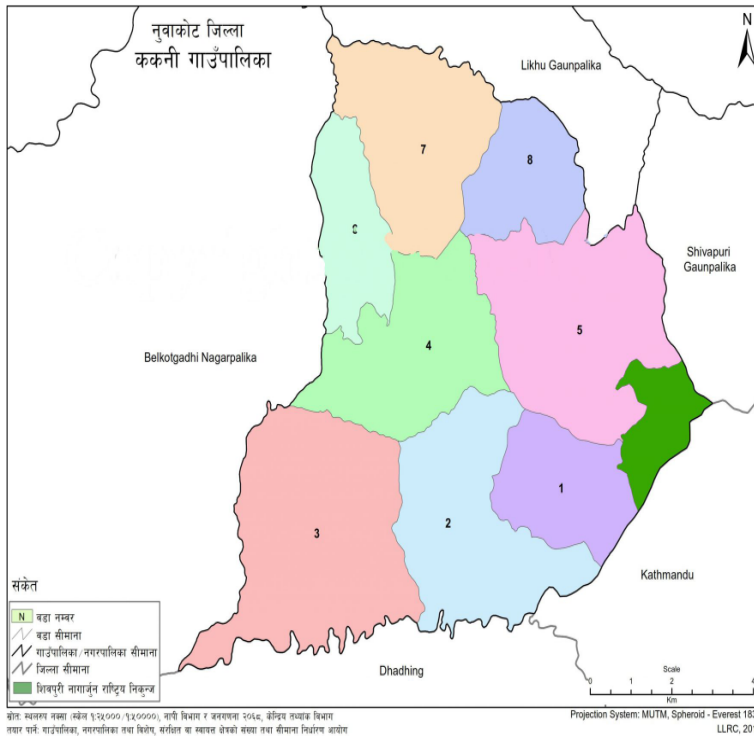
अध्ययन विधि एवं सामग्री

यो लेख प्राथमिक तथ्याङ्कमा आधारित भएर तयार पारिएको छ । त्यसको लागि नुवाकोट जिल्लाको ककनी गाउँपालिका वडा नं ४ मा पर्ने ककनी हाइट क्षेत्रलाई अध्ययन क्षेत्रको रूपमा छनोट गरिएको छ । अध्ययन क्षेत्रको छनोट उद्देश्यजनक नमुना छनोट विधिको आधारमा गरिएको छ । सुविधाजनक नमुना छनोट विधिका

आधारमा ककनी हाइट क्षेत्रमा बसोबास गर्ने ३० जना स्थानीयबासी तथा ककनी हाइट क्षेत्र घुम्न आएका ५० जना पर्यटकलाई अध्ययनको जनसङ्ख्या रूपमा छनोट गरिएको छ । मूलत प्राथमिक तथ्याङ्कमा आधारित रहेको यस लेखमा आवश्यकता अनुसार द्वितीयक स्रोतबाट प्राप्त तथ्याङ्कहरूको पनि प्रयोग गरिएको छ । अन्तर्वाता सूची तथा अवलोकनको सहायताबाट प्राथमिक तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ । त्यसैगरी विगतमा पर्यटन आगमन सम्बन्धी तथ्याङ्कहरू वडा कार्यालयको अभिलेखबाट प्राप्त गरिएको छ । त्यसका अतिरिक्त विभिन्न प्रकाशित बुलेटिन तथा अनुसन्धान प्रतिवेदनहरूबाट पनि आवश्यकता अनुसार द्वितीयक तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ । यसरी विभिन्न स्रोतबाट प्राप्त तथ्याङ्कहरूलाई तालिकीकरण गरी वर्णनात्मक ढाँचामा व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ । तथ्याङ्क विश्लेषण गर्ने क्रममा आवश्यकता अनुसार तालिकाहरूको पनि प्रयोग गरिएको छ ।

अध्ययन क्षेत्रको परिचय

नुवाकोट जिल्लाका रहेका १२ वटा स्थानीय तहहरू (२ वटा नगरपालिका र १० वटा गाँउपालिका) मध्ये ककनी गाउँपालिका पनि एक हो । साविकको ओखरपौवा, चाउथे, ककनी, मदानपुर, चतुराली र थानसिङ्घ गा.बि.स लाई मिलाएर ककनी गाँउपालिकाको गठन भएको पाइन्छ । यस गाँउपालिकालाई ८ वटा वडाहरूमा विभाजन गरिएको छ भने पालिकाको केन्द्र रानीपौवा बजारमा रहेको छ ।

अध्ययन क्षेत्रको नक्सा ३.१ : ककनी गाउँपालिका

भौगोलिक अवस्था

ककनी गाउँपालिका विश्वमानचित्रमा २७.२५.७ उत्तरी अक्षांस र ८५.२४.६४ पूर्वी देशान्तरमा अवस्थित रहेको छ । ककनी समुन्द्र सतहबाट १८२८ मिटर उचाइमा रहेको छ भने कुल क्षेत्रफल ८७.९७ वर्ग किलोमिटर रहेको छ । यस गाउँपालिको पूर्वतर्फ काठमाडौँ महानगरपालिका र शिवपुरी गाउँपालिका अवस्थित छ । त्यसैगरी पश्चिमतर्फ बेलकोटगडी नगरपालिका र उत्तरतर्फ लिखु गाउँपालिका पर्दछ भने दक्षिणतर्फ धादिङ्ग जिल्लाको धुनिवेशी नगरपालिका रहेको छ । यो गाउँपालिका राजधानी काठमाडौँ बाट २२ कि.मि टाढा रहेको छ । यहाँको भूबनोट भिरालो किसिमको र डाँडाँपाखाले भरिएको छ । यहाँ बाह्रै महिना चिसो हावापानी पाइन्छ । छिनछिनमा कुहिरोले ढाक्ने, पानी पर्ने अनि फेरी घाम लाग्ने कारण यहाँको वातावरणीय अवस्था निकै मनमोहन किसिमको रहेको छ । ककनीका अग्ला डाँडाँहरूमा हिउँदको समयमा सेताम्मे हिउँ पर्ने गर्दछ ।

सामाजिक-आर्थिक अवस्था

ककनी क्षेत्रमा मुख्य गरी तामाङ्ग, क्षेत्री, बाह्रमण, नेवार, दलित, गुरुङ्ग, राई, मगर जातिको बसोबास रहेका छ भने यहाँ मानिसहरूले हिन्दु, बौद्ध, क्रिश्चियन र मुस्लिम धर्म मान्ने गर्दछन् । यहाँका बासिन्दाहरू मनाउने मुख्य चाडपर्वमा दशैं तिहार, लोसार, क्रिसमस, गाईजात्रा रहेका छन् । यहाँ रुम्बा दरबार, वसन्ती दरबार जस्ता थुप्रै ऐतिहासिक स्थलहरू पनि रहेका छन् । ककनी परापूर्वकाल देखि नै नेपालको राजधानी काठमाडौँ आवतजावत गर्ने नाका भएका कारण यहाँ प्रशस्तै मठमन्दिर तथा पाटीपौवाहरू रहेका छन् । ककनी क्षेत्रका मानिसहरूको आमदानीको प्रमुख स्रोत या मुख्य पेशा कृषि रहेको छ । यहाँ रेन्वो ट्राउट माछा, स्ट्रवेरी तथा किवि खेती व्यावसायिक रूपमा गरिदै आएको पाइन्छ । विभिन्न प्रजातिको स्ट्रवेरी, रेन्वो ट्राउट माछा तथा किविको खेतीको लागि ककनीले प्रसिद्धी नै कमाएको पाइन्छ । त्यसका साथै तरकारी, दुध, मासुका लागि ककनी आत्मानिर्भर रहेको पाइन्छ । कृषिको अलवा व्यापार व्यवसाय (होटल, लेज), मजदुर (ढुङ्गा, गिट्टी बालुवा र इट्टा उद्योगहरूमा) तथा वैदेशिक रोजगारी पनि यहाँ मानिसहरूको आमदानीको स्रोत रहेको पाइन्छ । त्यसका अतिरिक्त यहाँका मानिसहरूले पर्यटन व्यवसायबाट पनि आर्थिक उपार्जन गरिरहेको पाइन्छ ।

नतिजा विश्लेषण

ककनी गाउँपालिकाले “पर्यटकीय क्षेत्रको विकासमा वृद्धि, ककनीको समृद्धि” भन्ने नारालाई आत्मसाथ गरेको पाइन्छ । त्यसैगरी गाउँपालिकाको आ.व २०७८/७९ को नीति तथा कार्यक्रम र बजेटमा पनि “समृद्ध ककनीको आधार : कृषि, पर्यटन र दिगो पूर्वाधार” भन्ने नारा अगाडी सारेको पाइन्छ । त्यस्तै हाम्रो ककनी, राम्रो ककनी को अवधारण अनुसार विभिन्न पर्यटकीय स्थलको संरक्षण तथा प्रचारप्रसार गरि धेरै भन्दा धेरै पर्यटक ककनी भित्र्याउने र आमदानीसँग जोड्ने योजना पालिकाले अगाडि सारेको पाइन्छ । ककनी गाउँपालिका वडा नं ४ मा पर्ने ककनी हाइट क्षेत्र रमणीय एवं प्राकृतिक सुन्दरताले भरीपूर्ण रहेको छ । छिनछिनमा कुहिरो लाग्ने र हट्ने हुदाँ यहाँको वातावरण थप रमणीय बन्ने गरेको पाइन्छ । दृश्यावलोकनका लागि पनि यो क्षेत्र निकै उपयुक्त रहेको पाइन्छ । यस क्षेत्रमा पर्यटन विकासको वर्तमान अवस्था विश्लेषण यहाँ गरिएको छ ।

प्रमुख पर्यटकीय स्थलहरू

ककनी गाउँपालिकामा पर्यटकीय दृष्टिकोणबाट महत्वपूर्ण थुप्रै प्राकृतिक, सांस्कृतिक एवं ऐतिहासिक सम्पदाहरू रहेका छन् । यहाँ लौकै भरना, फूङ्फूडे भरना, मूलमूले भरना, ककनी हाइट, वसन्ती दरबार,रुम्बा दरबार तथा विभिन्न मठमन्दिर एवं पौवाहरू रहेका छन् । ककनी गाउँपालिकाको वडा नं ४ मा पर्ने ककनी हाइट निकै सुन्दर, शान्त, हराभरा र रमणीय वातावरणमा रहेको छ । यहाँ पर्यटकीय दृष्टिकोणबाट महत्वपूर्ण स्थानहरू ककनी मेमोरियल पार्क, ककनी पिकनिक स्पट, ककनी भ्यूटावर, माउन्टेन क्यामिड् स्पट, स्ट्रवेरी फर्म रहेका छन् ।

४.२ पर्यटक आगमनको अवस्था

ककनी हाइट पिकनिक तथा दृश्यावलोकनका लागि निकै महत्वपूर्ण स्थान मानिन्छ । यहाँबाट उत्तरतर्फ हिमश्रृंखला तथा दक्षिणतर्फ काठमाडौं उपत्यकाको दृश्य सजिलै अवलोकन गर्न सकिन्छ । सोहीकारण ककनी हाइट पर्यटकीय दृष्टिकोणबाट अत्यान्त मनमोहक मानिन्छ । यहाँ हरेक वर्ष थुप्रै स्वदेशी तथा विदेशी पर्यटकहरू आउने गरेको छन् । विगत ५ वर्षमा ककनी हाइट क्षेत्रमा आएका पर्यटकहरूको विवरणलाई तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका .१ : ककनी हाइट क्षेत्रमा पर्यटक आगमनको अवस्था

क्र.स	साल	पर्यटक सङ्ख्या
१	२०७४	४२,३५०
२	२०७५	४५,७२०
३	२०७६	५,१५०
४	२०७७	७,३२०
५	२०७८	४९,५८५

स्रोत : वडा कार्यालयको अभिलेख तथा स्थलगत अध्ययन २०७९ ।

तालिका अनुसार वि.स २०७४ सालमा आन्तरिक तथा बाह्य गरी ४२,३५० जना पर्यटकहरू ककनी क्षेत्र आएको पाइन्छ भने २०७५ सालमा ४५,७२० जना पर्यटक आएका थिए । विश्वव्यापी रुपमा फैलीएको कोभिड-१९ को असर ककनी क्षेत्रमा पनि परेको पाइन्छ । तसर्थ वि.स २०७६ तथा २०७७ मा थोरै आन्तरिक पर्यटकहरू मात्र ककनी क्षेत्र घुम्न गएको पाइन्छ । त्यसैगरी कोभिड-१९ को असर विस्तारै कम भएसँगै ककनी क्षेत्रमा पर्यटकको चहलपहलमा वृद्धि भएको पाइन्छ । वि.स २०७८ मा ४९,५८५ जना पर्यटकहरू ककनी क्षेत्रमा आएको पाइन्छ । यसरी ककनी हाइट क्षेत्रमा पर्यटक आगमनको सङ्ख्या हरेक वर्ष बढ्दै गएको पाइन्छ । ककनी क्षेत्रमा आन्तरिक तथा बाह्य दुवै प्रकारका पर्यटकहरू आउने गरेको पाइन्छ । स्थानीयबासीका अनुसार यहाँ आउने पर्यटकहरू मध्ये करिब ८०% स्वदेशी या आन्तरिक पर्यटक र करिब २०% विदेशी या बाह्य पर्यटक हुने गरेका छन् ।

पर्यटक आउने मुख्य समय/मौसम

ककनी हाइट क्षेत्रमा बाह्रै महिना पर्यटक आउने गरेको पाइन्छ । स्थानीयबासीका अनुसार फागुन देखि जेठ सम्म र भदौ देखि मंसिर सम्म धेरै पर्यटक आउने गर्दछन् । उनीहरूका अनुसार ककनी हाइट क्षेत्रमा पाइने चिसो हावापानीका कारण उपत्यकाबाट गर्मी छल्ल तथा पिकनिक खानका लागि वैशाख, जेठमा धेरै आन्तरिक पर्यटकहरू आउने गरेका छन् । त्यस्तै असार-साउन मा वर्षा धेरै हुने र पुस-माघ महिना बढी चिसो/जाडो हुने भएकाले तुलनात्मक रूपमा कम पर्यटक आउने गरेको पाइन्छ ।

पर्यटक आउनाको मुख्य उद्देश्यहरू

ककनी हाइट क्षेत्रमा फरक फरक उद्देश्यले पर्यटकहरू आउने गरेको पाइन्छ । कतिपय पर्यटकहरू दृश्यावलोकनका लागि या फुर्सदको समयमा मनोरञ्जनका लागि घुम्न आउने गरेको पाइन्छ भने कतिपय पर्यटक पिकनिकका लागि यस क्षेत्रमा आउने गरेको पाइन्छ । यसैगरी ककनी क्षेत्र किवी तथा स्ट्रवेरी खेति र स्ट्रुट माछाका लागि निकै प्रसिद्ध भएका कारण देशका विभिन्न भागबाट कृषकहरू अवलोकन भ्रमणमा पनि आउने गरेको पाइन्छ । यहाँ आउनुको मुख्य उद्देश्यको सन्दर्भमा अध्ययनमा सहभागि पर्यटकहरूबाट प्राप्त प्रतिक्रियालाई तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका .२ : पर्यटक आउनुको मुख्य उद्देश्य

क्र.स	उद्देश्यहरू	सङ्ख्या (प्रतिशतमा)
१	मनोरञ्जन/दृश्यावलोकन/पिकनिक	६५%
२	अध्ययन अनुसन्धान तथा अवलोकन भ्रमण	२५%
३	ब्यापार	१०%
४	अन्य नखुलेको	-
जम्मा		१००.००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन २०७९ ।

तालिका अनुसार ६५ % पर्यटकहरू मनोरञ्जन/दृश्यावलोकन/पिकनिक का लागि ककनी आउने गरेको पाइन्छ । त्यसैगरी २५% अध्ययन अनुसन्धान तथा अवलोकन भ्रमण र १०% ब्यापार व्यवसायको लागि ककनी आउने गरेको पाइन्छ । त्यसैगरी अध्ययन सहभागि स्थानीयबासीहरूले पनि धेरै जसो पर्यटकहरू मनोरञ्जनका लागि यस ठाउँमा आउने गरेको बताएका थिए । यसरी ककनी क्षेत्रमा धेरै पर्यटकहरू मनोरञ्जनका लागि आउने गरेको पाइन्छ ।

ककनी हाइट क्षेत्रमा पर्यटकीय गतिविधिको प्रभाव

कुनै पनि क्षेत्रमा पर्यटकीय गतिविधीमा वृद्धि भए सँगै स्वभाविक रूपमा त्यसको सकारात्मक तथा नकरात्मक प्रभावहरू पर्ने गर्दछ । ककनी हाइट क्षेत्रमा पनि पर्यटकीय गतिविधीमा विकास भएसँगै त्यसको धेरै सकारात्मक त केही नकरात्मक प्रभाव या असरहरू परेको पाइन्छ ।

सकरात्मक प्रभाव

पर्यटकीय गतिविधिमा विकास भएसँगै ककनी हाइट क्षेत्रमा थुप्रै सकरात्मक प्रभावहरु परेको पाइन्छ। स्थानीयबासीको भनाइ तथा स्थलगत अध्ययन भ्रमणका क्रममा गरिएको अवलोकनका आधारमा पर्यटकीय गतिविधिले यस क्षेत्रमा पारेको सकरात्मक प्रभावहरु निम्न रहेका छन्।

- पर्यटकको आगमन भएसँगै व्यापार व्यवसायमा वृद्धि भइ स्थानीयको आयआर्जनमा वृद्धि भएको।
- पर्यटक आउने थालेपछि होटल, रेस्टुरेन्ट, क्याफे आदिको निर्माण भई स्थानीय स्तरमा रोजगारीको अवसर सिर्जना भएको।
- पर्यटकको आगमन भएसँगै स्थानीय उत्पादनहरुले बजार पाउनुका साथै उचित मूल्य पाउन थालेका।

नकरात्मक प्रभाव

पर्यटकीय गतिविधिमा वृद्धि भएसँगै ककनी हाइट क्षेत्रमा सकरात्मक प्रभावहरुको अलवा केही नकरात्मक प्रभावहरु पनि परेको पाइन्छ। पर्यटकका कारण ककनी हाइट क्षेत्रमा देखिएका नकरात्मक प्रभावहरु यसप्रकार छन्:-

- पर्यटकले प्रयोग गरेर फालेका ठोस फोहरमैलाको उचित व्यवस्थापन नहुदाँ पर्यटकीय स्थलहरु प्रदुषित हुदै जानु। सौन्दर्यमा गिरावट आउनु या सुन्दरता घट्टै जानु।
- मदिराजन्य पदार्थको अत्याधिक बिक्री वितरण तथा खपत हुने भएका कारण मदिम सेवन गरि हो-हल्ला गर्ने, भै भगडा गर्ने तथा यदाकता अपराधिक कृत्याकलापमा समेत वृद्धि भएको पाइन्छ।
- स्थानीयबासीबाट पर्यटकहरु ठगिने कार्यमा वृद्धि भएको।

ककनी हाइट क्षेत्रको पर्यटन विकासमा देखिएका समस्याहरु

ककनी हाइट क्षेत्र पर्यटकीय दृष्टिकोण प्रशस्त सम्भावना बोकेको क्षेत्र भएतापनि यहाँको पर्यटन विकासमा थुप्रै समस्या र चुनौतीहरु रहेको पाइन्छ। यहाँको पर्यटन विकासमा देखिएका मुख्य समस्याहरु निम्नानुसार छन् :-

- काठमाडौं लगायत उपत्यकाका अन्य स्थानीय निकायहरुको फोहरमैला ककनी गाँउपालिका अर्न्तगत सिसडोल र बन्चरेडाँडामा अव्यवस्थित तरिकाले विर्सजन गरिएका कारण त्यसबाट उत्पन्न वातावरणीय प्रदुषणको असर यस क्षेत्रमा पनि पर्ने गरेको।
- सडकको अवस्था नाजुक भएका कारण पर्यटकहरु सहजरुपमा ककनी हाइट क्षेत्रमा पुग्न नसक्नु। पर्यटकको यात्रा कष्टकर हुने गरेको।
- त्यहाँ रहेका परम्परागत सांस्कृतिक तथा ऐतिहासिक सम्पदाहरुको संरक्षण र सम्बर्द्धनको नहुन तथा थप पर्यटकीय स्थलहरुको संभाव्यताको खोजि नहुनु।
- यहाँ आएका पर्यटकहरुलाई घुमाउने पथप्रदर्शकहरुको व्यवस्था, पर्यटकीय नक्सा, पर्यटन सूचना केन्द्र तथा सहायता कक्षको व्यवस्था नहुदाँ पर्यटकहरुलाई समस्या पर्ने गरेको।
- प्राथमिक स्वास्थ्य उपचारको लागि पूर्वाधार निर्माण हुन नसक्नु।

निष्कर्ष

नेपालको संघीय राजधानी काठमाडौँबाट करिब २२ किलोमिटर उत्तरमा रहेको नुवाकोट जिल्लाको ककनी गाउँपालिका वडा नं ४ मा पर्ने ककनी हाइट क्षेत्र पर्यटकीय दृष्टिकोणबाट निकै महत्वपूर्ण स्थान मानिन्छ । यहाँको प्राकृतिक सुन्दरताका कारण बर्षेनी हजारौँ स्वदेशी तथा विदेशी पर्यटकहरू आउने गर्दछन् । ककनी हाइट क्षेत्रमा पर्ने ककनी मेमोरियल पार्क, ककनी पिकनिक स्पट, ककनी भ्यूटावर, माउन्टेन क्यामिड् लगायत स्टूवेरी फर्महरू पर्यटकीय दृष्टिकोण निकै महत्वपूर्ण रहेका छन् । पिकनिक तथा दृश्यावलोकनका लागि निकै महत्वपूर्ण मानिने ककनी हाइट क्षेत्रमा आन्तरिक तथा बाह्य गरी बार्षिक करिब ४५ हजार जना पर्यटकहरू आउने र यसरी आउने पर्यटकहरू मध्ये करिब ८०% आन्तरिक पर्यटक रहेका छन् । ककनी हाइट क्षेत्रमा मनोरञ्जनका लागि बाह्रै महिना पर्यटक आउने गर्दछन् तर पनि फागुन देखि जेठ सम्म र भदौ देखि मंसिर सम्म धेरै पर्यटक आउने गरेको पाइन्छ । ककनी हाइट क्षेत्रमा पर्यटकीय गतिविधिमा विकास भएसँगै व्यापार व्यवसायमा वृद्धि भइ स्थानीयको आयआर्जनमा वृद्धि भएको, स्थानीय स्तरमा रोजगारीको अवसर सिर्जना भएको तथा स्थानीय उत्पादनहरूले बजार पाउनुका साथै उचित मूल्य पाउन थालेको पाइन्छ । तर पर्यटकले प्रयोग गरेर फालेका ठोस फोहरमैलाको उचित व्यवस्थापन नहुदाँ पर्यटकीय स्थलहरूको सौन्दर्यमा गिरावट आएको, मदिरा सेवन गरी यदाकदा हो-हल्ला गर्ने, भैँ भगडा गर्ने जस्ता कार्यमा वृद्धि भएको पाइन्छ । काठमाडौँ लगायत उपत्यकाका अन्य स्थानीय निकायहरूको फोहरमैला ककनी गाँउपालिका अर्न्तगत सिसडोल र बन्चरेडाँडाँमा विर्सजन गर्ने गरिएका कारण त्यसको पर्यावरणीय असर ककनी क्षेत्रमा पनि पर्ने गरेको र ककनी जाने सडक नाजुक भएका कारण पर्यटकहरूलाई त्यहाँ सम्म पुग्न कष्टकर हुने गरेको पाइन्छ ।

सन्दर्भसूची

ककनी गाँउपालिको कार्यालय (२०७८). ककनी गाँउपालिकाको पार्श्वचित्र : रानीपौवा, नुवाकोट ।

ककनी गाँउपालिको कार्यालय (२०७८). ककनी गाँउपालिकाको नीति तथा कार्यक्रम र बजेट आ.व ०७८/७९ : रानीपौवा, नुवाकोट ।

क्षेत्री, गणेश र रायमाफी, रामचन्द्र (२०६१). पर्यटन विकास र व्यवस्थापन, काठमाडौँ : एशिया पब्लिकेसन्स, बागबजार ।

थापा, नेत्र बहादुर (२०६८).नेपालमा पर्यटन विकास, काठमाडौँ : अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रि.वि कीर्तिपुर ।

नेपाल सरकार (२०७९). नेपाल परिचय, काठमाडौँ : संचार तथा सूचना प्रविधि मन्त्रालय, सूचना तथा प्रसारण विभाग ।

पाण्डे, गोपिकृष्ण (२०७८). नेपालको भूगोल, काठमाडौँ : भुँडीपुराण प्रकाशन, बागबजार ।

शर्मा, भूमिश्वर र खरेल, सुमन (२०६८). ग्रामीण पर्यटन, काठमाडौँ : न्यू हिरा बुक्स इन्टरप्राइजेज ।

सिग्देल, तेजप्रसाद (२०७६). नेपालमा पर्यटन विकासका संभावना र चुनौती : प्रज्ञादर्शन, अंक ३. (२३१-२४०) कीर्तिपुर ।

समय त्रासदी उपन्यासमा पारिस्थितिक नारीवाद

■ उद्धवदेव भट्ट, उपप्राध्यापक, सुदूरपश्चिम विश्वविद्यालय

लेखसार

प्रस्तुत लेख समय त्रासदी उपन्यासमा प्रयुक्त पारिस्थितिक नारीवादको पहिचान र विश्लेषणमा केन्द्रित रहेको छ। समय त्रासदी उपन्यासकार सरुभक्त श्रेष्ठद्वारा लिखित मानिसको घृणाजन्य अहङ्कारलाई मुख्य विषयवस्तु बनाई लेखिएको स्वैरकाल्पनिक उपन्यास हो। यसमा मानवीयताको निकृष्ट व्यवहार र कारुणिक त्रासदी गाथालाई प्रस्तुत गरिएको छ। साहित्य समालोचनाका विभिन्न सिद्धान्तहरू मध्ये पर्यावरणीय समालोचना पनि एक हो। यसलाई प्रकृतिकेन्द्री अन्तर्विषयक समालोचना पनि भनिन्छ। पारिस्थितिक नारीवाद पर्यावरणीय समालोचनाको एउटा महत्वपूर्ण पक्ष हो। यसले नारीहरूले भोग्नु परेका परिस्थितिजन्य कठिनाईहरूको अध्ययन गर्दछ। यस आधारमा मूल्याङ्कन गर्दा समय त्रासदी उपन्यासमा वर्तमान सन्दर्भमा भोग्नु परेका परिस्थितिजन्य यथार्थहरूको चित्रण गरिएको कुरा स्पष्ट हुन्छ।

विशेष शब्द : पर्यावरण, पारिस्थितिक, स्वैरकाल्पनिक, नारीवाद, समय त्रासदी

विषय परिचय

समय त्रासदी (२०५८) सरुभक्तद्वारा लिखित स्वैरकाल्पनिक विषयवस्तुमा आधारित उपन्यास हो। यसमा वर्तमान समयमा देखा परेका व्यक्ति, समाज र विश्वका अहमजन्य स्वरूपहरू प्रस्तुत गरिएको छ। अरुको अस्तित्वलाई स्वीकार गर्न नसक्ने मानिसको घृणाजन्य अहङ्कारलाई नै यस उपन्यासको मुख्य विषयवस्तु बनाइएको छ। यसमा मानवीयताको निकृष्ट व्यवहार र कारुणिक त्रासदी गाथालाई सूक्ष्म ढङ्गले विश्लेषण गरिएको छ। यसको माध्यमबाट लेखकले विश्वमा कुनै प्रकारको त्रासदीपूर्ण व्यवहार देख्न नपरोस् भन्ने कामना व्यक्त गरेका छन्, साथै विश्व शान्ति र मानवीय प्रेमको विकासमा समर्पित हुन सबैलाई आग्रह गरेका छन्। साहित्य समालोचनाका विभिन्न क्षेत्रहरू मध्ये पर्यावरणीय अध्ययन पनि एक हो। यो अध्ययन प्रकृतिकेन्द्री जैविक पद्धति वा पारिस्थितिक प्रणालीसँग सम्बन्धित रहेको छ। यसमा प्रकृतिलाई नै केन्द्रमा राखेर कुनै पनि साहित्यिक कृतिको अध्ययन विश्लेषण गरिन्छ। पारिस्थितिक नारीवाद पनि पर्यावरणीय अध्ययनको एउटा महत्वपूर्ण क्षेत्र हो। अतः यस लेखमा समय त्रासदी उपन्यासमा प्रयुक्त पारिस्थितिक नारीवादको विषयमा अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ।

अध्ययनको उद्देश्य

उपन्यासकार सरुभक्त श्रेष्ठद्वारा लिखित स्वैरकाल्पनिक उपन्यास समय त्रासदीमा प्रयुक्त पारिस्थितिक नारीवादको पहिचान गर्नु नै यस लेखको प्रमुख उद्देश्य हो। त्यसक्रममा पर्यावरणीय साहित्य सिद्धान्तका आधारमा उपयुक्त साक्ष्यहरू छनोट गरी तथ्यपरक विश्लेषण गर्ने कार्यलाई विशिष्ट उद्देश्य निर्धारण गरिएको छ।

अध्ययन विधि र प्रक्रिया

प्रस्तुत लेख पुस्तकालयीय अध्ययन विधिमा आधारित छ । त्यसक्रममा पर्यावरणीय साहित्य सिद्धान्त र उपन्यासकार सरुभक्त श्रेष्ठद्वारा लिखित समय त्रासदी उपन्यासलाई मुख्य सामग्रीका रूपमा चयन गरिएको छ । तार्किक विश्लेषणमा आधारित यस लेखलाई पारिस्थितिक नारीवादको केन्द्रीयतामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

समय त्रासदी उपन्यासको विश्लेषण

पारिस्थितिक नारीवादले पुरुष प्रधान समाजमा नारीहरूले भोग्नु परेका परिस्थितिजन्य घटनाक्रम र त्यसबाट उत्पन्न असहज परिस्थितिको विषयमा अध्ययन गर्दछ । समय त्रासदी उपन्यासमा पनि उपन्यासकार श्रेष्ठले नारीका समस्याहरूलाई सचेतताका साथ प्रस्तुत गरेका छन् । अतः यस लेखमा खासगरी उपन्यासकार सरुभक्त श्रेष्ठद्वारा लिखित समय त्रासदी उपन्यासमा प्रयुक्त पारिस्थितिक नारीवाद सम्बन्धी केही महत्वपूर्ण सन्दर्भहरूका अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ :

नारीहरू सहनशील हुन्छन् । सबै कुरा सहन सक्छन् तर आफ्नो लोभले आफ्नै अपमान हुने गरी परस्त्रीसँग जिस्केको सहन सक्दैनन् भन्ने कुरालाई समय त्रासदी उपन्यासमा यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :

“मोरालाई मार्दिन्छु, अर्कालाई भोगेर छोड्न पाइन्छ ।” फूलमाया अनपेक्षित आवेगमा फूलभैँ फुल्न छोडी काँडाभैँ तिखिन्छे । पक्का सिउँडीको काँडा । .... फूलमायालाई सेकेन्ड सेक्सको विद्रोहात्मक अवधारणा थाहा छैन तर आवश्यकता परे सिमन दी बुआभन्दा बढी विद्रोह गर्न सक्छे, लास परेका अक्षरहरूमा होइन, पूर्ण स्पन्दित जीवनमा (समय त्रासदी, पृ. १२) ।

यस साक्ष्यमा नारीहरू सबै कुरा सहन सक्छन् तर आफ्नो इज्जत र अस्मिता मेटिएको सहन सक्दैनन् । त्यसका विरुद्ध उनीहरू जस्तोसुकै आँधीहुरी बनेर बिद्रोह गर्न, काँडा बनेर घोचन र चट्टान बनेर उभिन समेत पछाडि पर्दैनन् भन्ने कुरालाई उपन्यासकी पात्र फूलमायाको माध्यमबाट प्रकट गरिएको छ ।

नारीहरू आफ्ना सन्ततिप्रति बढी जिम्मेवार हुन्छन् । पुरुष अर्थात् लोभले जतिसुकै अपमान गरे पनि सन्ततिको भविष्यको लागि उनीहरू आफ्नो पिडा सहेर पनि मौन रहन सक्छन् । अपमानले सीमा नाघेपछि भने नारीमा पनि विद्रोही चेतना पैदा हुन्छ भन्ने कुरालाई समय त्रासदी उपन्यासमा यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :

घर बचाउन चाहने प्रत्येक स्वास्नी मान्छेभैँ ऊ लोभको अत्याचार, जुन निःसन्देह अज्ञानता हो, सहन गरी बस्न राजी भई । स्वास्नीको यस मौन समर्पणलाई ट्याम्पे नबुझे वा आवश्यकताभन्दा बढी बुझे लोभे भन्नु सूर्पो र उज्जण्ड हुन थाल्यो, भविष्यको स्वास्नीलाई साताको तीन चार दिन, अबेर रातीसम्म घरमा राख्न थाल्यो । अब त साह्रै भयो, स्वास्नी बेसरी रोई । आँखाका परेलाहरू केही ओबाएपछि नोकर्नी फूललाई केही भनी, स्वास्नी पैदलै माइत हिँडिदिई, छोराहरूलाई घरमै छोडेर (समय त्रासदी, पृ. २३) ।

यस साक्ष्यमा एउटी नारीले आफ्नो घर परिवार तथा सन्ततिको भविष्यको रक्षाको लागि लोभेका अत्याचारहरूलाई सहँदै आएको र उसको सहनशीलतालाई कमजोरी ठानी लोभेले थप अपमानित हुने व्यवहार प्रदर्शन गरेपछि विद्रोह गरी घर छोड्न बाध्य भएको परिस्थितिजन्य यथार्थको चित्रण गरिएको छ ।

चुनावी खेल, स्वच्छ प्रतिस्पर्धाको खेल, तर आजभोलि चुनावका नाममा भिडन्त र लासमाथिको राजनीतिक दुर्गन्ध बढ्दै जान थालेको छ भन्ने कुरालाई समय त्रासदी उपन्यासमा यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :

त्यस रात वीर अस्पतालका लुरे डाक्टरहरूले 'शव परीक्षा' गरेपछि सहरमा ठूलो होइन, भयानक जुलुस निस्कियो । भोलिपल्ट 'काठमाडौं बन्द' भयो । पर्सिपल्ट टुँडिखेलमा 'विशाल विरोधसभा' आयोजित भयो । प्रधान मन्त्रीले दुःख प्रकट गरे । गृहमन्त्रीले क्षोभ व्यक्त गरे । देशको छाया प्रधानमन्त्री र छाया गृहमन्त्रीले छापाहरूमा यस्तो प्रतिक्रिया व्यक्त गरे - "यो सरकार आफैं धामी र आफैं बोक्सी हो (समय त्रासदी, पृ. ४०) ।

यस साक्ष्यमा चुनावका समयमा राजनीतिक दलहरूले एक अर्काप्रति लगाउने आरोप प्रत्यारोप तथा भडपका कारण उत्पन्न असहज परिस्थिति एवम् लासमाथिको त्रासदीपूर्ण राजनीतिक घटनाक्रम र पर्यावरणको चित्रण गरिएको छ । मुखमा राम राम बगलीमा छुरा भने भैं मानिस एउटा आदर्श बोकेर हिँड्छ अनि व्यवहार अर्कै प्रस्तुत गर्दछ । यही मानिसको दोहोरो चरित्र र व्यवहारका कारण आज कयौं नारीहरू परिस्थितिको दास बन्न बाध्य भएका छन् भन्ने कुरालाई समय त्रासदी उपन्यासमा यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :

"म यो कुरा संसदमा उठाउँछु । अहिलेको युगमा पनि नारीहरू उत्पीडनको सिकार बन्नु भनेको बिडम्बना नै हो, जब कि नारीहरूको सम्मान नहुने ठाउँमा देवताहरूले बास बस्दैनन् भन्ने कुरा शास्त्रमै लेखिएको छ । ... अहिले तपाईंहरू निश्चिन्त भई घर जानुहोस् (समय त्रासदी, पृ. ६४) ।

यस साक्ष्यमा आफ्नै घरमा श्रीमतीको अधिकार माथि धावा बोल्ने सांसदले आफ्नो संसदीय निर्वाचन क्षेत्रका उत्पीडित महिलाहरूलाई नारी अधिकारका विषयमा संसदमा कुरा उठाउने भनी दिएको भुट्टा आश्वासन र धार्मिक व्याख्यानलाई परिस्थितिक नारीवादका रूपमा चित्रण गरिएको छ ।

लोग्ने अर्थात् पुरुष जतिसुकै खराब भए पनि स्वास्नी अर्थात् नारीले आफ्नो श्रीमान् भनेर सम्मान गर्नुपर्ने बाध्यात्मक परिस्थितिलाई समय त्रासदी उपन्यासमा यसरी चित्रण गरिएको छ :

लोग्ने हर हालतमा लोग्ने नै भएपछि र स्वास्नी हर हालतमा स्वास्नी नै भएपछि स्वास्नीले लोग्नेलाई रन्डीको नाठो भन्नुको के तुक छ र (समय त्रासदी, पृ. ६५) ।

यस साक्ष्यमा लोग्ने जतिसुकै खराब भए पनि लोग्ने नै भनेर बस्नुपर्ने स्वास्नी मानिसहरूको बाध्यात्मक अवस्था तथा लोग्नेलाई गाली बेइजती गरेर पनि आफ्नो इज्जत नरहने भएपछि पुरुषका जस्तासुकै अपराध र अन्याय पनि नारीले सहेर बस्नु पर्ने बाध्यात्मक परिस्थिति हाम्रो नेपाली समाजमा विद्यमान छ भन्ने कुराको चित्रण गरिएको छ । लोग्ने र स्वास्नी मानिसका बीचको सम्बन्ध स्वतन्त्र, सहज र प्राकृतिक नभएर यान्त्रिक खालको छ । स्वास्नी मानिसले हरेक क्षेत्रमा पुरुषहरूबाट पीडित भएर बाँच्नुपर्ने बाध्यात्मक परिस्थिति छ भन्ने कुरालाई समय त्रासदी उपन्यासमा यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :

अब कस्तो भन्ने घरमा गयो लोग्ने उस्तै क्याम्पसमा गयो प्राध्यापक विद्यार्थीहरू उस्तै, अस्पतालमा गयो डाक्टरहरू उस्तै, कार्यालयमा गयो कर्मचारीहरू उस्तै, सरकारी गैरसरकारी संस्थान, अड्डा अदालत, प्रतिष्ठान, बाटोघाटो जहाँ जाऊँ न .... लोग्ने मान्छेहरू सबै उस्तै हरिपैहरिप (समय त्रासदी, पृ. ६८) ।

यस साक्ष्यमा नारीहरू समाजका हरेक क्षेत्रमा पुरुषहरूद्वारा पीडित हुनु परेको बाध्यात्मक परिस्थितिको चित्रण गरिएको छ । त्यस क्रममा लोम्ने, प्राध्यापक, विद्यार्थी, डाक्टर, कर्मचारी आखिर जो भए पनि सबै पुरुषको व्यवहार नारीप्रति उस्तै हुने यथार्थको वर्णन गरिएको छ ।

नारीहरू सहनशील हुन्छन् । उनीहरू क्षणिक आवेगको भरमा घरलाई खरानी पार्न चाहँदैनन् बरु केही दुःख कष्ट सहेर भए पनि परिवार र सन्ततिको भविष्यको लागि चुपचाप बसिदिन्छन् भन्ने कुरालाई समय त्रासदी उपन्यासमा यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :

“म आफ्नो घरलाई माया गर्छु । म आफ्ना छोराहरूलाई माया गर्छु । नारी भएर म आफ्नो घर र छोराहरूको भविष्य विगानै कुनै कुरा सोच्न सकिदैन न सपनामा, न विपनामा (समय त्रासदी, पृ. ७९) ।

यस साक्ष्यमा मायाको लोम्नेले मायाप्रति गरेको अपमानपूर्ण व्यवहारलाई पनि चुपचाप सहेर मायाले आफ्नो घर र छोराहरूको भविष्य निर्माणको लागि भए पनि पारपाचुके नगरी सोही घरमा बस्ने निर्णय गरेको परिस्थितिजन्य यथार्थको चित्रण गरिएको छ ।

नारीहरू आफूलाई सहन सक्ने विन्दुसम्म सम्हाल्न सक्छन् तर अति नै भएपछि उनीहरू पनि प्रतिक्रान्तिको लागि बदला लिन बाध्य हुन्छन् भन्ने कुरालाई समय त्रासदी उपन्यासमा यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :

ती स्वास्नीकालीन वा अवशिष्ट स्वास्नीकालीन कुराहरू थिए । अब ऊ कसैको स्वास्नी थिइन, छोराहरूकी आमा मात्रै थिई र महान् क्रान्ति गरेर जीवनको महान् अभिनव यात्रामा जाँदै थिई (समय त्रासदी, पृ. ९०) ।

यस साक्ष्यमा आफ्नो लोम्नेको अत्याचारले आजित भएपछि मायाले लोम्नेको हत्या गरेको तथा आफूलाई एक क्रान्तिकारी र स्वतन्त्र नारी ठानेर जीवनको महान् अभिनव यात्रामा निस्कन लागेको परिस्थितिको चित्रण गरिएको छ ।

वर्तमान विश्वमा मानवीयता हराउँदै गएको छ । घृणाजन्य अहमता बढ्दै गएको छ । यहाँ एक मान्छेले अर्को मान्छेको, एक जातिले अर्को जातिको, एक समुदायले अर्को समुदायको र एक धर्मले अर्को धर्मको अस्तित्व स्वीकार गर्न सक्दैन । जसको कारण आज विश्व नै भयावह परिस्थितिमा पुगेको छ भन्ने कुरालाई समय त्रासदी उपन्यासमा यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :

माया र सागरले बुझे, यो अभूतपूर्व मान्छेको मासुबजार भनेको अरु केही होइन, मानवीय मूलभूत जाति र धर्म बीचको चरम घृणाको अभिव्यक्ति हो (समय त्रासदी, पृ. १३५) ।

यस साक्ष्यमा उपन्यासकार श्रेष्ठद्वारा सिर्जित अति काल्पनिक अर्थात् स्वैरकाल्पनिक उपन्यास समय त्रासदीका प्रमुख पात्रहरू माया र सागरको माध्यमबाट वर्तमान विश्वको भयावह परिस्थितिजन्य सन्त्रासले गर्दा मानवीयता हराउँदै गएको तर्फ सङ्केत गरिएको छ ।

निष्कर्ष

समय त्रासदी उपन्यास प्रयोगवादी उपन्यासकार सरुभक्त श्रेष्ठद्वारा लेखिएको हो । यस उपन्यासमा खासगरी वर्तमान समयमा देखा परेका व्यक्ति समाज र विश्वका अहमजन्म भावहरू प्रस्तुत गरिएको छ । स्वैकाल्पनिक विषयवस्तुमा आधारित यस उपन्यासमा उपन्यासकारले विश्वजनीन घटनाक्रमहरूलाई परिस्थितिजन्य यथार्थका रूपमा चित्रण गरेका छन् । अध्ययन साहित्य समालोचनाको क्षेत्रमा देखा परेको एउटा नवीन सिद्धान्त हो । यसले प्रकृतिलाई केन्द्रमा राखेर कुनै पनि साहित्यिक कृतिको अध्ययन विश्लेषण गर्दछ । जैविक प्रणाली अर्थात् पारिस्थितिक प्रणालीसँग सम्बन्धित यस समालोचना प्रणालीलाई अन्तर्विषयक समालोचना पनि भनिन्छ । पारिस्थितिक नारीवाद पनि यस समालोचना प्रणालीको एउटा महत्वपूर्ण पक्ष हो । यसले नारीले भोग्नु परेक परिस्थितिजन्य घटनाक्रमको यथार्थ विश्लेषण गर्दछ । मानवीयताको निकृष्ट व्यवहार र कारुणिक त्रासदी गाथामा आधारित सरुभक्तको समय त्रासदी उपन्यासमा पनि नारीहरूले भोग्नु परेका परिस्थितिजन्य यथार्थको सूक्ष्म ढङ्गले चित्रण गरिएको छ । अतः पारिस्थितिक नारीवादका दृष्टिले मूल्याङ्कन गर्दा समय त्रासदी उपन्यास सार्थक रहेको छ ।

सन्दर्भसूची

- उप्रेती, सञ्जीव (२०६८), सिद्धान्तका कुरा, काठमाडौं : अक्षर क्रिएसन ।
- एटम, नेत्र (२०६१), समालोचनाको स्वरूप, ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- कुप, लरेन्स (२०००), दी ग्रिन स्टडिज रिडर फ्रम रोमान्टिसिजम टु इकोक्रिटिसिजम, लण्डन : रोटलेज पब्लिकेशन ।
- केरिज, रिचार्ड (२००६), इन्भारमेन्टालिजम एन्ड इकोक्रिटिसिजम लिटेरी, लण्डन : अक्सफोर्ड युनिभर्सिटी प्रेस ।
- ग्लोटफेल्टी, चेरिल (१९९६), एन्ड ह्यारोल्ड फ्रोम (सम्पा.), दी इकोक्रिटिसिजम रिडर : ल्यान्डमार्क्स इन लिटेरी इकोलोजी, न्यूयोर्क : रोटलेज ।
- ग्रेग, गेराई (२००४), इकोक्रिटिसिजम, न्यूयोर्क : रोटलेज ।
- ग्रेराई, ग्रेम (२०६४), इकोक्रिटिसिजम, लन्डन यान्ड न्यूयोर्क : रोजलेज टेलर यान्ड फ्रान्सिस ग्रुप ।
- गौतम, कृष्ण (२०६४), उत्तरआधुनिक जिज्ञासा, काठमाडौं : भृकुटी एकेडेमिक पब्लिकेसन ।
- गौतम, कृष्ण (२०६७), उत्तर आधुनिक संवाद, काठमाडौं : भृकुटी एकेडेमिक पब्लिकेसन ।
- गौतम, लक्ष्मणप्रसाद (२०६८), उत्तरवर्ती नेपाली समालोचना : केही प्रतिरूप, काठमाडौं : पैरवी प्रकाशन ।
- पोखरेल, गोकुल (२०७२), नदी किनाराका माझी काव्य सङ्ग्रहमा पर्यावरण, अप्रकाशित दर्शनाचार्य शोध प्रबन्ध, नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, कीर्तिपुर ।
- भट्टराई, गोविन्दराज (२०६१), आख्यानको उत्तर आधुनिक पर्यावलोकन, काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार ।
- भट्टराई, गोविन्दराज (२०६४), उत्तरआधुनिक विमर्श, काठमाडौं : ओरिएन्टल पब्लिकेशन हाउस ।
- भट्टराई, रमेश (२०७०), समय सौन्दर्य, पर्यावरण र कविता, काठमाडौं : विवेक सिर्जनशील प्रा.लि. ।
- श्रेष्ठ, सरुभक्त (२०६७), समय त्रासदी, ललितपुर : साभा प्रकाशन ।

Proposed Hostel

Chautara Multiple Campus

Research Management Cell
Chautara, Sindhupalchok